

ЗАПОВІДНІ КУТОЧКИ НА ДНІПРОПЕТРОВЩИНІ: ЗАКАЗНИКИ

Видано за підтримки
Дніпропетровської обласної держадміністрації та Дніпропетровської
обласної ради

За сприяння Державного управління охорони навколишнього природного середовища в Дніпропетровській області

*Рекомендовано вченою радою геолого-географічного факультету
Дніпропетровського національного університету ім. Олеса Гончара
як навчальний довідник (протокол № 1 від 05.09.2011)*

Рецензенти: д.б.н. Звєрковський В.М., д.г.-м.н. Барг І.М.

Манюк В.В.

Заповідні куточки на Дніпропетровщині: заказники: [навчальний довідник] / Вад. В. Манюк, Вол. В. Манюк. – Дніпропетровськ, 2011. – 120 с.: іл.

У виданні здійснено аналітичний огляд сучасної системи заказників у складі природно-заповідного фонду Дніпропетровської області як особливої природоохоронної категорії. Наводяться стислі нариси всіх діючих заказників, висвітлено основні проблемні питання у галузі управління заказниками, подано рекомендації щодо вдосконалення структури природно-заповідного фонду регіону. Заказники характеризуються за природно-географічним басейновим принципом, окремо для кожного річкового басейну.

Навчальний довідник розрахований не лише на студентів природничих спеціальностей вищих навчальних закладів, але на широкі кола суспільства, діяльність яких пов'язана з заповідною справою, охороною природи, краєзнавством, екологічним вихованням, проектуванням тощо.

Редактор і коректор: Ірина Голуб

*Фото Вадима і Володимира Манюків, Руслана Обухова, Володимира Колесника,
Володимира Сижка, Віктора Волошина, Віктора Дем'янова,
Анжеліки Воронкової, Сергія Сочила*

Картосхеми: Олег Сизенко, Вадим Манюк

© Вад. В. Манюк, Вол. В. Манюк (текст, фото, макет), 2011

© Р. Обухов, В. Колісник, В. Сижко, В. Дем'янов (фото), 2011

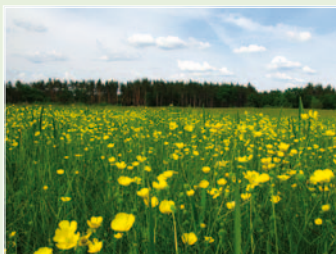
© Держуправління охорони навколишнього природного середовища в Дніпропетровській області, 2011

© ПОГ «ТехноЕкологія» за підтримки Дніпропетровської міжрегіональної екологічної асоціації, 2011

Державне управління
охорони навколишнього природного середовища
в Дніпропетровській області

Вадим МАНЮК
Володимир МАНЮК

ЗАПОВІДНІ КУТОЧКИ НА ДНІПРОПЕТРОВЩИНІ: ЗАКАЗНИКИ

Навчальний довідник

Дніпропетровськ
2011

ЗАКАЗНИКИ – ТЕРИТОРІАЛЬНА ОСНОВА ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ РЕГІОНУ

Природно-заповідний фонд — це сукупність усіх територій, які охороняються державою як ділянки, де зберігаються найцінніші об'єкти природи. Як і в кожній сучасній країні, природно-заповідний фонд України — це складна система територій, які розрізняються за розмірами, режимом охорони, підпорядкуванням, рівнем фінансування, функціональним зонуванням, характером природних об'єктів, які зберігаються на цих територіях тощо. Система природних заповідних територій формувалася протягом тривалого часу і продовжує розвиватися нині. Зараз в Україні існують 11 категорій природно-заповідного фонду, особливості кожної з яких достатньо чітко визначені у Законі України «Про природно-заповідний фонд України», прийнятому у 1992 році. З цих 11-ти категорій три вважають найвищими за рангом — це природні заповідники, біосферні заповідники та національні природні парки. Вони дійсно являють собою найефективнішу форму охорони дикої природи, перш за все, — завдяки великим площам, стабільному фінансуванню і присутності постійної спеціалізованої охорони, наявності у штаті наукових співробітників. Проте, побудувати ефективну систему природоохоронних територій тільки на їх основі неможливо: їх кількість обмежена, і вони на сьогодні не можуть забезпечити рівномірність розміщення по всій Україні ділянок, де зберігається дика природа і охопити все різноманіття ландшафтів, та усі оселища

рідкісних і типових видів флори та фауни. Крім того, надзвичайно непросто створювати нові національні парки і заповідники, оскільки це пов'язано із вилученням частини земель у землевласників і накладенням обмежень або заборони на господарську діяльність на великих площах. Ще однією проблемою є хронічний брак фінансування не тільки новостворюваних, але й уже діючих заповідних об'єктів високого рангу, що змушує ледве зводити кінці з кінцями українські національні парки та заповідники. До цього слід додати, що загальнодержавний статус і необхідність вилучення земель при створенні заповідників і національних природних парків дуже ускладнює і затримує на роки процедуру їх створення. Зрештою, далеко не завжди унікальні ділянки, що потребують заповідання, займають великі простори. У таких випадках їх дійсно варто будь-що зберегти, але створювати на таких обмежених територіях національні парки є недоцільним.

Отже, система національних парків і заповідників не вирішує важливих проблем заповідної справи, перш за все, — необхідності створення рівномірної та щільної мережі заповідних територій і збереження малорозмірних та ізольованих численних ділянок дикої природи в оточенні антропогенних ландшафтів. Цю важливу функцію в Україні виконують перш за все заказники, і, певною мірою, також пам'ятки природи і заповідні урочища. Цей посібник присвячений огляду

й аналізу заказників Дніпропетровщини як дуже важливій категорії природно-заповідного фонду, яка в областях з обмеженою кількістю територій вищого рангу бере на себе роль територіальної та функціональної основи всієї регіональної системи природоохоронних територій.

Заказники залишалися останніми форпостами дикої природи зі збереженням юридичного статусу природоохоронних територій навіть у дуже складні для заповідної справи часи 1930—1960-х років, коли по заповідниках прокочувалися хвиля за хвилею неодноразові погроми, закриття та репресії. Та й у сучасній Україні, не зважаючи на значні зусилля останніх років щодо формування розвиненої мережі національних парків, заказники в більшості регіонів залишаються і кількісно, і за площами провідною категорією у складі природно-заповідного фонду.

Слід зазначити, що нині, не зважаючи на величезні зусилля природоохоронної спільноти щодо формування системи національних природних парків і заповідників у руслі концепції екомережі, є регіони, де території вищого рангу так до цього часу й не створені, або представлені кількістю від 1-го до 2-х.

До таких регіонів належить і Дніпропетровська область, в якій ледь не дивом було створено у 1990-му році єдиний в області об'єкт високого рангу — Дніпровсько-Орільський природний заповідник. З того часу, не зважаючи на значний потенціал області щодо формування національних парків і заповідників, жодного нового об'єкту вищого рангу так і не створено. І якби ми розраховували лише на заповідники й національні парки, напевне дотепер уже втратили б основну частину природної спадщини і регіон мав би вигляд дійсно жохливої техногенної пустелі. На щастя, дотепер такого не стало-

ся, і, головним чином, завдяки тому, що у системі природно-заповідного фонду є така категорія як заказники.

Для їх створення немає потреби вилучати землі, шукати регулярне бюджетне фінансування на їх утримання і призначати спеціальні штати працівників для охорони. Немає жорстких вимог щодо площі, є можливість варіювати режим охорони (а це дає можливість знайти компроміс між природоохоронцями і землекористувачами). Усе перелічене, звісно, спричиняє в подальшому, після створення заказників, низький рівень їх захищеності, але цей фактор відступає на задній план порівняно з тим, що взагалі територія отримує з набуттям статусу заказника хоча б мінімальний заповідний статус. А він дозволяє не допустити найстрашнішого — забудови, розорювання, затоплення або поглинання черговим кар'єром — тобто тотального фізичного знищення певної природної ділянки!

Заказники посідають чільне місце в системі природно-заповідного фонду Дніпропетровщини. Станом на 01.09.2011 зі 142-х територій природно-заповідного фонду області 72 є заказниками, з яких 23 — загальнодержавного значення і 49 — місцевого (51,7% від загальної кількості діючих заповідних об'єктів Дніпропетровщини).

Заказники (як і пам'ятки природи) — найдавніші з безперервно діючих на території Дніпропетровській області об'єктів природно-заповідного фонду. Так, з 1972-го року в області існують ботанічні заказники Балка Липова і Балка Осипова, а з 1974-го і по цей день функціонують 9 загальнодержавних заказників (такі як Кільченський, Грабівський, Балка Бандурка, Дібрівський та інші). За час існування вони вже стали «класичними», еталонними заповідними об'єктами Дніпропетровщини.

За площею заказники також домінують над усіма іншими категоріями заповідних територій, представлених у системі природно-заповідного фонду Дніпропетровської області. Сукупно площа усіх заказників складає 45 113,9 га, тобто 75 % від всієї площі природно-заповідного фонду регіону (59 727,3 га).

Заказники є категорією заповідного фонду, яка в Дніпропетровській області розвивається найбільш динамічно. Тільки протягом останніх 7 років їх площа зросла на 24 209 га, тобто більше ніж удвічі, а кількість збільшилася з 51 у 2002 році до 72 у 2011-му. З 11 можливих для України типів заказників на Дніпропетровщині представлені 9. Відсутні лише загальногеологічні, палеонтологічні та карстово-спелеологічні. Ці категорії, по-перше, є вельми специфічними — адже природні об'єкти, на основі яких можна створювати такі заказники, зустрічаються далеко не в кожному регіоні України. По-друге, не зважаючи на це, саме в Дніпропетровській області можна знайти ділянки, які відповідали б вимогам щодо цих типів заказників. Це, наприклад, Балка Кобильна з її унікальними карстовими порожнинами, низка значних за площею ділянок з геологічно дуже цінними відслоненнями по берегах Інгульця, Кам'янки, Дніпра, Вовчої, виходи на поверхню та фрагменти розкритих осадових верств у кар'єрах із палеонтологічними рештками морської фауни різних геологічних періодів. Можливо, в майбутньому наша область отримає й такі заказники, хоча насправді об'єкти геологічної спадщини можуть успішно охоронятися і в інших категоріях заповідного фонду — ландшафтних заказниках, заповідних урочищах, пам'ятках природи тощо.

З 1992 року в Дніпропетровській області створюються винятково ландшафтні заказники. Це пояснюється насамперед тим, що як в

Україні, так і в регіоні, вчені у галузі заповідної справи відстоюють комплексний ландшафтно-екологічний підхід до збереження природи в межах заповідних територій. Незалежно від типу заповідного об'єкту, екосистеми в його межах необхідно охороняти як цілісний комплекс. Ландшафтний заказник у цьому розумінні якраз і покликаний зберігати усі компоненти ландшафту в їх тісних взаємозв'язках. Не можна ототожнювати комплексний ландшафтно-екологічний підхід із неприпустимим з точки зору класичної заповідної справи поняттям, коли під охорону береться лише краєвид, а не ландшафт з усіма його складовими. Ресурсоцентрична традиція радянських часів (а вона у свою чергу уходить корінням ще у часи, коли створювалися перші княжі заказники) ділити заказники на типи (лісові, рибні, геологічні тощо) виходить із застарілого й екологічно необґрунтованого ресурсоцентричного принципу. Проте, така класифікація несе в собі й зараз раціональне зерно: коли відносять заказник до певного типу, то підкреслюють його основну, пріоритетну цінність з точки зору охорони природи. Для спеціалізованих заказників — наприклад, таких, як карстово-спелеологічні або іхтіологічні, чи то ентомологічні повинен розроблятися й вельми специфічний охоронний режим, котрий може бути дуже відмінним для різних типів заказників. Крім того, різниця може бути навіть у підході до вибору території та площі для відповідного типу заказника: наприклад, для орнітологічного заказника, в якому необхідно охороняти гніздування орлана-білохвоста, слід обирати велику територію з площею в тисячі гектарів, а для ентомологічного заказника іноді буває достатньо заповіді ділянку площею в декілька соток (0,01 га). З огляду на це, в області й на сьогодні, в принципі, можна ставити питання про створення

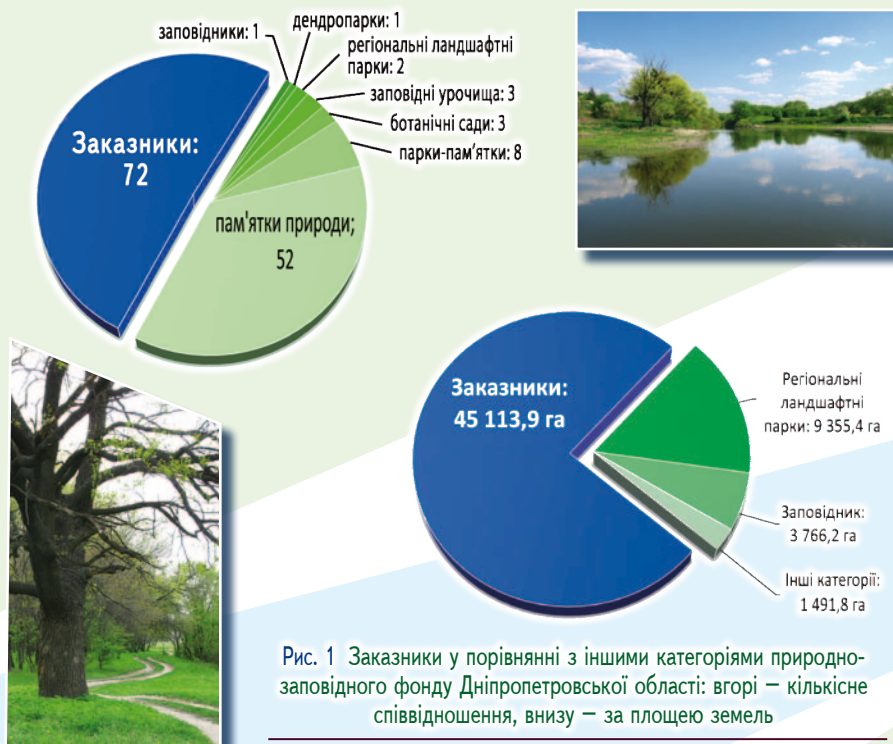

Рис. 1 Заказники у порівнянні з іншими категоріями природно-заповідного фонду Дніпропетровської області: вгорі — кількісне співвідношення, внизу — за площею земель

заказників не лише ландшафтних, але й таких, як лісові («Римський ліс», «Новохортицькі дубки»), ентомологічні (сотні, а можливо тисячі степових балок і балочок), гідрологічні (ділянки незарегульованих річищ і берегів річок, природні озера), ботанічних (ділянки зростання особливо цінних і рідкісних видів рослин або місця з високим видовим фіторізноманіттям). Втім, слід завжди пам'ятати, що не стільки тип заказника визначає характер управління ним, скільки режим, котрий розробляється для кожного заказника індивідуально і може помітно відрізнятися навіть для різних заказників одного типу.

Якщо поглянути на сучасний просторовий розподіл заказників по області, одразу впаде у вічі нерівномірний характер їх розміщення.

Причини цієї нерівномірності здебільшого суб'єктивні, і напевно чи якимось чином можуть відображати характер самої природи в тій чи іншій частині Дніпропетровщини. Перше, що помічаємо на мапі — це високу густоту і відносно рівномірне розташування заказників у південно-східній половині Лівобережжя, тобто на території від р. Самари на південь і від Дніпра на схід. Адміністративно це: Новомосковський, Павлоградський, Васильківський, Покровський, і, певною мірою, також Синельниківський і Межівський райони. Тут представлені як класичні давні заказники, які вже стали легендами заповідної справи («Дібрівський», «Балка Бандурка», «Булахівський лиман» і «Солоний Лиман»), так і створені у ХХІ столітті заказники «нового типу». «Нового» — бо

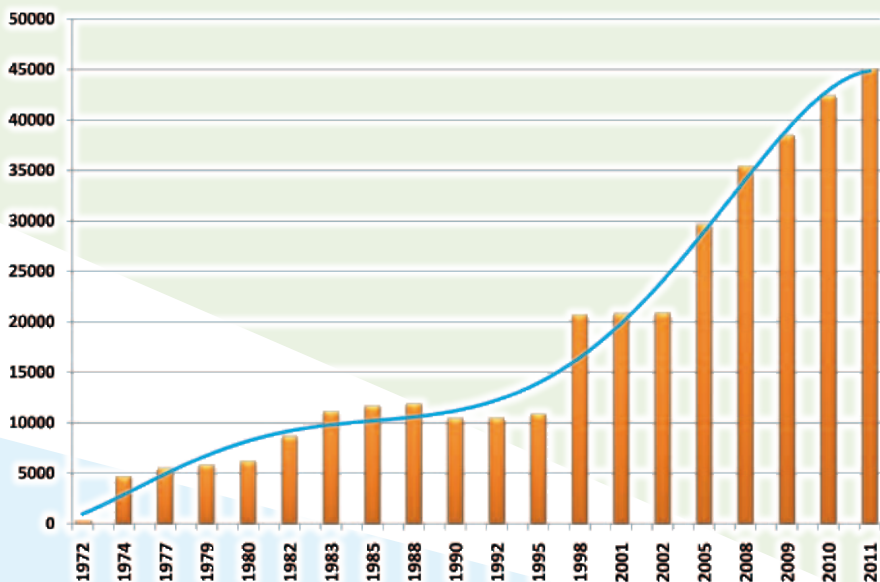

Рис. 2 Динаміка формування заказників у Дніпропетровській області: показано роки, в які створювалися нові заказники, та загальна площа заказників (у гектарах) станом на кінець відповідних років

створювалися вони вже згідно з концепцією екомережі і на виконання положень відповідно Дніпропетровської регіональної програми. Так склалося, що саме ці райони лівобережжя області (Павлоградський, Межівський, Васильківський і Покровський) було обрано першими для реалізації початкових етапів масштабної програми. Звідси й така ситуація на карті, хоча нинішнє розташування заказників у цих районах далеко не остаточне, оскільки на черзі в обласній раді — низка підготовлених Дніпропетровським національним університетом проєктів створення й багатьох інших заказників у цих районах, із числа яких — достатньо великі і складні за конфігурацією, а також дуже важливі для охорони природи (такі як «Чугуєво-Мар'ївський», «Богуславський», «Межиріччя»). Протягом трьох останніх років підготовлено також наукові обґрунтування на створення ландшафтних заказників у межах Юр'ївського,

Новомосковського та Синельниківського районів (наприклад, тільки за сезон 2010 року розроблено проєкти 14 нових заказників). Усі вони створюються за басейновим принципом і, маючи складну територіальну будову, потребують диференційованого режиму на різних ділянках, що зближує їх суттєво із регіональними ландшафтними та національними природними парками. Саме тому їх можна вважати заказниками «нового покоління».

Ще один цікавий осередок заказників на мапі регіону — «плеяда» маленьких за розмірами об'єктів на схід від м. Дніпропетровська. Насправді це декілька ботанічних заказників місцевого значення, створених свого часу на землях навчального радгоспу «Самарський» (підсобне і дослідне господарство Дніпропетровського аграрного університету). Всі вони є невеликими боковими вибалками — лівими притоками великої балкової

системи — балки Чернечої (басейн р. Татарки). Ці балочки мають великий «безперервний стаж» — статус заказників вони отримали ще у 1972-му році. Слід зазначити, що у 2010-му році для всієї системи балки Чернечої підготовлено наукове обґрунтування для оголошення її ландшафтним заказником загальнодержавного значення.

Зовсім мало заказників на півночі області, у Магдалинівському, Царичанському і Петриківському районах. Однак саме тут розташований хоча й один, проте найбільший в області — Приорізький ландшафтний заказник загальнодержавного значення. Його площа 83,77 км² (або 8 377 га). З кінця 1990-х років наукова і природоохоронна громадськість регіону наполегливо відстоюють необхідність створення у Приоріллі національного природного парку, до складу якого повинні увійти фактично усі ділянки з природними або напівприродними екосистемами долини р. Оріль та пониззя її приток, таких як річки

Заплавка, Прядівка, Кільченка, Багатенька). Тому, очікуючи на створення Орільського національного парку, протягом понад 15 років не йшлося про створення нових заказників у Приоріллі, що й пояснює значною мірою «білу пляму» на карті заказників регіону саме в північній частині області. Щоправда, крім Приорілля, на черзі денній також стоїть питання про створення великого ландшафтного заказника басейнового типу в долині річки Чаплинки, проте до цього ще не дійшло. Як зазначалося вище, дотепер на замовлення облдержадміністрації розроблялися проекти для східних і південно-східних районів області.

На Правобережжі Дніпра виділяється два осередки концентрації заказників — Верхньодніпровський та Криворізький, хоча й чисельно, і площинно вони обидва значно поступаються осередкам лівобережним. Природа Верхньодніпровщини дійсно надзвичайно багата і цікава, не даремно її особливе

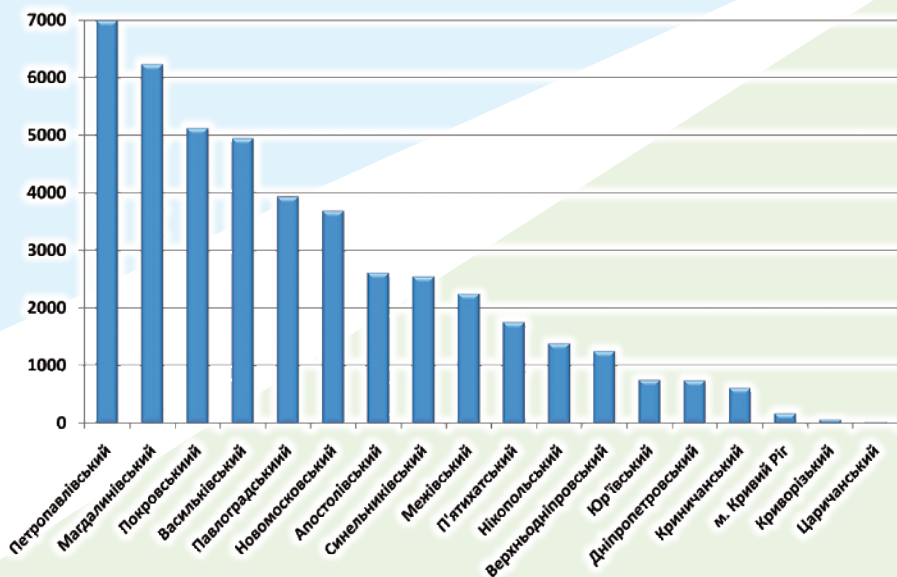

Рис. 3 Розподіл районів Дніпропетровщини за площею земель заказників (у гектарах)

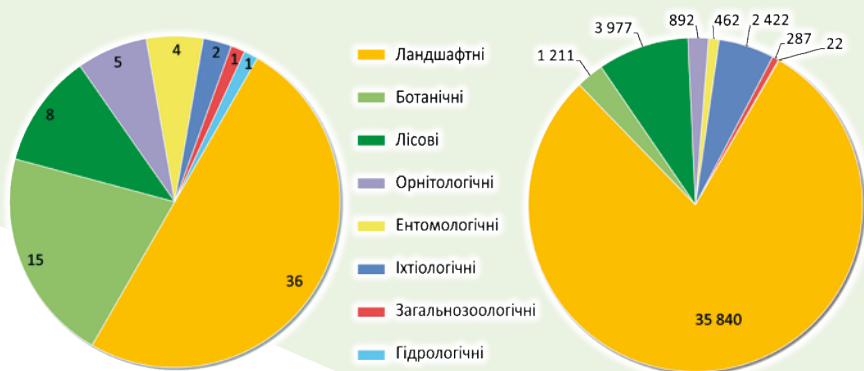

Рис. 4 Розподіл заказників Дніпропетровської області за кількістю і площами (в гектарах) по типах

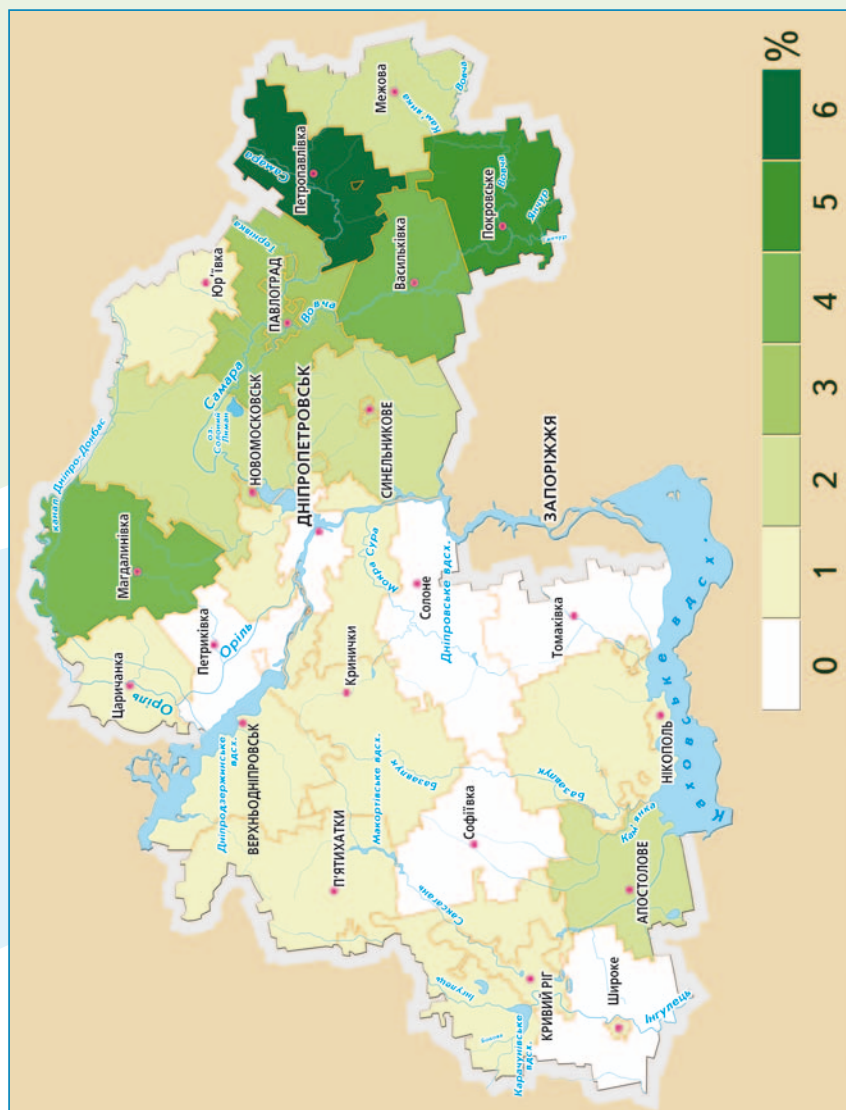
значення було оцінене піонерами заповідної справи нашого регіону — І.Я. Акімфієвим, М.П. Акімовим, В.В. Стаховським, О.Л. Бельгардом та іншими вченими. Тому й зараз, на новому етапі розвитку заповідної мережі на Верхньодніпровщині пропонуємо створити природно-заповідну територію вищого рангу — Верхньодніпровський (Домоткань-Самоктанський) національний природний парк. А от більшість діючих заказників Верхньодніпровського району не стільки відбивають специфіку природи цього краю, скільки результати роботи лісників — адже тут розташовано великий Верхньодніпровський лісгосп, і більшість заказників обрані за принципами, визначеними саме працівниками лісівничої галузі.

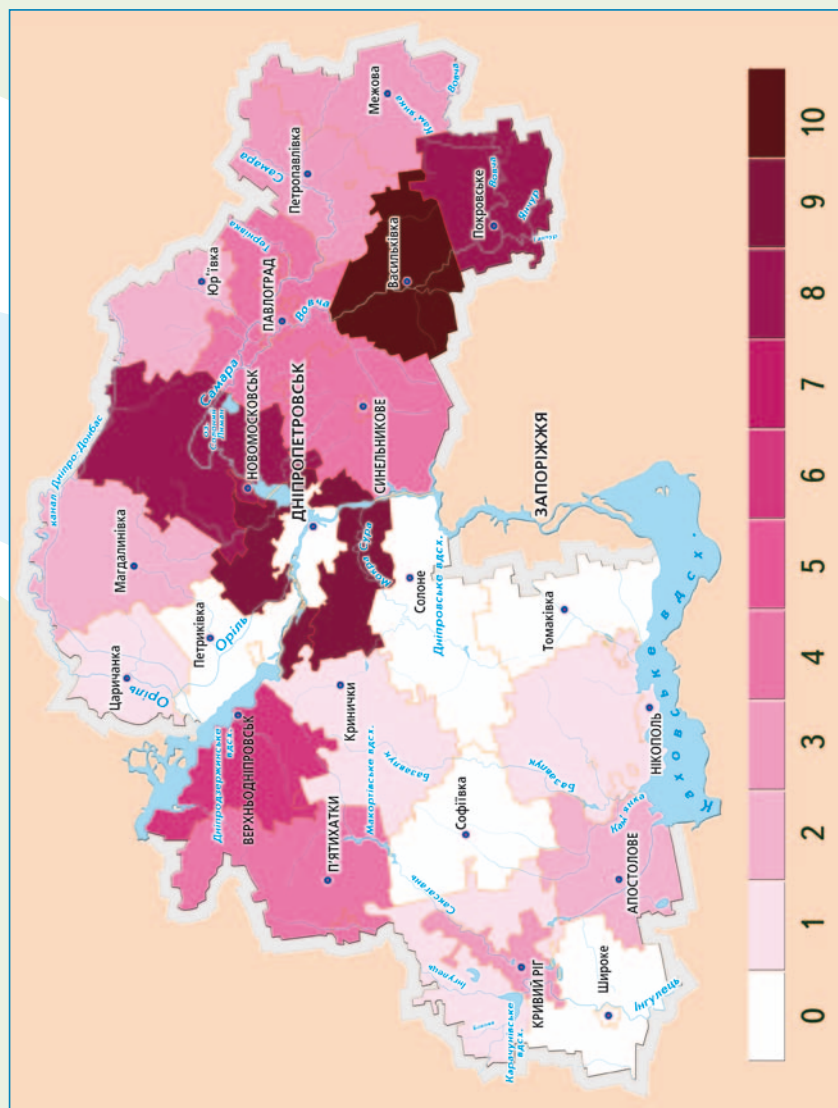
Центральна, або «внутрішня» частина правобережжя Дніпропетровської області — «біла пляма» на мапі заказників. Вони взагалі відсутні у Софіївському, Солонянському, Томаківському районах. Зрозуміло, ця ситуація склалася спонтанно і суб'єктивно. По-перше, певні частини цих районів дійсно просто мало досліджувалися вченими-природознавцями. По-друге, можливо не було місцевих ініціативних діячів, які могли б довести до завершення

своє розуміння і бажання заповідити куточки рідної природи. По-третє, деякі з ділянок знаходяться осторонь від «шляхів цивілізації» і до недавнього часу їм мало що загрожувало, а отже й не виникало потреби ставити питання про їх негайне заповідання. А от щодо самої природи цього регіону, то вона не поступається будь-яким іншим куточкам Подніпров'я. Більше того, саме в цих районах збереглися дуже цінні балкові та надрічкові степові, лучно-болотні та кам'яністі ландшафтні комплекси, приурочені до долин Саксагані, Базавлука, Мокрої Сури, Великої Кам'янки, Томаківки, Солоні, Грушівки.

Проте, не тільки в історичному минулому, але й на сучасному етапі розширення мережі заказників у цьому районі відбувається з великими ускладненнями. Так, уже понад 10 років «тримають на гальмах» і чинять спротив представники Нікопольської місцевої влади, які, власне, заблокували виконання Указу Президента України щодо створення загальнодержавного заказника «Базавлуцький» на землях, зарезервованих з цією метою, ще з 1994-го року.

Якщо проаналізувати площі наших заказників, побачимо, що вони колива-

ються в дуже широких межах — від 2,5 га (ландшафтний заказник місцевого значення «Балка Цегельна») до 8 377 га (ландшафтний заказник загальнодержавного значення «Приорільський»). Із 72-х заказників 13 мають площу понад 1000 га, 38 — від 100 до 1000 га, а площа 5-ти заказників — менше 10 га. Умовна середньостатистична площа для заказників Дніпропетровщини на сьогодні — близько 650 га.

Із 8-ми типів заказників, представлених у регіоні, ландшафтні заказники помітно переважають над усіма іншими як за кількістю (50% усіх заказників), так і за площею (79,5%).

У Дніпропетровській області лише по одному гідрологічному та загальнозоологічному заказнику. Втім, у переважній більшості заказників усіх типів треба охороняти не окремі види тварин, а екологічні фауністичні комплекси. Так само у багатьох заказниках, особливо ландшафтних, орнітологічних і тим більше — іхтіологічних є важливі водні об'єкти, які підлягають охороні (криниці, озера, лимани, стариці та ділянки річок).

Одним із важливих критеріїв для оцінки значення заказників для збереження природи певного регіону є те, наскільки повно охоплюють вони охороною різні типи екосистем або елементарних ландшафтів. Спектр типів природних екосистем (біогеоценозів, біотопів) Дніпропетровщини надзвичайно різноманітний.

Головним типом для степової зони є, перш за все, степовий комплекс екосистем, які в умовах Дніпропетровської області можуть бути вододільними і балковими на лесоподібних суглинках (представлені у 48-ми заказниках), привододільними на давніх палеоген-неогенових пісках (у 12-ти заказниках), аренними на алювіальних

пісках річкових арен (у трьох заказниках), петрофільними на кам'янистих ґрунтах і солонцюватими на давніх річкових терасах і в тальвегах балок (в 11 заказниках). При цьому слід зазначити, що піщані степи на аренах представлені нетиповими, малорозмірними ділянками, і кращі їх ділянки охороняються в Дніпровсько-Орільському заповіднику. Однак, більшість цих унікальних степів, насичених ендемічними псамофільними видами, зараз перебувають поза межами заповідних територій взагалі. Щодо вододільних степів, вони охоплені заповіданням найповніше, але більшість ділянок також невеликих розмірів, а поряд із діючими степовими заказниками часто розташовані незаповідані балки, в яких знаходяться набагато більші ділянки цілинного балкового степу.

Ліси в природних ландшафтах Степового Подніпров'я також відіграють дуже важливу роль. Однак у заказниках охороняються здебільшого штучні лісові масиви, а у деяких новостворених після 2000-го року ландшафтних заказниках є також польові лісосмуги. Що ж до природних лісових масивів — ступінь їхньої представленості у заказниках невеликий. Майже немає в них заплавних лісів (невеликі ділянки є лише у декількох заказниках на Присамар'ї — «Кільченському», «Мар'їному Гаї» та «Петропавлівських лиманах»). У «Приорільському» заказнику

Ковиловий степ. «Урочище Хорошеве»

Узлісся байраку після літньої грози

заповідані своєрідні галофільні заплавні дубняки. А найбільш цінні ділянки заплавних дібров охороняються у «Дібрівському лісі» та «Василівській колонії сірих чапель». Останній заказник, крім того, єдиний в регіоні, де охороняється фрагмент найцінніших для Степового Подніпров'я вільхових лісів, занесеним до Зеленої книги України як рідкісний і вразливий тип лісових фітоценозів.

Байрачні ліси представлені у багатьох заказниках, а деякі з них («Гравівський», «Старовишневський») спеціально створені саме для охорони цих своєрідних типів лісу. Загалом байрачні ліси наявні у 15 заказниках.

Фактично не охороняються в заказниках природні бори. Соснові деревостани мішаного походження (штучні, але з залишками природного бору, або, принаймні, на місці колишнього бору) представлені лише у «Дібрівському» та «Преображенському», які належать до басейну р. Вовчої.

У багатьох заказниках (щонайменше у 20–25-ти) представлені або групи старих верб, або ж невеликі масиви вербового лісу (з вербою білою та ламкою), ще частіше в заказниках трапляються зарості або окремі кущі чагарникових верб (тритичинкової, сірої, рідше — пурпурової і прутувидної).

У заказниках не представлені справжні осокорові ліси (з чорною тополею). Проте,

вони охороняються у Дніпровсько-Орільському заповіднику, а білотополеві гаї охороняються у деяких пам'ятках природи.

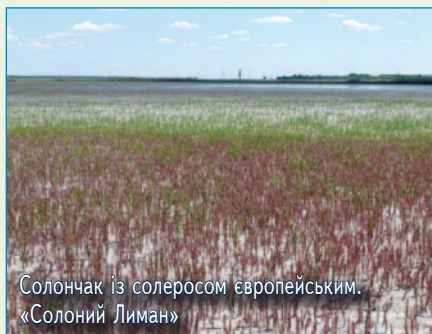
Хоча в області є декілька «класичних» заказників, де охороняються найстаріші масиви штучного лісу, однак є чимало рукотворних лісів, які на цей день опинилися поза межами заповідного фонду. Це, перш за все, масиви листяного лісу на Криворіжжі — навколо Карачунівського водосховища і по р. Боковій, дубові масиви у Софіївському районі («Новохортицькі дубки»), захисні штучні ліси навколо Дніпропетровська та Павлограда.

Чагарники трапляються фактично в усіх заказниках, але специфічні екосистеми, в яких рослини цієї життєвої форми (глід, терен, чорноклен, жостір) утворюють окремі насадження, присутні далеко не в кожному з них. Достеменно вони виявлені у 53 заказниках області. Крім того, охороняються цінні ділянки чагарникового степу, в якому представлений зовсім інший спектр видів, що принципово відрізняються від вищеназваних чагарників і життєвою стратегією, і формами росту. Серед таких степових чагарників чимало рідкісних видів — зіновать гранітна, таволга Литвинова, карагана скіфська, зіновать дніпровська тощо.

У більшості заказників є природні або зрідка й рукотворні водойми, хоча є й такі,

Чагарникові верби у «Балці Бубликівій»

Солончак із солеросом європейським.
«Солоний Лиман»

де водні об'єкти зовсім відсутні («Балка Сад», «Балка Липова», «Урочище Балка Яранська»). Річки представлені у 19-ти заказниках, лимани (мілководні степові озера) — в 11-ти заказниках, у заказнику «Візирка» заповідано три затоплених кар'єри, а іхтіологічні заказники «Балка Велика Осокорівка» та «Балка Ворона» являють собою великі затоки Дніпровського водосховища.

Слід відзначити, що у багатьох заказниках, особливо тих, що створювалися у радянський період, земельні ділянки впритул прилягають до берегів річок, але самі річки, їх річища не входять до складу заказників. Коли земельні питання (до введення поняття приватної власності на землю та оренди землі) не стояли гостро, цей момент не мав принципового значення для управління заказниками. І зазвичай річки біля заказників теж вважалися заповідними. Але в сучасних умовах ця ситуація потребує коригування і обов'язкового додавання до земель заказників прилеглих ділянок річищ.

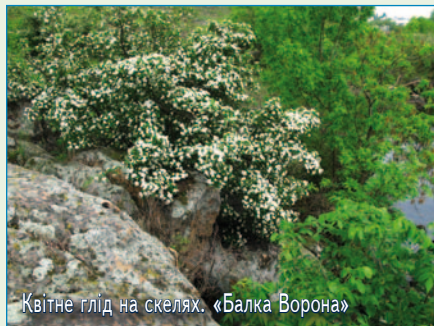
У заказниках добре представлена й навколоводно-болотяна рослинність, зосереджена по тальвегах балок і річкових заплавах. Хоча найчастіше ці ділянки тягнуться вузькими смугами вздовж балкових струмків або невеликими «вікнами» поміж лучною рослинністю та лиманами. Великі

болотяні масиви наявні у таких заказниках, як «Отченашкові Наділи», «Приорільський», «Петропавлівські лимани», «Мар'їн Гай».

Екосистеми лучного типу, які формуються в умовах достатнього зволоження (трав'янистий покрив при цьому утворює щільну суцільну дернину) є нарівні зі степовими найпоширенішими у природних і напівприродних ландшафтах Степового Подніпров'я. В заказниках представлено три основних типи лук — справжні заплавні (виявлені у 23-х заказниках), остепнені та заболочені луки у балках (не менше ніж у 38-ми), і солонцюваті луки (у 20-ти).

Особливу цінність для збереження біорізноманіття являють галофільні екосистеми, які формуються там, де відбувається засолення ґрунтів і насичення підґрунтових вод мінеральними солями. Справжні солончаки і солонці охороняються у 7-ми заказниках, при чому саме в них зосереджено найцінніші ділянки («Булахівський лиман», «Отченашкові Наділи», «Солоний Лиман», «Приорільський»).

Зрештою, важливим осередком ендемічної флори та фауни, місцем збереження таємниць геологічної історії краю є виходи давніх кристалічних порід на поверхню у вигляді скель, розсіпів жорстви, валунів, відслонень. Частіше вони потрапляють до категорії «пам'ятка природи», але й діючі заказники відіграють

Квітне глід на скелях. «Балка Ворона»

дуже важливу роль для охорони цих особливо цінних і естетично привабливих ландшафтів. Щоправда, виходи гранітів, гнейсів, мігматитів, залізистих кварцитів представлені загалом лише у 10-ти заказниках («Інгулецький степ», «Дібрівський ліс», «Кам'янський прибережно-річковий комплекс», «Балка Північна Червона»). Але ці ділянки мають ключове значення і досить великі розміри, і тому роль цих заказників для збереження петрофільної флори та фауни регіону на сьогодні є дуже важливою.

Найбільшим різноманіттям біотопів і біогеоценозів відзначаються заказники «Приорізький», «Мар'їн Гай», близькі до них за цим показником також «Кільченський» і «Петропавлівські лимани». Достатньо високим рівнем відзначаються також більшість заказників, створених після 2000-го року (за басейновим принципом). Ця закономірність пояснюється, перш за все, великими розмірами таких заказників (адже їх площі, як правило, перевищують 1000 гектарів). Однак, загальне різноманіття біотопів включає і природно-антропогенні їх відмінності (рідколісся з маслинки, перелogi, ставки, старі кар'єри). Тому більш важливо оцінити заказники за станом первинності, незайманості ландшафтів і екосистем, «ступенем дикості природи». За цим показником найпершими в області

є «Василівська колонія сірих чапель», «Грабівський», «Балка Бандурка», окремі ділянки «Приорізького» заказника.

Змальована вище картина – це «знімок» ситуації, яка сформувалася у системі заказників станом на середину 2011-го року. Але система природно-заповідного фонду в сучасних умовах має бути динамічною і постійно вдосконалюватися. Зв 10–20 наступних років у регіоні необхідно сформувати мережу природно-заповідних територій вищого рангу (біосферний резерват «Самарський бір», національні природні парки, заповідник «Васильківський степ», система регіональних ландшафтних парків). Але за будь-яких умов роль заказників як об'єктів природно-заповідного фонду ще тривалий час буде надзвичайно важливою для підтримки біорізноманіття, збереження природних екосистем та ландшафтів і регулювання екологічної рівноваги в біосфері в цілому.

ПРИРОДА ЗАКАЗНИКІВ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

На сторінках запропонованого видання здійснено спробу дати хоча б дуже стислі нариси, але про всі діючі заказники Дніпропетровської області. Стисла текстова довідка супроводжується відповідним ілюстративним матеріалом, який допоможе створити перший візуальний образ кожної з територій. Зрозуміло, у форматі невеликого видання дуже непросто розкрити усі барви природної палітри наших заказників. Кожен із них заслуговує окремої розповіді у вигляді брошур і наукових видань.

Концепція екологічної мережі, яка нині є провідною теоретичною парадигмою заповідної справи і охорони природи, а також науково-практичною основою для проектування та вдосконалення регіональних, державних і міжнаціональних систем природоохоронних територій в усій Європі та інших регіонах світу, передбачає формування цілісних мереж з територій, де залишилися природні екосистеми. При чому, на локальному рівні ці системи мають забезпечувати можливість самопідтримки і сталого існування певних природних комплексів. Найбільш зручними природними територіальними одиницями для формування таких саморегульованих комплексів є річкові басейни. Ці системи, по-перше, завжди мають чіткі природні межі, які легко встановити на місцевості та на картографічних матеріалах. По-друге, будь-який регіон складається з поєднання різних ієрархічно водозбірних басейнів та їхніх водотоків. По-третє, як біотичні, так і абіотичні зв'язки в середині кожного басейну завжди міцніші і більш передбачувані, ніж зв'язки між різними, навіть і сусідніми басейнами, що не в останню чергу диктується закономірностями рельєфу,

напрямком перенесення речовини й енергії (униз по схилах до річищ і тальвегів, і униз за течією водотоків від витоків до гирл). Таким чином, якщо перед суспільством на порядку денному стоїть складне, але вкрай необхідне завдання створити такі територіальні комплекси, в межах яких екосистеми природного типу зможуть існувати стабільно необмежено тривалий час, необхідно зберегти в цілому річкові басейни з усіма їх складовими.

З огляду на це, заказники Дніпропетровської області скомпоновано за їх належністю до певних річкових басейнів. Це одразу дозволяє оцінити, наскільки повно чи неповно охоплені системою заказників ті чи інші басейни річок регіону, які частини басейнів потребують невідкладних заходів для вдосконалення системи природоохоронних територій, і, зрештою, порівняти між собою різні заказники не за типами (ландшафтні, ботанічні), або за належністю до адміністративних районів, а за ступенем їх ландшафтно-генетичної спорідненості.

Наприклад, «Комісарівський ліс» і «Грушуватський ліс» належать до басейну р. Саксагані, тому дуже корисним і обґрунтованим буде порівнювати їх із, здавалося б, зовсім не схожим на них заказником «Балка Північна Червона». Басейновий аналіз дозволяє більш повно досягнути, що собою являє природа всього річкового басейну Саксагані, і як змінюються екосистеми і ландшафти за течією річки від витоків до її гирла.

Зрозуміло, виділяючи річкові басейни, ми зустрічаємося з методологічними проблемами, пов'язаними, перш за все, з тим, що басейни нерівнозначні за розмірами і ступенем галууження, звідси і неоднозначність результатів порівнянь

та узагальнень — скажімо, ступеню заповідності, презентативності флори та фауни у заповіданих частинах басейнів або ступеню антропогенної порушеності природних комплексів. Наприклад, і р. Ворона, і р. Самара є лівобережними притоками р. Дніпра першого порядку. Але між ними більше відмінного, ніж спільного. У Самару впадають сотні балок, які своєю будовою і рівнем біорізноманіття подібні до р. Вороної, а долина Самари за розмірами і ступенем диференціації більше відповідає масштабам самого Дніпра.

Втім, ці складнощі формального характеру не завадили нам згрупувати заказники за системою басейнів, запропонованих нижче. На правобережжі Дніпра, а в порожистій його частині й на лівобережжі виділяється неширока смуга балок-притоків Дніпра першого порядку, які, як правило, не мають постійних власних водотоків і утворилися в результаті ерозійних процесів макросхилів корінних берегів Дніпра. Зрозуміло, що особливості природи цих балок на півночі області та в південній частині, біля колишніх Порогів, будуть помітно відрізнятися, тому доцільно окремо розглядати ці дві підсистеми. Решта річкових басейнів розділяється на правобережні та лівобережні відносно Дніпра. На правобережжі це басейн Інгульця з його лівою притокою Саксаганню, Базавлука з усіма його притоками (Кам'янкою, Солоною і Базавлучиком), Мокрої Сури з її притоками (Трипузною, Сухою та Комишуватою Сурою, Грушівкою), та ще невеликі басейни Самоткані та Домоткані, Томаківки і двох Омельників.

На лівобережжі області розміри басейнів приток Дніпра першого порядку набагато більші, а у таких річок, як Оріль, Самара, Вовча, Гайчур частина басейнів узагалі знаходиться за межами Дніпропетровщини (у Донецькій, Харківській, Запорізькій і Полтавській областях). На запропонованих картосхемах показані лише ті частини басейнів, що знаходяться в межах Дніпропетровщини. Басейн р. Самари займає

майже три чверті від усього лівобережжя області, і природа різних ділянок басейну вельми відрізняється. Тому для зручності в даному огляді заказники басейну р. Вовчої відділені від загального басейну Самари. Отже, на лівобережжі виділяємо басейни: Вовчої, Самари (без Вовчої), Орелі, балок і річок порожистого Дніпра.

Найкраще охоплені заказниками, і за щільністю, і за кількістю басейни р. Вовчої та р. Самари. У багатьох басейнах малих річок, а іноді навіть і таких видатних, як Домоткані, Омельника, Мокрої Сури, — представлено по 1–2 заказники, що є вкрай незадовільним показником. Але є й такі річкові басейни та видатні балкові системи, де заказники відсутні повністю (або принаймні у межах Дніпропетровської області): рр. Самоткань, Вербова (притока Інгульця), Суха Сура, Трипузна, Комишувата Сура, Томаківка. В деяких із інших малих річок, басейни яких дотепер теж позбавлені заповідних об'єктів узагалі, за останні роки підготовлені проекти ландшафтних заказників, які перебувають на різних етапах погодження (із первинними землекористувачами, районними та обласними органами влади). Вони переважно проектувалися за басейновим принципом, і слід сподіватися, в найближчий період білі плями на мапі навпроти цих річок зникнуть. Із таких річок можна назвати Кам'янку та Солону (притоки Вовчої), усі Терси (Верхню, Нижню, Малу й Середню, — притоки Вовчої), Підпільну, Маячку, Татарку, Скотувату, Лозуватку, Малу Тернівку, В'язівку (притоки Самари), Кільченку, Багатеньку (притоки Орелі).

Нариси про діючі заказники пропонуються у порядку їх розташування від витоків річок певного басейну до їх гирла. Отже послідовне ознайомлення з кожним наступним заказником — це ще й своєрідна віртуальна подорож дикими куточками природи ріднокраю.

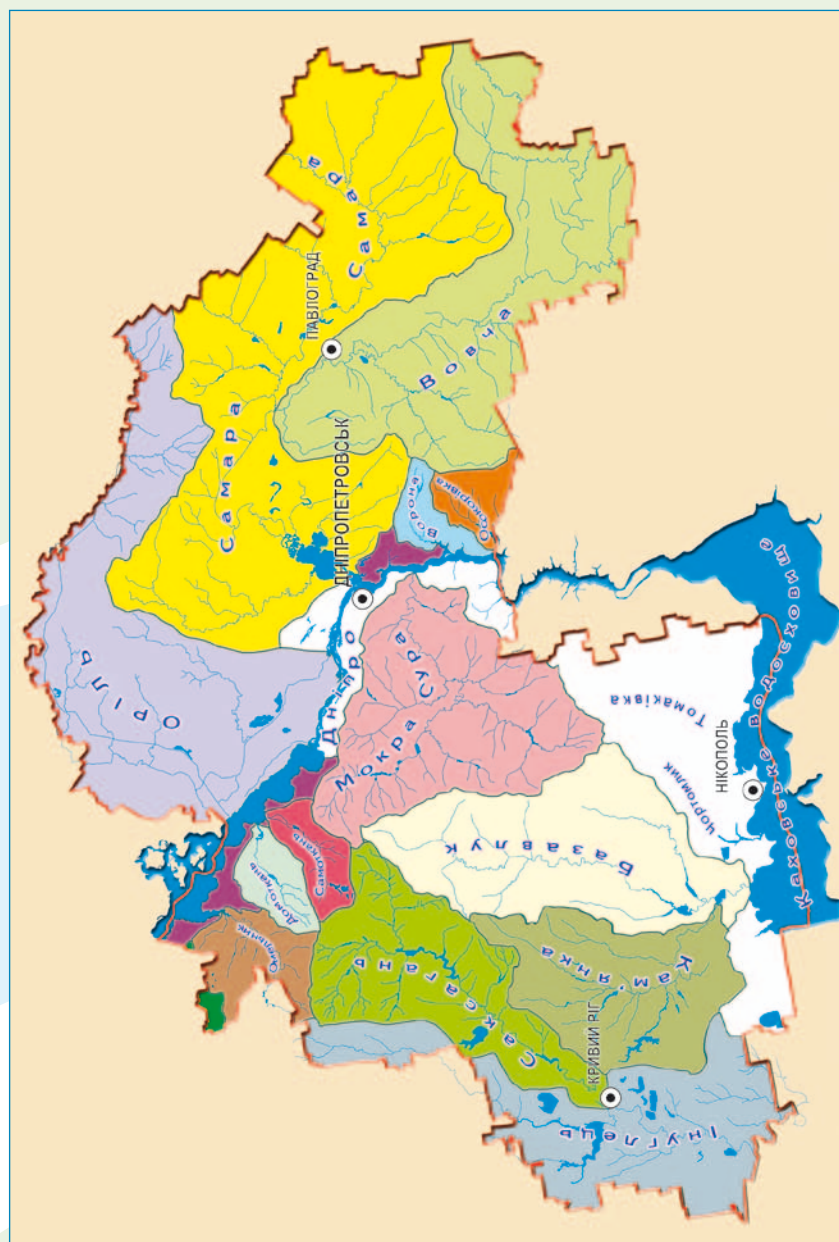
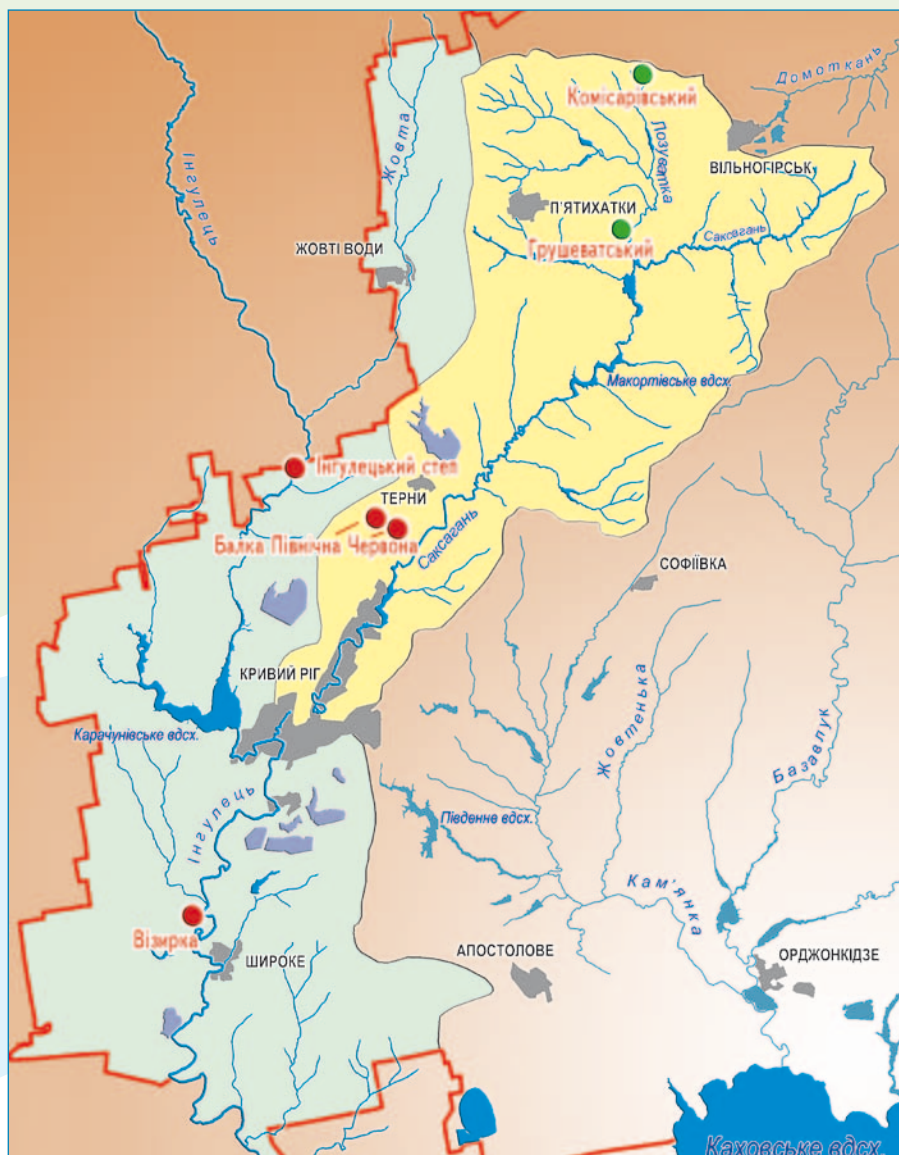

Рис. 7 Річкові басейни Дніпропетровської області

ЗАКАЗНИКИ БАСЕЙНІВ ІНГУЛЬЦЯ ТА САКСАГАНІ

У межах частини басейну р. Інгульця, що знаходиться в Дніпропетровській області, є 6 заказників (загальна площа 1785,6 га), з яких 4 – належать до басейну Саксагані (площа 1599,0 га), і 2 – безпосередньо до Інгульця (186,6 га). Два за-

казники під однією назвою «Балка Північна Червона» – це дві розташовані поруч ділянки одноіменної балки з різним статусом – місцевим і загальнодержавним. Два заказники у верхів'ях басейну Саксагані – лісові, решта – ландшафтні.

КОМІСАРІВСЬКИЙ

ЛІСОВИЙ ЗАКАЗНИК

ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

Цей ліс разом із розташованим неподалік Грушуватським лісом називають «колиською степового лісорозведення». Тепер, у другому десятиріччі XXI століття, штучні лісові насадження у степу не дивують нікого. Проте, первинно шляхетна, революційна з точки зору тогочасної наукової думки і вкрай необхідна справа створення лісових масивів у степовій зоні нині набула спотворених форм. В одних

Турун облямований

місцях продовжують вирубувати віковічні природні деревостани і віддають останні лісо-ві форпости в степу під забудову котеджами, а з іншого боку, задля збільшення лісовкритих площ розорюють і намагаються засадити штучним лісом останні, надзвичайно цінні й дуже дорогі ділянки цілинного степу.

Байрачний ліс у балці «Довжик»

Півтора століття тому лихоманка тотального розорювання цілинних степів лише набирала обертів. Майже безконтрольно вирубувалися численні на той час природні байрачні ліси і ліси в заплавах степових річок. Зростаюча з роками чисельність коров'ячих гуртів і овечих

отар тягли за собою деградацію не тільки рослинного покриву але й ґрунту, підсилювалася ерозія і почали збільшуватися страшні провалля та яри. Все частіше у степах України підні-

Плоди бруслини бородавчастої

малися нищівні пилові та піщані бурі. Метою більшості тогочасних землевласників (втім, на жаль, як і зараз) було отримання максимального прибутку від землі. І лише одиниці дбали про те, як підвищити врожайність і при тому не виснажувати землю, як полегшити працю хліборобів, як, зрештою, підняти власні господарства на один рівень із кращими у тогочасній Європі. Одним із таких «меценатів на землі» був поміщик Ераст Бродський. Отримавши

досвід у провідних господарствах Європи, він, окрім іншого, заходився ще задовго до експедицій В. Докучаєва (результати яких ми вшановуємо як старт для розвитку масштабного лісорозведення у степовій зоні)

насаджувати на своїх землях ліси. Це був справжній подвиг того часу. Насіння для посадки збирали «всім миром», створювали власні «шкілки», де вирощували посівний матеріал, і вже за декілька років десятки, а згодом і сотні гектарів вкрилися молодими деревцями. За деякими даними, з 20 тисяч десятин землі у Бродських

Віковічна
лісова груша

ріллею було зайнято близько 7 тисяч, а решта — пасовища, водойми і лісові насадження. За ініціативи Е. Бродського у верхів'ях річок Лозуватки, Комісарівки, Сакагані створили чимало маленьких і більших лісових масивів, але найбільшими і найвідомішими з них є Комісарівський та Грушуватський.

Комісарівський ліс закладено на початку 1870-х років, тут використано різноманітні схеми посадок, які згодом, вже у радянський

Дуб-велет з обхватом стовбура 5 метрів

період, значною мірою реконструювалися, а у буремні періоди революцій і війн ХХ-го ст. частково й знищувалися, але в цілому зберігся масив, який займає площу майже в 10 квадратних кілометрів.

Географічно заказник розташований у верхів'ях балок Довжик і Тетяниної (які є лівими

притоками р. Лозуватки) і на вододільному просторі між ними. Нині тут переважають дубові, дубово-ясеневі та ясеневі деревостани тіньового типу, меншу, але також значну площу займають акацієві деревостани. У гущавині лісу є старе лісництво, де колись базувалася Комплексна експедиція ДНУ з вивчення степових лісів. Комисарівський ліс, як і Самарський бір, науковці вважають колискою Комплексної експедиції. Цей ліс як модельний об'єкт успішного лісорозведення неодноразово привертав увагу вчених усього колишнього Радянського Союзу, тут проводилися численні наукові експерименти та різнопланові лісознавчі дослідження.

Утім, соцологічно найбільшу цінність мають ті ділянки, де збереглися залишки природного байрачного лісу, де зустрічаються групи вікових груш і дубів. Особливу цінність мають окремі дуби, які виросли у напіввідкритих умовах (вочевидь на узліссях) і нині досягають 4–5 м в обхваті!

Комисарівський ліс — це оселище для численної когорти переважно лісових та узлісно-лісових видів рослин і тварин. Найбільш поширеними у травостой є купина багатоквіткова, купир лісовий, у байраках зустрічається конвалія звичайна, навесні ліс рясніє від лісових ефемероїдів. Є тут борсуки, лисиці, зайці, козулі, дикі свині, куниці, тхори, чудово почувається тут і галаслива спільнота птахів, досконало вивчена свого часу В.В. Стаховським, М.П. Акімовим, А.А. Губкіним, В.Л. Булаховим, і тепер їх послідовники мають чудову можливість порівнювати зміни у складі пташиного населення за останні півстоліття. Цікаво, що саме у Комисарівському лісі багато років мешкав директор Верхньодніпровського лісгоспу, а ще звідси родом, і тут пройшов першу «лісову науку» видатний український вчений, академік Лісівничої академії України Петро Мороз, завдяки публікаціям якого і ми знаємо тепер про те, хто був фундатором одного з найдавніших і найкращих в Європі рукотворних лісів.

Засць «рване вуха» на лісовій дорозі

ГРУШУВАТСЬКИЙ

ЛІСОВИЙ ЗАКАЗНИК

ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

Як і Комісарівський ліс, Грушуватський є пам'яткою степового лісівництва, створеною теж за ініціативи тогочасного очільника дворянства Верхньодніпровського повіту, статського радника Ераста Бродського. За даними

проф. П. Мороза, Грушуватський ліс закладено у 1881 р., тобто через 5 років після Комісарівського, хоча в деяких джерелах зазначається дата заснування — 1871-й рік. Якщо

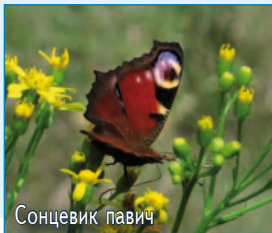
Комісарівський ліс розташований біля витоків р. Лозуватки, то Грушуватський — біля її гирла. Ліс насаджували спочатку понад правим берегом річки, а далі нові лісові квар-

Сосна-ровесниця лісу

кварталів лісу створено вже у 1931–1937 рр. У складі деревостанів велику частку займають малоцінні білоакацієві лісові культури, однак значні площі зайняті ясеневими, бересто-дубовими і чистими дубовими насадженнями переважно тіньового типу. В окремих кварта-

Сонцевик павич

тали закладали все далі від річки, на сухому вододілі. У 1920-ті роки значну частину первинних деревостанів (створених за участі відомого лісівника С.Ф. Храмова) вирубали, і більшість сучасних

кварталів лісу створено вже у 1931–1937 рр. У складі деревостанів велику частку займають малоцінні білоакацієві лісові культури, однак значні площі зайняті ясеневими, бересто-дубовими і чистими дубовими насадженнями переважно тіньового типу. В окремих кварта-

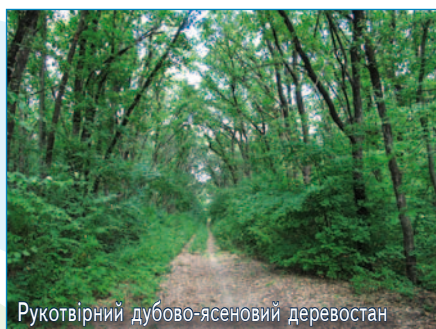

Заросле очеретом річище Лозуватки. Південно-західна околиця Грушуватського лісу

Мальовничий ставок у Грушуватському лісі

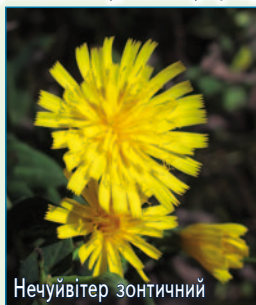

Рукотвірний дубово-ясеневий лісовостан

річки, по узліссях та галявинах: декілька видів шипшини, жовта акація (карагана деревовидна), дерен, свидина, терен, глід, чорна і червона бузина, аронія. На галявинах трапляються

ниціями лісу. Дендрофлора Грушуватського лісу відзначається надзвичайним багатством: тут зібрані майже всі види дерев природної флори Степового Подніпров'я, а також чимало інтродуцентів: дуби (звичайний, скельний, північний), клени (гостролистий, американський, польовий, татарський, явір), в'язи (граболистий, гладкий, дрібнолистий), тополі (чорна, біла й канадська). Різноманіттям відзначаються й чагарникові форми, які найбільш комфортно почувуються навколо ставків, біля

Нечуйвітер зонтичний

рідкісні види степової та лучної флори. Розмаїття екоотопів, наявність плодово-ягідних реміз приваблюють сюди багато видів птахів і звірів.

Ліс має важливе рекреаційне значення: на його околицях здавна існують дитячий табір та пансіонат для людей похилого віку.

БАЛКА ПІВНІЧНА ЧЕРВОНА

ЛАНДШАФТНІ ЗАКАЗНИКИ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО І МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Балка Північна Червона належить до одного з найпривабливіших об'єктів природної спадщини Криворіжжя. Вона має комплексне значення як загальнодержавний ландшафтний заказник, у якому гідні збереження об'єкти живої та неживої природи. Флора балки достатньо вивчена і містить в собі багато дуже рідкісних видів переважно степового екологічного комплексу. Де є рідкісна флора, там і рідкісні види тварин.

Виходи залізної руди у старому кар'єрі

Виходи залізистих кварцитів

Дзвоники болонські

Мальовничістю та різноманіттям відзначаються екосистеми і ландшафти: відкриті степові простори, різнотравні барвисті лучні ділянки, зарості водно-болотного високотрав'я, кам'яністі та скелясті ділянки, штучні лісо-насадження, природні зарості деревно-

Панорама Балки Північної Червоної

Метапісковики гданцевської світи

чагарникової рослинності і вторинні угруповання на осипах і відвалах. Довершує картину повноводний струмок, який не висихає навіть у літню спеку. Різноманітні геологічні процеси, що панували тут упродовж неоген-четвертинного періоду, створили можливість зазирнути у над-

звичайно давно, так звану докембрійську історію розвитку території, яка тривала від 2,4 до 2,1 млрд. років. По схилах балки розкриті ерозією скельні виходи порід криворізької серії раннього протерозою, з якою зв'язане одне з найбільших у світі Криворізьке родовище залізних руд. Ще у

Бджолоїдки

1781 р. на залізні руди в цій місцевості звернув увагу ад'юнкт Петербурзької Академії наук, майбутній академік, Василь Зуєв. Він писав, що місцевість складається з *«железного шифера, который столь тверд, что к огниву дает из себя искры; он лежит слоями от NW к SO простирающимися и скатом к полудни, собою не одинакого цвету, но инде черной, инде серой, инде полосатой из обеих их цветов и красного.»* Найбільш ранньою роботою, в якій уперше

здійснено науковий опис і стратиграфічний розподіл порід Криворізького родовища, є стаття С.О. Конкевича, надрукована в «Гірничому журналі» в 1880 році. П.П. П'ятницький (1898) здійснив вивчення Криворізьких порід під мікроскопом і дав стратиграфічну схему криворізької серії. Цікаво, що в 1883 р. місцевість відвідав видатний дослідник геології краю, першовідкривач Нікопольського родовища марганцю, В.О. Домгер.

Степ із безсмертками на південному схилі

Після дослідження долини р. Саксагань, він писав: «...в б. Глееватой, к описанию Конткевича следует добавить еще выход итаколуита, который залегает между кварцитом и глинистым сланцем... Подобный же итаколуит встречается и в балке Червонной ... в виде довольно большого обнажения в левом берегу балки».

У балці Північній Червоній, як і в Великій Дубовій Балці, знайдені сліди стародавніх розробок і плавок руди. Колись тут діяли 12 рудників-кар'єрів, а в 30-х роках частина шахт рудоуправління імені Ілліча.

Скелеватська світа, з якої тут починається розріз, представлена горизонтом аркозових метапісковиків, білих звітрених кварцитів із

проверстками конгломератів. Вищезалігаюча саксаганська світа складена сланцевими та залізистими горизонтами. Другий сланцевий горизонт відслонюється на південному схилі балки у вигляді невеликої висипки дісперсно-гематитових кварцитів, а також на південному схилі, де зустрічаються окремі невеличкі виходи куммінгтоніт-мартитових кварцитів. Потужна товща третього, четвертого і п'ятого горизонтів більшістю схована під четвертинними відкладами і лише зрідка відслонюється декількома виходами. Товща

Тонкосмугасті гематит-мартитові кварцити

складається графіт-хлоритовими, графіт-серцит-біотитовими, амфібол-хлоритовими та гранат-амфіболовими сланцями, іноді с проверстками безрудних кварцитів. П'ятий залізистий горизонт можна спостерігати у численних відслоненнях на балці, в яких він представлений залізнослюдко-мартитовими і мартитовими породами. Добре відслонюється шостий залізистий горизонт, який складається мартитовими, гематит-мартитовими, рідше — залізнослюдко-мартитовими кварцитами

Краєвид на південно-східній околиці заказника «Балка Північна Червона»

біло-сірого кольору з рожевими смугами. Порооди горизонту місцями зв'язані, тріщинуваті, часто складчасті. Сьомий сланцевий та сьомий залізистий горизонти часто відслонюються по обидва боки балки, а також у старому кар'єрі. Це, головним чином, дисперсно-гематитові та каолінит-гематитові сланці, рідше — мартит-гематитові кварцити, місцями брекчіювані, з широкою та переривчастою неясною смугастістю. Утворення гданцевської світи спостерігаються в окремих відслоненнях у вигляді невеликих виходів залізистих пісковиків, конгломератів та конглобрекцій по лівому схилу балки.

Після виявлення та ідентифікації в цих своєрідних породах відбитків рослин, беззаперечність віднесення їх до докембрію, встановлена ще за

часів першого опису порід Н.І. Світальським (1932), викликає серйозні сумніви. В 1983 р. відомий дослідник докембрію Криворіжжя І.С. Паранько звернув увагу на незвичні утворення що нагадували рослину в теригенних, міцно зцементованих породах балки Північної Червоної. Результати дослідження відбитків рослин відомими палеоботаніками (С. Мейен, А.А. Іщенко) були більш ніж несподіваними (Г.М. Яценко, А.А. Іщенко, І.С. Паранько «Про знахідки рослинних залишків в «Криворізькій серії», 1984). Загальний морфологічний вигляд

рослин, на думку фахівців, свідчить про належність їх до девонської або кам'яновугільної флори.

Уже одного цього достатньо, щоб надати балці найвищого природоохоронного статусу.

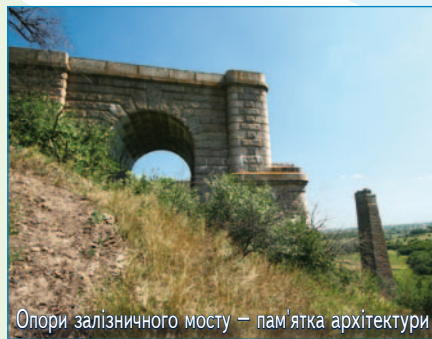
Але це ще не всі геологічні дива, які можна зустріти в балці. Величезні брили грубоуламкових конгломератів і конглобрекцій належать до об'єктів, навколо яких точаться не менш

Коник білолобий

тривалі дискусії. Їх розглядають і як імпакти, похідні колишнього падіння метеориту, і як специфічні відміни кімберлітів, і як тектонічні брекції.

Балка являє собою унікальну природну лабораторію для вивчення різноманіття кристалічних порід докембрію, місце проведення геологічних, ботанічних і зоологічних практик студентів, пізнавальних і наукових екскурсій для школярів і вчених.

Опори залізничного мосту — пам'ятка архітектури

ІНГУЛЕЦЬКИЙ СТЕП

ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

Територія заказника починається від межі Дніпропетровської та Кіровоградської областей, і містить в собі ділянку скелястого правого берега річки Інгулець, прилеглі степові схили разом із нижніми ділянками двох великих балок (їх верхів'я розташовані вже на кіровоградській стороні), та Вузьку смугу терасового ландшафту на лівому березі ріки.

Від ранньої весни до пізньої осені один за одним змінюються в заказнику

Горець земноводний

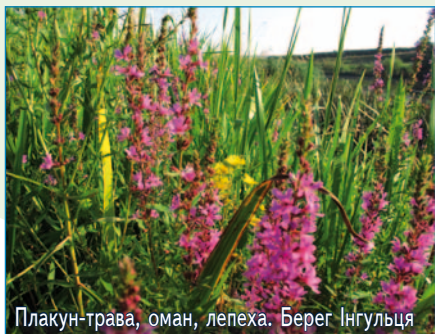

степові аспекти — то жовтогарячі сонечка горицвітів, то сріблясті хвилі ковили, то строкате бобове різнотрав'я, а потім — пурпурові зірки сухоцвітів та золотаві кульки грудниці... Проте, ще більше розмаїття флори й фауни можна зустріти по скелястих берегових кручах: тут дивовижне царство організмів, пристосованих до життя на кам'янистих субстратах. Переважають популяції видів-гранітофілів (їх ще називають сілікофілами). Любов до гранітів іноді підтверджується навіть видовими назвами рослин, як от у зіноваті

Скельні виходи амфібол-біотитових мігматитів кіровоградського комплексу. Правий берег Інгульця

Плакун-трава, оман, лепеха. Берег Інгульця

гранітної та чебреця гранітного). Більшість із цих рослин є ендеміками або реліктами і нерідко перебувають на межі зникнення, а незаймані скелясті береги Інгульця є їх останньою надією на порятунок. Заказник «Інгулецький степ» разом із прилеглим з боку Кіровоградської області природно-історичним урочищем «Савина Могила» та ще однією дуже цінною степовою ділянкою «Веселий Кут» (між селами Недайвода і Лозоватка), є головним осередком для збереження в природі унікального ендемічного виду гранітних відслонень — очитку Борисової. Тут зростає, напевне, найбільша в світі його популяція, і, відповідно, ця ділянка виконує роль ключової міжнародної ботанічної території. З рослинами тісно пов'язані й ендемічні тварини — переважно популяції

рідкісних комах, яких також чимало збереглося по інгулецьких кам'янистих степах.

Справжньою перлиною ландшафтного заказника є численні виходи мігматитів і гранітів у берегових схилах Інгульця, які в 1 км на північ від с. Недайвода переходять у суцільні скельні масиви по правому берегу річки з висотою уступів до 15–25 м. У структурно-тектонічному відношенні вони належать до Інгулецького куполовидного виступу протерозойського поверху, а за віком належать до кіровоградського комплексу порід раннього протерозою (2,5 млрд.

Очиток Борисової

років) та до дніпропетровського комплексу ультраметаморфічних порід середнього архею (2,85 млрд. років).

Ковиловий степ по правобережних балках заказника

Цибуля нерівна

На скельні виходи гранітів по Інгульцю біля с. Недайвода вперше звернули увагу ще у XVIII ст. відомі дослідники краю П.С. Паллас, І.А. Гюльденштедт, В.Ф. Зуєв та інші. Велику роль в дослідженні гранітоїдів Криворіжжя і зокрема інгулецького та саксаганського комплексів, відіграв видатний дослідник Придніпров'я Валеріан Домгер (1882), пізніше Н.П. Семененко (1949, 1963, 1979), Я.М. Бєлевцев (1974), В.І. Орса (1988).

Прямовисні скелі складені рожевими і рожево-сірими біотитовими і амфібол-біотитовими мігматитами і гранітами з гарною пльовчастою мікротекстурою та з різноманітним мінеральним складом. Тут можна побачити і водяно-прозорий кварц, який іноді утворює дрібні кристали гірського кришталю, і рожевий мікроклін, і чорні блискучі лусочки біотиту, і зелений амфібол і багато інших мінералів. Крім надзвичайно поширених гранітів і мігматитів присутні також невеликі тіла біотит-амфіболових гнейсів, дайки діабазів, жили червоно-рожевих апліто-пегматоїдних гранітів. У горішній частині одного з великих скельних виходів встановлено дайку габро-діабазів темно-сіро-зеленого кольору із значною кількістю титано-магнетиту, частково окисленого до гематиту, та з вкрапленістю золотисто-жовтого піриту.

Рельєф річкової долини прикрашають не тільки примхливі обриси скельних стрімчаків, що височіють над річкою, але й звивисті меандри річища з чітко відбитими уступами першої та другої надзаплавних терас, що фрагментарно збереглися вздовж лівого берега.

Зберегти унікальні популяції гранітофільних і степових рослин і тварин Інгулецького степу в межах цього маленького заказника навряд чи можливо. Для цього необхідно встановити заповідний режим по всій довжині долини і балок р. Інгульця, де збереглися природні екосистеми. Першим і головним кроком доброї волі для збереження унікальної природи Криворіжжя повинна бути відміна рішень про відкриття нових кар'єрів понад Інгульцем і встановлення жорсткого мораторію про заборону будь-якого нового техногенного освоєння вцілілих на сьогодні ділянок дикої природи в долині річки.

ВІЗИРКА

ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Відпрацьовані ще у 1978 році та за-топлені кар'єри з назвою «Візирка», розташовані на південь від м. Кривий Ріг, між селами Зелене та Інгuleць, давно і добре знайомі мешканцям міста як чудове місце відпочинку. Але зовнішня привабливість цього природно-техногенного об'єкту далеко не вичерпує його цінність не тільки як приклад рекультивації порушених земель, але і як унікальний об'єкт геологічної спадщини. Саме цей аспект ландшафтного заказника «Візирка», створеного у 2001 р. за ініціативою БАТ «ІНГЗК», має першочергове значення і робить його унікальним.

Найбільшу цінність розрізу кар'єрів надають виходи олігоценівих і еоценових відкладів із пластом марганцевої руди, детальний опис яких надають Д.С. Макаренко та Л.С. Білокрис у роботі «Середньоеоценові відклади середньої течії річки Інгuleця» в 1985 р.

Крім того кар'єрами розкривається один із кращих розрізів сарматського ярусу, який відомий знавець неогену в Україні Л.С. Білокрис пропонує розглядати як опорний розріз сарматського ярусу. В кар'єрах «Візирка» спостерігається скорочений розріз понтичних оолітових вапняків; глини, мергелі, доломіти та вапняки з викопними молюсками *Mastra caspia Eichw*, типові для верхнього сармату; піски та вапняки середнього сармату з багатою молюською фауною. Всі ці відклади з

Техногенне озеро в одному з трьох кар'єрів «Візирки».

За скелю залізняка, на протилежному березі – відслонення сарматських вапняків

Квітне гаплофіл запашний

різноманітною фауною накопичувалися у теплому мілководному морському басейні, межі якого поширювалися до широти м. Кривого Рогу.

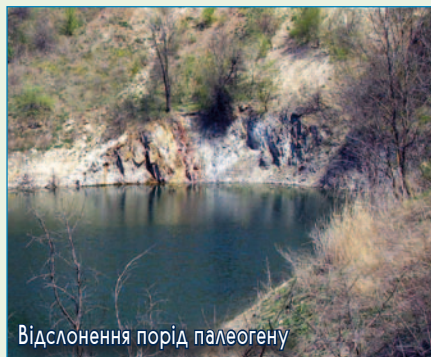
Не менш важливою є науково-історична цінність цієї місцевості. Вперше констатує наявність сарматського вапняку на р. Інгульці Н.П. Барбот де Марні в 1869 р. Він відзначає «одеський» вапняк у с. Широкому, з якого дає перше зображення й опис *Cardium pseudocattilus* (Abich). В 1881 р. В.О. Домгер виділяє тут понтичні вапняки з описом типової фауни.

Безпосередньо в межах об'єкту геологічної спадщини детальні дослідження третинних відкладів здійснював відомий дослідник Криворіжжя А.А. Фаас. У роботі «Материалы по геологии третичных отложений Криворожского района» 1904 року він писав: «Признаки марганцевой руды, подчиненной зеленовато-серой песчаной глине с зубами акул (*Odontaspis*) и створками *Ostrea*, были обнаружены... на земле госп. Добровольского А. у д. Зеленой и на левом склоне балки Зеленой (при разведке железных руд). ...К западу от разъезда «Визирка» мне удалось найти в отвалах одной

из шахт остатки довольно богатой нижнетретичной фауны: *Cardita*, *Cardium*, *Chama*, *Arca*, *Cytherea*, *Ostrea*, *Pecten*, *Turritella* ..., иглы морской ежей и зубов селазхий».

Ще у 1897 р. тут була заснована шахта «Візирка», у якій видобувалися багаті залізні руди із вмістом заліза 66%, а з 1961 р. руди розроблялися кар'єрами «Візирка». Тут видобувалися багаті гетит-мартитові руди з вмістом заліза до 66%. Шахта вважається родоначальницею підземного видобутку руди в південній частині Криворіжжя. Рудний пласт простягався з півночі на південь майже прямолінійно у вигляді «візиру» — напрямку. Звідси й назва шахти.

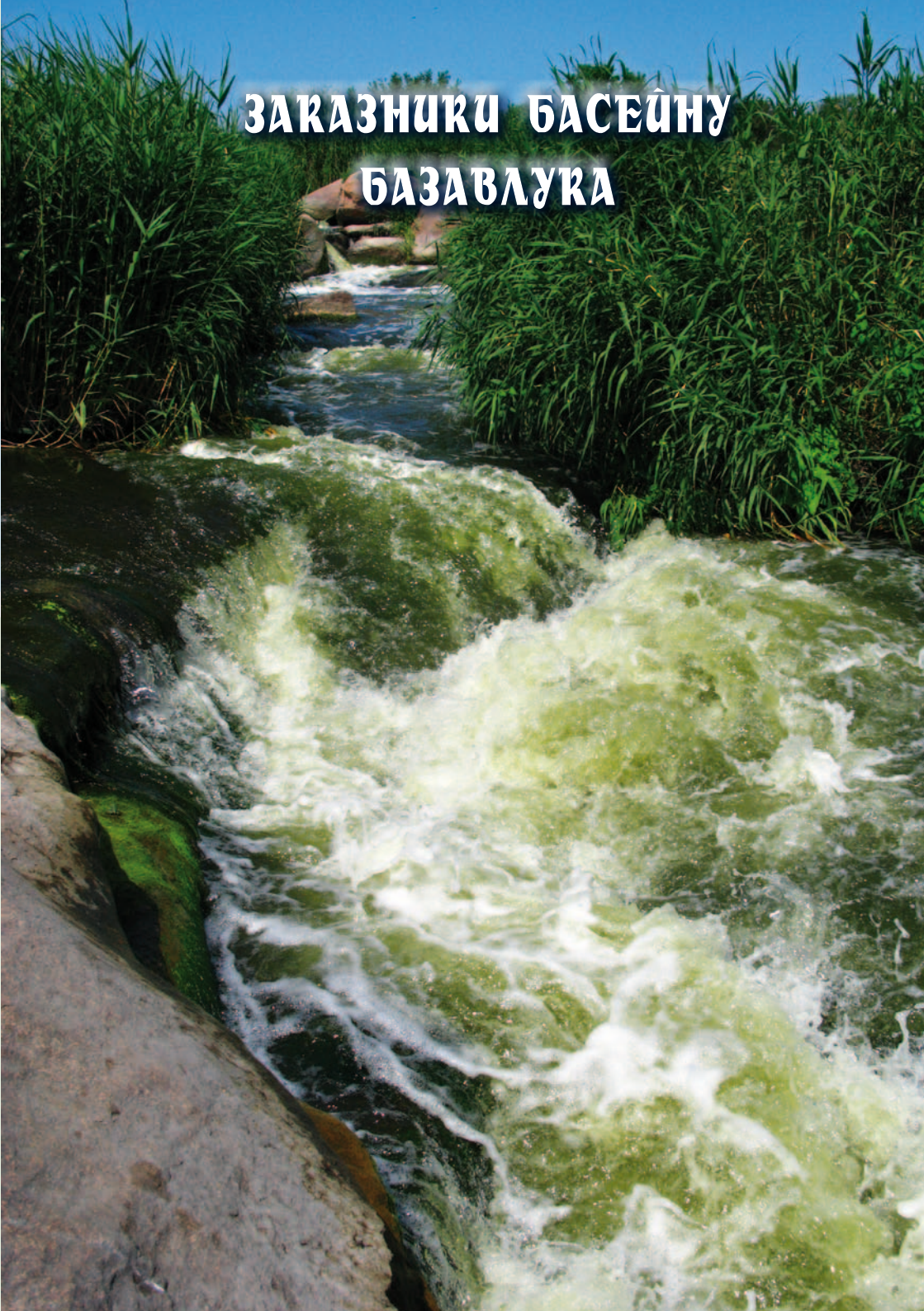
На завершення слід додати, що найбільшу цінність заказника з точки зору фітосозології (науки про збереження рідкісних та зникаючих видів рослин) являють не штучно створені деревно-чагарникові насадження, а популяції та угруповання дикорослих видів трав'янистих рослин, які розселилися по відвалах самостійно, без втручання людини, з розташованих поряд степових балок. У «Візирці» прижилися такі раритети як зіновать гранітна, гаплофіл запашний, ковила волосиста тощо.

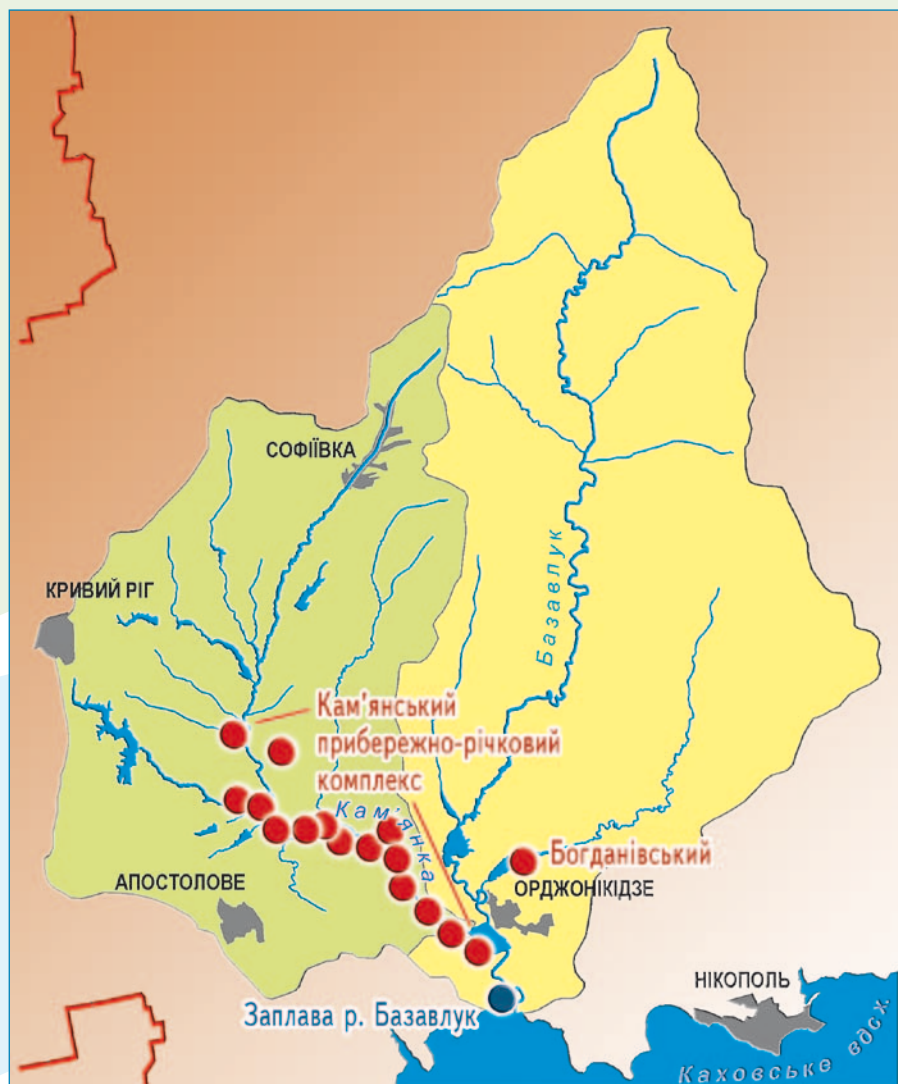
Відслонення порід палеогену

ЗАКАЗНИКИ БАСЕЙНУ БАЗАВЛУКА

Балки басейну Базавлука та його приток представляють собою дуже цінні рефугіуми степового біорізноманіття, яке на ділянках, де є виходи кристалічних або вапнистих порід на поверхню, доповнюється петрофільними і кальцефільними угрупованнями з присутністю дуже рідкісних ендемічних видів. Проте, дотепер уся верхня частина басейну

позбавлена не лише заказників, але й будь-яких заповідних територій взагалі. Натомість у пониззі з 2005 р. існує найбільший на правобережжі області Кам'янський ландшафтний заказник. А на давніх відвалах марганцеворудного кар'єру, на лівому березі р. Солоної, є один з трьох діючих в регіоні заказників техногенного походження — Богданівський.

КАМ'ЯНСЬКИЙ ПРИБЕРЕЖНО-РІЧКОВИЙ КОМПЛЕКС

ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК
ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

Найбільший заказник правобережжя Дніпропетровської області охоплює низку ділянок обабіч берегів річки Кам'янки (найбільша права притока р. Базавлука) у межах Апостолівського району, подекуди включає й річище річки, а нижче гирла Кам'янки — також ділянки заплави та берегів річки Базавлука. До складу заказника також увійшли землі раніше створеного орнітологічного заказника місцевого значення «Заплава р. Базавлук», відповідно статус цих земель підвищився з місцевого до загальнодержавного значення, хоча формально й орнітологічний заказник залишився на обліку в офіційному реєстрі об'єктів природно-заповідного

Рожевий граніт токівського комплексу

фонду Дніпропетровщини. Крім того, невід'ємними територіальними складовими Кам'янського ландшафтного заказника є дві унікальні пам'ятки природи — Токівський каньйон і Кам'янський водоспад. Хоча вони зберігають статус окремих пам'яток, у той же час структурно і функціонально є визначальними елементами нещодавно створеного ландшафтного заказника.

Природа заказника дуже багата і своєрідна, і являє на сьогодні одну з найцінніших ділянок дикої природи українського степу. На більшій

Особливо цінна ділянка петрофільно-заплавного ландшафту в центральній частині заказника

Підсрібник Пандора

дика груша, ясен, жостір і терен – усе це переплітається в непролазні хащі й чагарі. Слід додати, що в межах Кам'янського заказника ботаніками виявлено велику кількість видів шипшин. З-поміж них

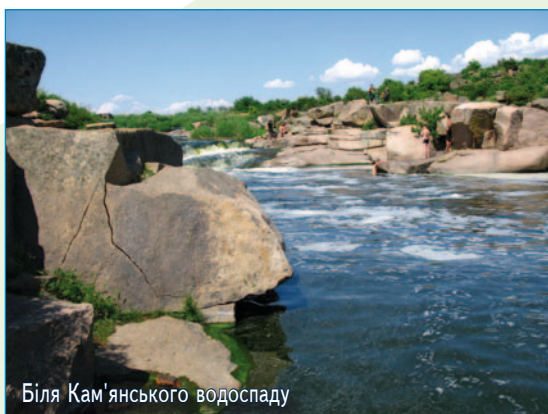

Лускохвостник панонський

є надзвичайно рідкісні види, відомі лише з цієї місцевості (як, наприклад, шипшина Гроссгейма).

З початку вегетаційного сезону і до кінця осені змінюються кольорові аспекти ландшафту залежно від видів рослин, які квітнуть по степових і кам'янистих берегах Кам'янки. Крім

частині території схили корінних берегів Кам'янки і прилеглі до річки балки вкриті типовою степовою трав'янистою рослинністю (домінанти – ковила українська, ковила волосиста, типчак, рідше – інші види ковил). Біорізноманіття помітно зростає на тих ділянках, де річка перетинає кам'яністі ділянки. Біля токівських кар'єрів граніти здіймаються величезними нагромадженнями брил і скель найрізноманітнішої форми, які часом перетинають річище, а в одному місці утворюють мальовничий і неперевершений красою каскад із невисоких, але швидкоплинних водоспадів. Слава про нього лине далеко по всій Україні. Загалом степовий вигляд долини від водоспадів до каньйону змінюється чагарниково-деревними заростями, які густо рясніють з-поміж скель і каменів. Колись тут зростали віковічні дуби, та про них лишилися тільки згадки в історичних документах. Однак і нині буйність деревної флори вражає: глід і магалебська вишня, чорноклен, свидина і бузина, в'язи, різні види верб,

Біля Кам'янського водоспаду

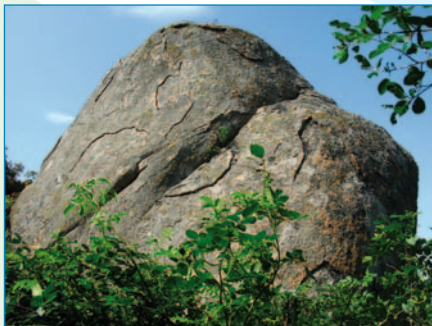

Токівський каньйон на р. Кам'янці

поширених дикорослих видів є величезна кількість рідкісних рослин різних категорій — від занесеної до міжнародної Червоної книги цимбохазми дніпровської — до багатьох видів з Червоної книги України та регіонального Червоного списку. Аналогічна ситуація — з тваринним населенням заказника, яке представлене прибережно-річковим, чагарниково-узлісним, степовим та петрофільно-степовим комплексами. Останній представлений як базифільними (сілікофільними), так і кальцефільно-гіпсофільними формами — адже в заказнику є не лише виходи рожевих гранітів, мігматитів і гнейсів, але й ділянки, де до поверхні підступають верстви вапнистих порід. У балках заказника є невеликі ставки, до яких тяжіють коловодні птахи, у степу можна зустріти зайців, лисиць, сліпаків, тхорів. На кам'янистих ділянках найбільшу цінність являють популяції видів плазунів (гадюка степова, полоз каспійський (жовтобрюх)). Із комах у фауні заказника рідкісні форми представлені в усіх основних рядах — серед жуків, метеликів, прямокрилих, перетинчастокрилих, клопів, бабок тощо.

Постійною і дуже серйозною загрозою існуванню унікальної природи Кам'янки є гранітодобувні кар'єри. Територія заказника повинна мати гарантовану недоторканість, а крім цього навколо неї ще потрібно встановити охоронну

зону з метою мінімізації впливу кар'єрів на екосистему заказника. Ще одна серйозна проблема — недотримання режиму водоохоронних зон і прибережно-захисних смуг самої річки, через що продовжується замулення річища і органічне забруднення води. А в останні роки ще більшої руйнівної сили набирає рекреація: до водоспаду приїжджають численні групи бажаючих відпочити: звідси — забруднення побутове і шумове, пошкодження скель і спотворення їх вигляду, а ще видовбування каменів для приватних рокаріїв, випалювання трави в степу, випадки браконьєрства. Те, що ці явища відбуваються в заказнику, красномовно свідчить про необхідність впровадження активної охорони території — створення національного природного або, принаймні, регіонального ландшафтного парку (зі збереженням загальнодержавного статусу і переведенням теперішніх земель заказника в заповідну зону при проектуванні парку), виділення постійного фінансування і забезпечення постійним штатом працівників і охорони, суворо відповідальність за будь-які порушення режиму. Крім того, басейн Кам'янки потребує подальших біоекологічних, геологічних та ландшафтних досліджень із метою виділення нових ділянок, які потребують заповідного режиму в контексті формування регіональної екомережі.

БОГДАНІВСЬКИЙ

ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

Являє собою відновлені вторинні екосистеми на відпрацьованих відвалах Богданівського марганцеворудного кар'єру, а також включає ділянку річки Солоні (притока Базавлука). Хвилястий пересічений рельєф території заказника сприяє природному відновленню популяцій видів тварин і рослин,

Ковила волосиста на рекультивованих землях

Маслинка вузьколиста

характерних для підзони типчаково-ковилового степу, і зростанню рівня мікроландшафтої та біологічної різноманітності. Крім звичайних степових і прибережно-водних видів флори, зустрічаються рідкісні елементи (ковила Лессінга і волосиста, солодка щетиниста, лагозерис палестинський). У фауні виявлено до 580 видів безхребетних, 18 видів риб, по 4 види земноводних і плазунів, 91 — птахів і 13 видів — ссавців. Заказник має важливе природоохоронне значення в умовах тотальної техногенної трансформації прилеглих територій.

Маслинково-степові рідколісся на рекультивованих відвалах марганцеворудного кар'єру

ЗАПЛАВА Р. БАЗАВЛУК

ОРНІТОЛОГІЧНИЙ ЗАКАЗНИК МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Колись тут було все інакше: за декілька кілометрів до гирла обабіч Базавлука розташовувалися багаті на дичину і рибу лимани (Бейкуш, Журавлівський та інші). Вони з'єднувалися з руслом Базавлука вузькими протоками — бакаями, а між Журавликовим і Базавлуком тяглася висока гряда Калнишиха. Між лиманами і річкою були

луки, болота і великий масив заплавного лісу. На думку Д.І. Яворницького, саме біля цього лісу і була Базавлуцька Січ... Лимани осушили, замість лісу тепер шумлять зарості очерету, а там, де

Базавлук вільно з овіяним козацькими легендами дніпровим рукавом — річкою Скарбною, тепер стоїть глуха дамба. Базавлуцьку воду перекачують насосами у Каховське море... Але попри такі тотальні зміни й дотепер тут знаходять собі притулок типові і навіть рідкісні представники флори і фауни, притаманні заплавам Великого луку. Створений у 1990-му році заказник займав площу 48,6 га, а тепер ця ділянка увійшла до складу земель Кам'янського ландшафтного заказника загальнодержавного значення.

Степовий канюк

Чепура велика

**ЗАКАЗНИКИ
ВЕРХНЬОДНІПРОВЩИНИ:
БАСЕЙНИ ОМЕЛЬНИКА,
ДОМОПКАНІ, ДНІПРА**

Верхньодніпровщина, до якої включаємо не лише Верхньодніпровський район, але й північну придніпровську частину П'ятихатського — край своєрідний, має дуже багату природну спадщину. При цьому рівень охоплення заповідними територіями залишається дуже низьким. Три основних водних артерії даного природно-історичного району — Омельник, Домоткань і Самоткань, як і декілька потужних балкових систем, що впадають безпосередньо у Дніпро, орієнтовані у своїй течії переважно з південного заходу на північний схід (до Дніпра), і течуть майже паралельно (можна наочно простежити на картосхемі). Крім того, на межі з Кіровоградською областю декілька віддалених балок належать до басейну «верхнього» Омельника. В нашій

області в його басейні розташований один ботанічний заказник. Аналогічно тільки по одному заказнику представлено у басейні «нижнього» Омельника і в басейні Домоткані, а от у басейні Самоткані взагалі відсутні заказники. Найбільше ж заказників зосереджено у подніпровських балках, які впадають у Дніпро — усього їх п'ять. Зрозуміло, що така картина не відображає реального стану збереженості дикої природи в районі і потребує конструювання басейнових заповідних мереж фактично з «чистого аркуша». Щодо балок-приток Дніпра, вони, безсумнівно, заслуговують заповідного статусу, але все ж-таки це здебільшого штучні лісонасадження в ярах. У той же час і в цій частині району є чимало інших ділянок, котрі мають дуже високий потенціал для заповідання.

УРОЧИЩЕ БАЛКА ДУРНА

БОТАНІЧНИЙ ЗАКАЗНИК
МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Одна з балок у верхній частині Бородаївської балкової системи. Належить до земель державного лісового фонду (Бородаївське лісництво). Як і більшість придніпровських балок, є ерозійно активною, через що тут інтенсивно утворюються яри і провалля. У другій половині XX ст. для призупинення

ерозії засаджена лісом. Крім найбільш типових для таких балок білоакацієвих деревостанів,

Чоловіча папороть

є цікава ділянка соснових насаджень (сосна кримська) на високих штучних терасах. Родзинкою цих сосняків є щільні зарості декількох рідкісних у регіоні видів папоротей.

УРОЧИЩЕ БАЛКА ГОСТРА

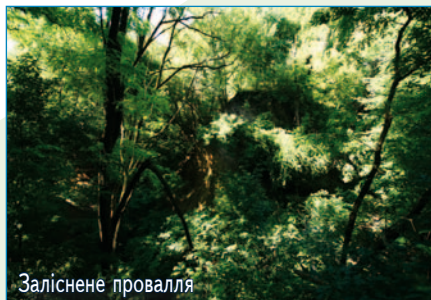
БОТАНІЧНИЙ ЗАКАЗНИК
МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Балка бере початок на вершині відносно невеликого, але дуже високого лесового пагорбу (абсолютна висота 180 метрів), і омивається з півночі та сходу водами Дніпра, із заходу – р. Омельником, а з півдня відділяється

Вершина Гострої балки

від решти вододілу Бородаївською балковою системою. Уся балка, особливо її верхів'я, посічена глибокими ярами та проваллями, які на більшій частині засаджені штучним лісом. Домінує акація біла, але є й дуб, клен польовий, в'яз граболистий, груша. У пониззі

Заліснене провалля

балки, є відкриті ділянки, на яких збереглися островці степової рослинності. Балка Гостра відкривається гирлом до р. Дніпра, але зараз воно зайняте сільськими ландшафтами с. Суслівки.

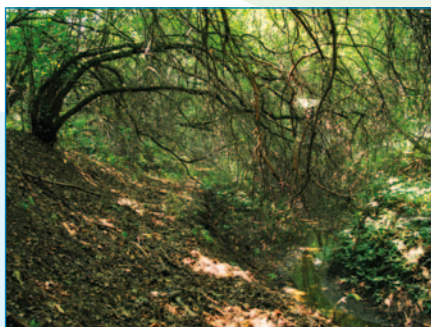

УРОЧИЩЕ БАЛКА КЛИМОВА

БОТАНІЧНИЙ ЗАКАЗНИК

МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Починається балка на тому ж вододільному пагорбі, де й дві інші сусідні з нею заповідні балки — Гостра та Дурна. Як і Гостра, впадає безпосередньо у

Дніпро, але орієнтована вона не з півдня на північ, а витягнута у західно-східному напрямку. З кінця XIX-го і до середини XX-го ст. балка, які і більшість придніпровських правобережних

Захисний вал між балками Гострою та Климовою

балок, інтенсивно розмивалася сніговими і дощовими потоками. З кожним роком відроги глибоких ярів наступали на степ, врізаючись далі й далі вглиб вододілу. Зрештою дві яружних системи — Гострої та Климової зустрілися.

Лісова куниця в старому гнізді сойки

Для призупинення подальшої ерозії, яка після змикання ярів могла набрати непередбачуваних масштабів, на вузькому перешийку між їх верхівками споруджено захисний вал, а обидві балки засаджено лісом. Яри призупинили розвиток, але щоб довести боротьбу з ерозією

Пустельниця блакитнокрила (у гирлі балки)

до переможного кінця, необхідно створити навколо ярів захисні смуги з трав'янистої степової рослинності на місці нинішньої ріллі.

Схили Климової балки понад дніпровою заплавою

БАЛКА ПАРНА

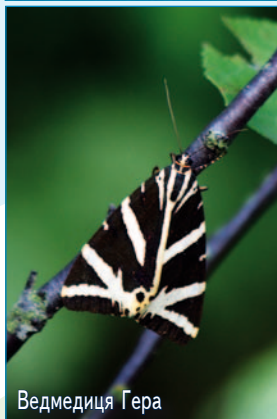
ЛІСОВИЙ ЗАКАЗНИК

ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

Найбільший за площею і наймолодший за часом створення (1990 рік) заказник Верхньодніпровщини. Назву отримав за назвою одного з вибалків у системі балки Жидової, хоча територія заказника охоплює всю цю яружно-балкову систему. Вона, у свою чергу, є найбільшою

правою притокою Бородаївської балкової системи. «Парною» балку називали в давнину тому, що тут заготовляли особливу деревину, з якої на місці «випарювали» гнуті дерев'яні заготовки — ободи для коліс, дошки для діжок, коромисла. Про те, що тут споконвіку існували дубові ліси, свідчить і останній віковичний дуб — патріарх

Верхньодніпровських лісів. Він правдиво вважається одним із найтовщих дубів на правобережжі області, а вік його — не менше 350 років. І біля дуба, і подекуди в інших відрогам балкової систе-

Ведмедиця Гера

ми збереглися фрагменти цінних байрачних дібров природного походження, однак більшу частину заказника засаджено штучно. Крім малоцінних посадок із білої акації тут є достатньо великі за площею дубові, дубово-ясеневі та дубово-кленові деревостани. У сприятливіших лісорослинних умовах хоча й дуже поступово, але формується справжній лісовий мікроклімат і

Дивина австрійська

відбувається процес натуралізації екосистем. Широкий тальвег головної балки, на жаль, здавна був розораний, і дотепер тут вирощують кукурудзу, ячмінь, інші польові культури.

Під час сильних злив або після багатосніжних зим вода тече по всьому тальвегу, не знаходячи собі річища поміж ріллею. Невеликі клаптики, де збереглася дика трав'яниста рослинність, з весни й до пізньої осені рясніють квітами усіх веселкових кольорів. Є тут декілька видів дивини, астрагалів, горошків, чин, дзвоників... Квіти приваблюють сотні різних комах, серед яких є й дуже рідкісні види. Під наметом лісу

Терновий сорокопуд

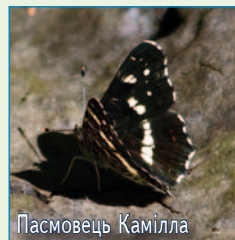
чимало реліктових і таких, що перебувають на межі ареалу, видів тінюлюбних комах та інших безхребетних тварин. Подекуди трапляється чоловіча папороть, чимало у лісі різних видів грибів, тут знаходять притулок усі типи для степових байрачних лісів види хребетних тварин. Справжньою окрасою заказника є порослі мохом віковічні глоди з чудернацькими переплетеннями ствобурів та гілля.

УРОЧИЩЕ БАЛКА ГЛИБОКА

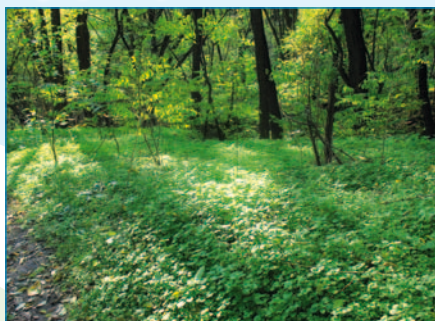
БОТАНІЧНИЙ ЗАКАЗНИК
МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Старовинне містечко Верхньодніпровськ із двох боків оточують мальовничі лісові урочища: із заходу — заплавний

Пасмовець Камілла

Римський ліс (на жаль, поки що не має статусу заповідного), а зі сходу — заповіданий переважно рукотворний ліс на схилах балки Глибокої. У балці є провалля, подекуди зарослі лісом, а подекуди й нині діючі, з крутовисними стінками із лесоподібних суглинків. У тінистому тальвезі ростуть високі лісові трави, а в одному місці навіть виявлено реліктову популяцію хвоща великого.

ВЕЛИКА ЗАПАДНЯ

ЛІСОВИЙ ЗАКАЗНИК

ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

Територія являє собою рукотворний лісовий масив, насаджений у великій яружно-балковій системі, і є зразком закріплення діючих ярів залісненням. Переважають дубово-акацієві насадження з домішкою ясеня, кленів гостролистого і польового, бересту, груші. В насадженнях розвинений густий підлісок з бузиною чорною, свидиною, глодом, чорнокленом, бруслиною європейською та бородавчостою. На узліссях збереглися степові раритети — астрагал шерстистоквітковий, шафран сітчастий. У заказнику формується лісовий фауністичний комплекс. Із рідкісних видів безхребетних тварин виявлені томарес Ногеля, подалірій, бризеїда, з хребетних — гадюка степова, сиворакша, тхір степовий, борсук. Назва заказника означає велике провалля, «западину» в землі. Балка є дотепер єдиним заповідним об'єктом басейну р. Домоткані, хоча природа її долини дуже багата і заслуговує створення тут заповідної території найвищого рангу.

ГРАБІВСЬКИЙ

БОТАНІЧНИЙ ЗАКАЗНИК

ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

З-поміж багатьох лісових і ботанічних заказників Верхньодніпровщини «Гравівський» цілком особливий. Він має важливе наукове значення, оскільки саме тут знайдено найпівденіший на правобережжі України осередок зростання грабу звичайного. Тут проходить межа ареалу цього своєрідного дерева, яке північніше, у лісостепу та лісовій зоні України утворює величезні за площею дубово-грабові ліси. Отже, місцезнаходження на північному заході Дніпропетровщини, у басейні

р. Омельника, може бути своєрідним індикатором природної межі лісостепу та степової зони. Сам заказник являє собою великий байрачний лісовий масив, котрий вкриває дві балки, які так і називаються — Мала Грабова та Велика Грабова. Красномовні назви у 1930-ті роки привернули до себе увагу видатного дослідника степових лісів О.Л. Бельгарда, який здійснив детальне геоботанічне дослідження урочища. Ще раніше про це місцезростання граба згадував у своїх працях видатний ботанік нашого краю І.Я. Акініф'єв.

Рябчик руський

Не виключено, що тоді, наприкінці XIX ст., граб зустрічався не лише в цій балці.

Рослинний покрив урочища складається па- кленовими і ясенивими дібровами, липовими дібровами з домішкою граба, осичниками, а також — штучними насадженнями білої акації. Є ділянки степової рослинності та зарості чагарників. В урочищі зростають численні популяції конвалії звичайної, тюльпану дібровного, рясткн Буше. З понад 50 рідкісних видів безхребетних тварин,

представлених у заказнику, такі цікаві види як великий дубовий вусач, перламутрівки Адіппа і Пандора, сатир Герміона. Заказник є цінним осередком для популяцій козулі європейської, дикої свині, борсука, лісового тхора.

УРОЧИЩЕ БАЛКА ЯРАНСЬКА

БОТАНІЧНИЙ ЗАКАЗНИК
МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Найвіддаленіший із заходу заповідний об'єкт Дніпропетровщини, розташований на межі з Кіровоградською областю. Належить до басейну р. Омельник. Заповідана лише маленька смуга балки, колись засаджена

шипшиною. Тепер її зарості здичавіли, а поміж ними є ділянки природної степової рослинності. Трапляються рідкісні види рослин і тварин різних категорій. Більша частина балки, за межею заказника, засаджена листяним лісом.

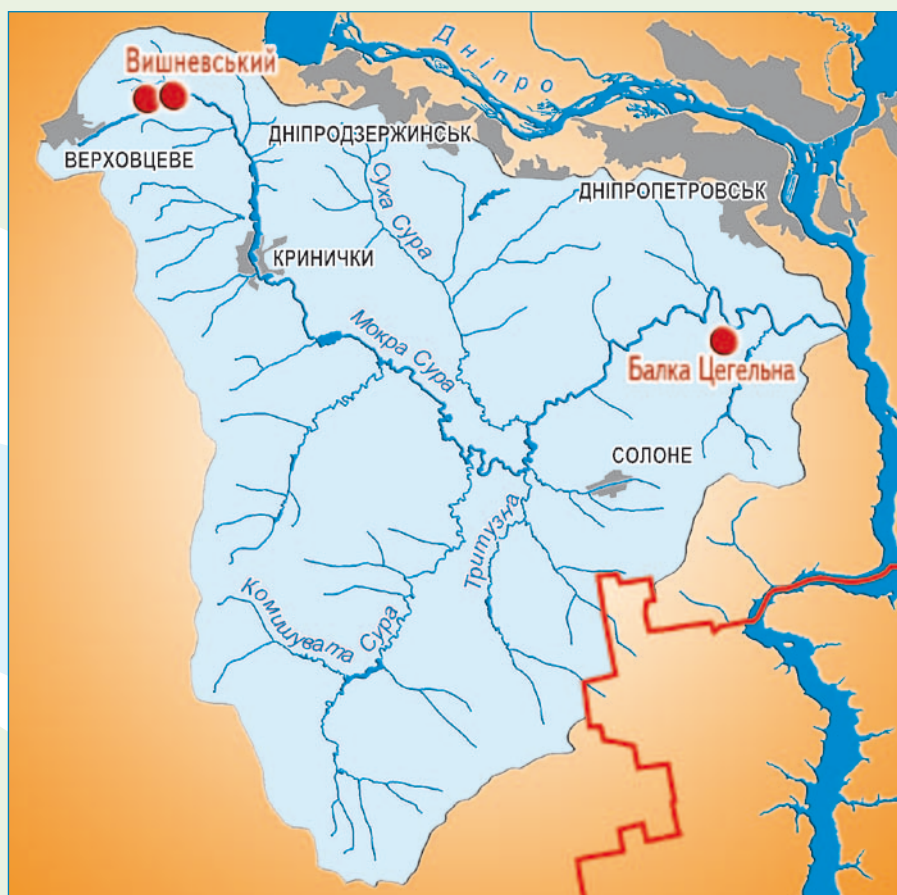

ЗАКАЗНИКИ БАСЕЙНУ МОКРОЇ СУРИ

Річка Мокра Сура має дуже своєрідну конфігурацію русла та басейну: починаючись неподалік Дніпра, вона повертає на південь, торує довгий і звивистий шлях степами, огинаючи міську агломерацію Кам'янського-Дніпропетровська, і знову повертається до Дніпра вже біля колишнього Сурського порогу. Численні балки та річки стікаються до головного русла з усіх можливих напрямків. У середній течії, неподалік від с. Сурсько-Михайлівки, з Мокрою Сурою зустрічаються майже одночасно декілька її приток — Комишувата Сура, Суха Сура, Тритузна і Солоня. Це місце називають «злиття п'яти річок».

По Сурі є багато цінних балок, порослих степовою рослинністю, а у верхів'ї Мокрої Сури є рідкісні для басейну байрачні ліси. Сурський басейн дуже постраждав від антропогенних перетворень: в річку зливають промислові й побутові стоки мегаполіса, тут розташовані сховища радіоактивних відходів, пониззя щільно забудовані дачами. Втім, Суру ще не пізно відродити хоча б частково, за умови створення в усіх частинах басейну заповідних територій. А поки що тут є лише два ландшафтних заказники: «Вишневецький» — майже біля витоків головної річки, і «Балка Цегельна» — неподалік від її гирла.

ВИШНЕВСЬКИЙ

ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

Заказник отримав свій статус із 2005-го року, хоча ще раніше була ініціатива науковців Дніпровсько-Орільського заповідника і ЕТО «Орлан» створити в цій місцевості перший на Дніпропетровщині регіональний ландшафтний парк «Витоки р. Мокрої Сури». Але спільнота регіону на той час (середина 1990-х років) була не готова до таких сміливих рішень, і поява «Вишневого» заказника зі статусом загальнодержавного теж сприймалася як велике свято. Цей заказник — перший об'єкт природно-заповідного фонду в Криничанському районі. Він охоплює ділянку долини річки Мокрої Сури неподалік від її витоків, від околиць міста Верховцєве до сіл Барвінок і Вишневе. Мокра Сура тут ще не зовсім річка, а лише струмок, який то тече вузьким рівчаком по тальвегу балки, то зовсім зникає десь у лучних травах і степових бур'янах. А долина тут нагадує широку

Масове квітіння степового мигдалю

Канюк степовий

степову балку. Схили зайняті цілиними ділянками степу, подекуди трапляються дуже цінні у соцологічному відношенні ділянки, де домінантами або характерними видами є рослини з Червоної книги України, а самі угруповання — внесені до Зеленої книги України. Степова палітра заказника доповнюється байрачними гайочками, які нібито намістом

нанизані на правий макросхил балки-долини. По-місцевому їх називають Лобинські ліси, їх усього шість. Під їх наметом вирує лісове життя: на високих деревах гніздують хижі птахи, у старих дуплах живуть кажани і дуже цікаві гризуни — вовчки, восени з-під опалого листя витикаються дружини сімейки опеньків. Біля злиття Мокрої Сури та першої Сухої Сури є також цінні ділянки заплавних лук зі своїми флористичними та фауністичними раритетами.

БАЛКА ЦЕГЕЛЬНА (Кирпична)

ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Балка Цегельна отримала таку назву тому що поряд розташований Новоолександрівський цегельний завод, на якому виробляють червону цеглу. Сировиною для неї слугують суглинки, які беруть у великому кар'єрі на корінному схилі правого берега р. Мокрої Сури. У

1990-ті роки над цією дуже мальовничою балкою, яку місцеві жителі ще називають «Байрачок», нависла загроза бути поглинутою кар'єром. Але, на щастя, знайшлися

Вероніка колосиста

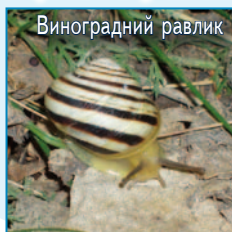
ініціативні люди, які не тільки зберегли балку, але й подарували регіону ще один дуже симпатичний заказник. Ці люди — вчителька біології сільської школи і керівниця юннатівських гуртків, які разом зі своїми вихованцями спочатку обстежили балку, а

Схил балки, порослий грудницею волохатою

потім за підтримки вчених ДНУ підготували наукове обґрунтування і, позбавивши пороги владних кабінетів, досягли таки своєї мети, за що уклінне їм спасибі від усіх жителів Подніпров'я, але перш за все — від численних мешканців самої балки — рослин, грибів, комах, плазунів, птахів і звірів.

У балці, не зважаючи на невеликі розміри, зберігаються у значній кількості не тільки

Виноградний равлик

типові, але й рідкісні види флори та фауни. Крутосхили вкривають килими з грудниці, ковили, тонконогу і типчаку, а ярочки густо поросли чагарниками і деревами (глід, груша, свидина, чорноклен, жостір і терен).

ЗАКАЗНИКИ БАСЕЙНУ ОРЕЛІ

Оріль відносять до «середніх» річок України. Із 10,8 тисяч км² її басейну третина розташована в межах Дніпропетровської області. Це єдина з річок регіону (крім Дніпра), яка починається за межами степової зони, у лісостепу. Відсутність потужних промислових об'єктів, прикордонний статус річки (тут і зараз проходить межа між Дніпропетровською та Харківською і Полтавською областями), широка розвинена долина — усе це сприяло збереженню цінних ділянок природи по всій довжині басейну.

Проте, й Приорілля не обминув важкий поступ цивілізації. Будівництво Дніпродзержинського водосховища і каналу Дніпро-Донбас спричинило тотальні зміни у гідрорежимі, а відповідно й у розвитку екосистем Орільського басейну. Відведення річища Орелі по новому каналу від старого гирла на 40 км униз за течією Дніпра змінило конфігурацію річкового басейну, площа його зросла на 850 км² за рахунок приєднання рр. Чаплинки та Судівки.

Охоплення орільської долини і басейну заповідними територіями в межах

Дніпропетровської обласі нерівномірне в різних куточках. Майже всі ділянки в середній течії (найпівнічніша частина області), де збереглися природні екосистеми, нині об'єднані в найбільший природно-заповідний об'єкт регіону — «Приорільський» ландшафтний заказник. Біля нового гирла Орелі, яке історично не належало до її басейну, з 1990-го року діє Дніпровсько-Орільський природний заповідник. А от численні острівці дикої природи у Царичанському та Петриківському районах не мають заповідного статусу, хоча очікують на нього багато років. Зокрема, проект створення Орільського національного парку був уперше представлений владі і громадськості регіону вже понад 10 років тому, але парк до цього часу так і не створено.

Крім «Приорільського» заказника-гіганта, у басейні Орелі є ще два ентомологічних заказники: «Шандрівський» (заплава р. Орелі) і «Топчинський» (на вододілі біля витоків р. Прядівки). І саме в долині Орелі функціонує єдиний в регіоні гідрологічний заказник — заплавне озеро «Озеро Довге».

ШАНДРІВСЬКИЙ

ЕНТОМОЛОГІЧНИЙ ЗАКАЗНИК МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Розташований на півночі Дніпропетровщини, біля с. Шандрівка Юр'ївського району. Знаходиться в долині р. Орелі і являє собою ділянку запlavної тераси з луками та трав'янистими болітцями,

які чергуються на підвищених місцях із лучно-степовою рослинністю. Територія облямована напівкільцем меандру річища

Метелик жовтюх на скабіозі

Орелі, а в південній частині відсічена від основної долини каналом Дніпро-Донбас. Заказник створено як осередок для збере-

Бражник винний малий

ження декількох екологічних комплексів комах, однак його територію слід також розглядати в цілому як важливу ділянку збереження флори, фауни, рослинності, типових біогеоценозів та ландшафтів для верхньої частини Приорілля. Шандрівський заказник згодом повинен увійти до складу заповідної зони майбутнього Орільського національного парку (на другому етапі його створення).

ПРИОРІЛЬСЬКИЙ

ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

Приорілля — дивовижний край, в якому як ніде в іншому з куточків Степового Подніпров'я за віки співіснування людини і природи утворилися надзвичайно мальовничі, поетичної краси ландшафти. Тут гармонійно поєднуються масиви та острівці дикої при-

Вид на заказник біля урочища «Стінка»

роди із архаїчними селами та старовинними містечками, пасовищами і сіножатями, садками та церквами. Річка Оріль — споконвіку була порубіжною рікою, вздовж якої проходили кордони між різними людськими спільнотами, культурами, звичаями і світоглядами, дер-

Заболочена стариця у заплавної діброві

жавами. Можливо, така роль «межової річки» сприяла ліпшій збереженості природи та формуванню специфічного, влас-

Ковилловий степ на високому лівому березі Орелі

ного ландшафтно-географічного «портрету» Приорілля.

Про необхідність заповідання окремих куточків природи у Приоріллі вчені-біологи писали ще на початку ХХ століття, але тільки на порубіжжі тисячоліть, у 1998 році, Президент України підписав довгоочікуваний

Бір у Шагарівському лісі

декількома поколіннями природоохоронців указ про створення ландшафтного заказника «Приорільський» в межах двох адміністративних районів Дніпропетровщини — Новомосковського і Магдалинівського. Вітоді й дотепер заказник став найбільшою

природно-заповідною територією регіону: його площа (8 377 га) ставить його і в першу десятку заказників України за розмірами.

Здавалося б, за такої великої площі заказник має бути зразковою заповідною територією Дніпропетровщини. Але чомусь на місцях відповідальні за долю заказника нерідко взагалі ігнорують самий факт його існування. Через таке ставлення на багатьох

Сколія гігантська на суцвітті будяка

ділянках спостерігається перевипасання худоби, відомі випадки розорювання земель, стихійної рекреації з надмірним навантаженням на природні екосистеми. Що вже казати про браконьєрство на воді та

на землі, яке взагалі є ледве не звичайним явищем у деяких куточках заказника!

Проте багата і різноманітна природа Приорілля до цього часу терпляче зносить усі негаразди і залишається однією з найбільших зелених оаз козацького краю.

Уздовж звивистого річища Орелі тягнуться неозорі простори заплавних лук, широкі степові лимани, стариці та вікна солончаків. На піщаних пагорбах — псамофільні степи, щоправда тепер майже скрізь засаджені сосновими лісами, а на високих ділянках орельської заплави — дубові гаї. Подекуди, на ділянках із засоленими ґрунтами вони

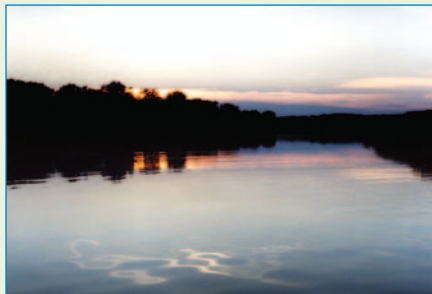

На рівнинних просторах Орельської долини

набувають специфічних рис, і вчені навіть виділили їх в особливий тип дубових лісів — галофільні дубняки. У межах заказника виявлено щонайменше 800 видів вищих судинних рослин (приблизно половина всього видового складу флори Дніпропетровської області)! Тваринне населення охоплює тисячі видів найрізноманітніших систематичних та екологічних груп. Оскільки заказник проходить по північній межі Дніпропетровщини, і фактично по межі лівобережного лісостепу і степу, в ньому виявлено деякі невласитиві для степової зони популяції рідкісних північних видів рослин і тварин, які перебувають на південній межі своїх географічних ареалів. Так, саме з території теперішнього заказника відомі популяції ящірки живородної, гадюки звичайної (на решті території області трапляється винятково гадюка степова).

У межах заказника — такі цінні природні урочища, як Государеві луки, Шагарівський ліс, Білий, Бузівський, Козачий, Жуківський

лимани, Батьківські озера. До складу заказника увійшли і Ковпаківські озера, які з 1988 р. до 1998 р. були найбільшим заповідним об'єктом Приорілля (400 га).

Від ставлення населення регіону до цієї перлини природи залежить і те, чи зможуть наші нащадки називати Оріль найчистішою річкою, і те, чи буде тут існувати в недалекому майбутньому національний природний парк, славний не лише природними скарбами, але й багатою історико-культурною спадщиною.

Підводне листя стрілолисту у прозорій орельській бистрині

ОЗЕРО ДОВГЕ

ГІДРОЛОГІЧНИЙ ЗАКАЗНИК
МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Єдиний у Дніпропетровській області гідрологічний заказник, розташований у долині річки Орелі, неподалік від с. Бабайківка. Назва озера відповідає його

Бабка стрілка

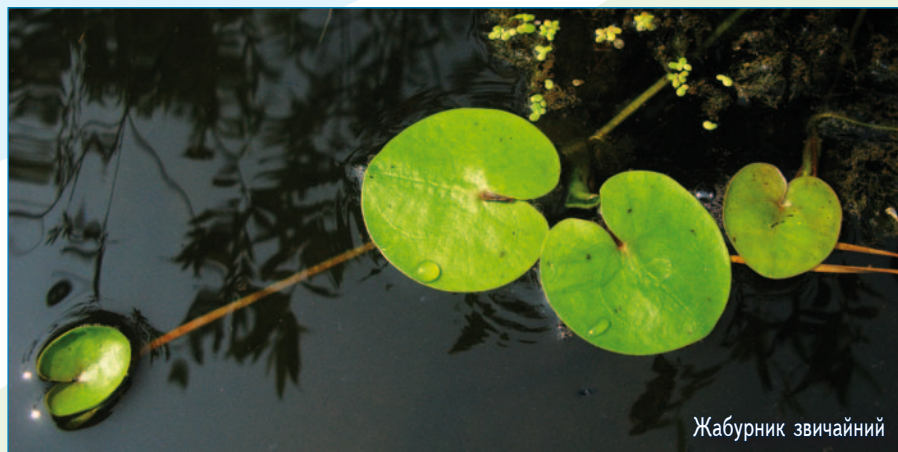
сутності — при майже однаковій ширині у 10–20 м озеро простяглося довгою блакитною смугою з півночі на південь на довжину 1,5 км. Являє собою класичну річкову старицю лінійного типу: властиво це ділянка старого річища Орелі, яка протікала тут майже

прямо, без виразного меандрування. Згодом річище відступило на захід, залишивши на згадку мальовниче озеро Довге. В ньому та по його берегах — типовий для заплавних

водойм малих річок комплекс водоростей, вищих водних рослин, планктону, бентосу, водяних і коловодних комах, птахів і звірів.

Жабурник звичайний

ТОПЧИНСЬКИЙ

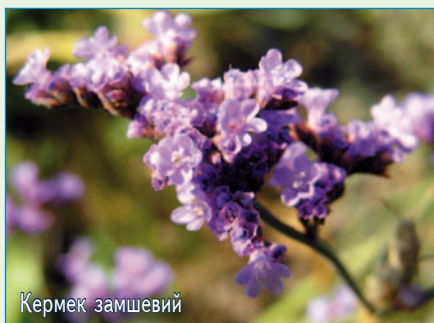
ЕНТОМОЛОГІЧНИЙ ЗАКАЗНИК МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

За переказами очевидців, мало-відомий заказник біля с. Топчине Магдалинівського району народився саме в цьому місці майже випадково. Але випадковість, як виявилось згодом, була дуже вдалою — адже заказником у 1992 році

Посмітюха

оголошено було надзвичайно цікаву ділянку природи. І не стільки тому, що тут є популяції рідкісних комах, які й мали б бути підставою для створення ентомологічного заказника. Саме біля села Топчине збереглися дуже своєрідні, унікальні для регіону ландшафти: на верхівці вододілу між Ореллю, де беруть початок дві її притоки — Прядівка і Чаплинка, поміж рівнинними орними землями, збереглися своєрідні солонцюваті і перезволожені замкнені урочища з природною трав'янистою

Кермек замшевий

рослинністю. Зазвичай, будь-які виходи підґрунтових вод на вододілі обов'язково утворюють струмки і балки, які стікають до річок, і тому своєрідний, неповторний ландшафт, частина якого охороняється в Топчинському заказнику, являє дуже великий інтерес для регіонального ландшафтознавства, екології та заповідної справи.

Вовчуг польовий

Солончаковий степ із полином сантонінським

ЗАКАЗНИКИ ПРИСАМАР'Я ДНІПРОВСЬКОГО

1. Балка Скелька
2. **Петропавлівські лимани**
3. Заплава р. Самари
4. **Мар'їн Гай**
5. Річка Чаплина
6. Гришаї
7. Тернівський
8. **Волошанська дача**
9. Балка Водяна
10. **Булахівський лиман**
11. Василівська колонія сірих чапелъ
12. **Солоний Лиман**

13. **Комарівщина**
14. Новостепанівський
15. **Балка Бандурка**
16. Новоселівський лиман
17. Балка Ягідна
18. Балка Липова
19. Балка Осипова
20. Балка Орлова
21. Балка Павлівська
22. Отченашкові Наділи
23. **Кільченський**
24. Балка Бубликова

Із річкою Самарою перш за все асоціюється найбільший у Степовому Подніпров'ї природний «острів» лісової природи – славновісний Самарський бір. Його значення як ключової ділянки біосфери міжнародного масштабу оцінене і визнане суспільством. Він є найбільшою територією в регіоні, де збереглися переважно природні екосистеми та ландшафти, і його майбутнє – це статус біосферного резервату. Але й Самарський бір здається зовсім невеликим на тлі всієї площі басейну. І в кожному куточку Самарської долини, по її притоках та численних балках є свої

природні багатства. Тому й не дивно, що саме тут зосереджено найбільшу кількість заказників регіону – 24, що складає 29,5% від їх загальної площі. Якщо ж сюди додати заказники басейну р. Вовчої, то отримуємо відповідно 45 заказників із площею 26 049 га. А після затвердження підготовлених за останні роки проектів нових заказників їх площа має зрости щонайменше вдвічі. Проте, одне тільки нарощування цифр на папері навряд чи чимось допоможе природі до того часу, поки не буде організовано дієву охорону цих територій.

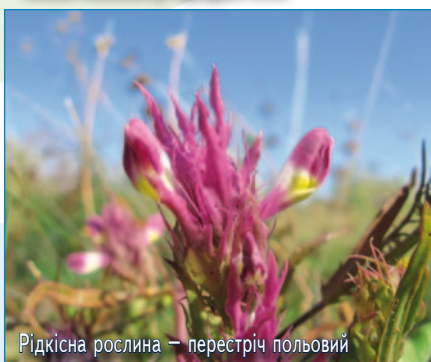
БАЛКА СКЕЛЬКА

ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Новостворений у 2011 році заказник розташований біля північно-східних околиць Дніпропетровської області на межі з Донецчиною. Балка Скелька являє собою типово степову балку з широкими ледь пологими схилами, порослими різнотравно-типчаково-ковилковим степом. Балка майже позбавлена чагарникової рослинності, лише поодинокі деревця у тальвезі та бокових лощинах і ще рідкіші кущики шипшини порушують одноманітність неозорого степу. Не зважаючи на назву, у балці не виявлено скелястих виходів. Балка є правою притокою річки Бик. До складу заказника, крім самої

Балка Скелька у середній течії

Рідкісна рослина – перестріч польовий

Бджолоїдка

балки, увійшла також ділянка долини Бика, заросла переважно вологими кострицевими луками (з кострицею східною) і лучно-болотяним високотрав'ям. Балка – одна з високоцінних ділянок цілинного степу, перспективна для відродження популяцій таких степових видів тварин, як байбак, ховрах, дрофа, степовий журавель та інших.

Лівий макросхил балки Скельки, порослий різнотравно-типчаково-ковилковим степом із кущами шипшини. Світлі плями – угруповання з домінуванням ковили волосистої

ПЕТРОПАВЛІВСЬКІ ЛИМАНИ

ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

Один із найбільших заказників Степового Подніпров'я. Достатньо повно презентує весь ландшафтний комплекс долини річки Самари в середній течії, де сама річка тече поміж широкими просторами заплавних лук, степових лиманів і солонцюватих степів. Лише подекуди вкраплюються острівці заплавних дібров. Долина на цій ділянці (а заказник простягається від с. Хороше до с. Миколаївка Петропавлівського району) не диференційована на чіткі тераси, так як це є нижче за течією, починаючи від Павлограду. Відкриті та напіввідкриті простори заказника — «ельдorado» для пташиного царства. Особливо галасливо на лиманах навесні — лебеді, сім видів чапель, найрізноманітніші кулики і дикі качки, тисячні зграї гусей, журавлі та лиски, поганки і крячки... На заповідному правому березі Самари, який високо здіймається над долиною степовими пагорбами, можна

Білі лелеки

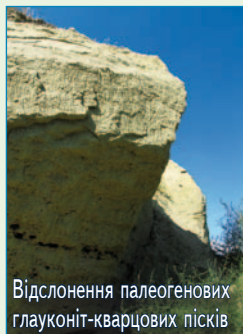

Масове квітіння кермеку на солонцюватих луках

Річка Самара в заказнику «Петропавлівські лимани»

побачити унікальну природну флору степів. Цікаво, що в цій місцевості представлений східний їх варіант із присутністю деяких видів рослин, характерних для континентальніших

степів східного типу, поширених на Донеччині. Там, де пагорби врізаються вглиб Самарської долини гострими виступами, утворюються цікаві геологічні відслонення, в яких основну наукову цінність являють фрагменти типового розрізу новопетрівської світи та сарматського ярусу неогену. Ці ділянки стихійно викори-

стовуються як локальні кар'єри, в яких добувають переважно пісок. З піщаних пагорбів правобережжя відкриваються неперевершеної краси краєвиди на Самарську долину. На жаль, не зважаючи на ключове значення території для збереження ландшафтного й біологічного різноманіття, заказник майже не охороняється. Зокрема, в останні роки тут «процвітає» полювання на птахів — і це при тому, що заказник якраз і створювався для збереження популяцій водоплавних птахів та умов для їх відтворення.

ЗАПЛАВА Р. САМАРА

ОРНІТОЛОГІЧНИЙ ЗАКАЗНИК МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Створювався разом із іншим орнітологічним заказником «Заплава р. Базавлук» у 1990 році як особливо цінна ділянка заплавних лук і трав'янистих боліт у середній течії р. Самари (біля с. Зелений Гай), важлива для гніздування таких рідкісних птахів як лебідь, чоботар, довгоніг та інших водно-болотяних видів. У 2005-му році землі заказника увійшли складовою частиною до території великого загальнодержавного заказника «Петропавлівські лимани», але «Заплава р. Самари» як заказник місцевого значення, до цього часу не знятий з офіційного обліку і формально залишається в реєстрі об'єктів природно-заповідного фонду області.

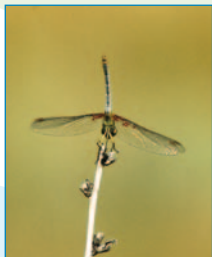

МАР'ІН ГАЙ

ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

Розташований поряд із заказником «Петропавлівські лимани» і є власне його продовженням. Можна констатувати, що у Петропавлівському районі є комплекс із двох ландшафтних заказників, які утворюють безперервну територіально і цілісну з точки зору природних екосистем заповідну територію, загальною довжиною понад 40 км уздовж долини і річища Самари та гирла Бика. При загальній подібності двох заказників Мар'їн Гай має більш лісистий характер: заплавні гаї стають більшими, з'являються рукотворні соснові бори, значною мірою заліснені й макросхили правого високого берега р. Самари.

Під долиною р. Самари, як відомо, залягають вугільні пласти, розробка яких на

шахтах Західного Донбасу призводить до просідання земної поверхні та катастрофічних наслідків для всієї природи Присамар'я. Цілком очевидно, що надалі слід відмови-

Черсак лісовий

тися від видобутку вугілля безпосередньо під контурами заказника заради збереження останніх ділянок колись величної, а тепер спалюваної шахтами Павлограду долини р. Самари.

Заповідна ділянка заплави р. Самари: чергування солонцюватих лучних просторів і дібров

РІЧКА ЧАПЛИНА

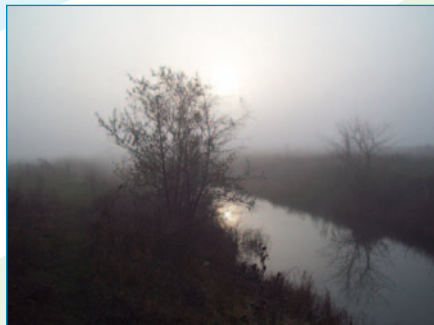
ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК
МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Затверджена рішенням обласної ради діюча територія заказника охоплює долину балкового типу малої річки Чаплини та її правої притоки балки Довгої у їх середній течії. До заказника поки що не увійшли верхів'я цих балок та нижня течія (де річку називають Мокра Чаплина), хоча саме така конфігурація заказника

Канюк звичайний (руда форма)

первинно передбачена програмою формування національної екомережі в регіоні. Природа заказника — це типове поєднання балкових екосистем — степових, лучно-болотяних, чагарникових. Є рідкісні та цінні види рослин і тварин.

ГРИШАЇ

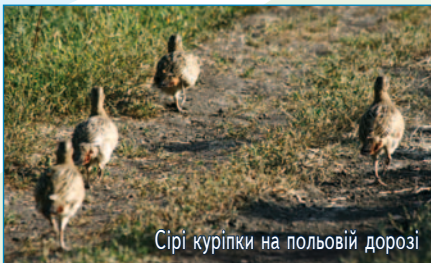
ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК
МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Поряд із річкою Мокрою Чаплиною збирає із степів воду і несе до р. Самари балка Суха Чаплина. Як і її «мокра» сестриця, вона

заповідана з 2009-го року лише частково, і теж лише у середній течії. У балці є чимало колодязів та криниць, а схили вкриті степовими екосистемами з наявністю раритетних видів флори і фауни.

Назву заказник отримав за одним із сіл,

Сірі куріпки на польовій дорозі

розташованих у межах цієї балкової системи.

І Мокра, і Суха Чаплини є лінійними ландшафтними коридорами, котрі з'єднують долину р. Самари через вододіл із природними ядрами басейну р. Вовчої — такими, як бб. Журавлева, Петрикова, рр. Берестова та Кам'янка.

ТЕРНІВСЬКИЙ

ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Приклад заказника, створеного за басейново-річковим принципом: до його складу включено усі ділянки в басейні річки Тернівки (права притока р. Самари), де збереглися природні або наближені до них екосистеми. Щоправда, дві третини басейну

Ковиловий степ біля гирла балки Широкої

р. Тернівки розташовані у Харківській області, і зрозуміло, не були внесеними до цього заказника.

Він складається з трьох частин, які різняться геоморфологічно і відповідно ландшафтною будовою. Перша частина — лівобережні балки-притоки р. Тернівки (б. Мокра, б. Сліпа та інші). Вони неглибокі, витягнуті зі сходу на захід, із заболоченими тальвегами,

зарослими вербами і очеретом. У б. Мокрій є декілька ставків. Друга частина — долина річки з меандруючим річищем і відкритими лучними та болотяними просторами. Третя частина — правий макросхил долини, високий і крутий, з фрагментами зонального степу, терновими кущами і штучними лісовими насадженнями.

Типовий краєвид у гирлі балки Сліпої

Терни і нині зростають по берегах Тернівки

Заповідна ділянка річища річки Тернівки влітку (неподалік від с. Мар'ївки)

ВОЛОШАНСКА ДАЧА

ОРНІТОЛОГІЧНИЙ ЗАКАЗНИК ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

Найбільший за розмірами і один із найпівнічніших у Дніпропетровській області масив природного байрачного лісу з ділянками віковичних дібров. Значну частину займають рукотворні ліси. Розташувались у верхів'ї широкої балкової системи, віддаленої від

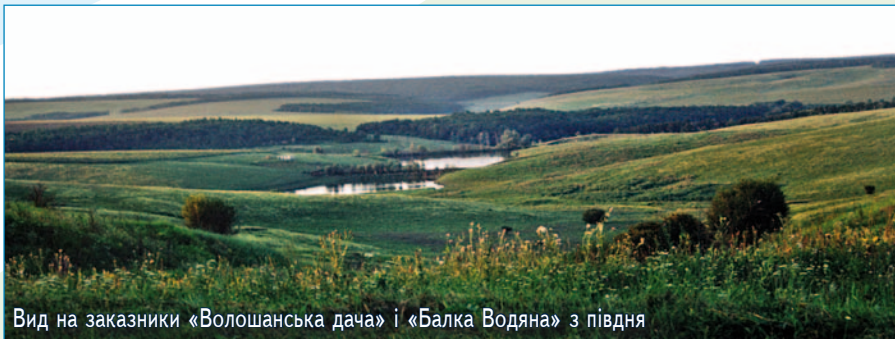
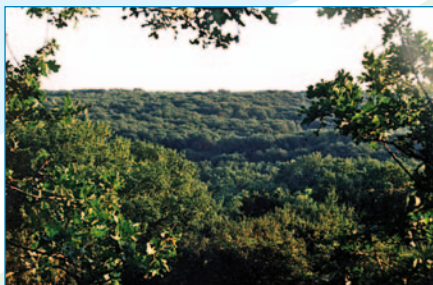

промислових центрів, заказник став осередком збереження багатьох рідкісних птахів, у першу чергу, хижаків — орла-карлика, степового канюка, осоїда, підорлика, канюка; тут багато десятиліть гніздилися на деревах колонія сірих

Рябчик руський

чапель, дотепер, вірогідно, може перебувати й зникаючий у степу володар нічних просторів — пугач. Заказник може стати осердям великої заповідної території, яка включатиме й степові балки навколо Волошанської дачі.

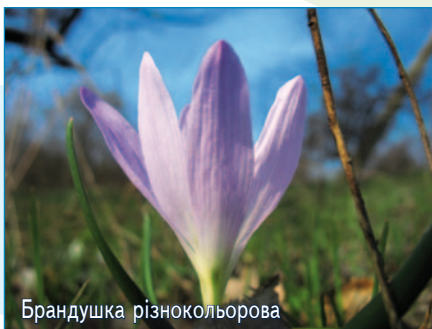
Вид на заказники «Волошанська дача» і «Балка Водяна» з півдня

БАЛКА ВОДЯНА

БОТАНІЧНИЙ ЗАКАЗНИК
МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Балка (притока балки Дубової, басейн р. Малої Тернівки) є продовженням великого лісового заказника «Волошанська дача». Територія заказника площею лише 5 га тулиться до південної околиці Волошанської дачі — місця,

Брандушка різнокольорова

де байрачно-лісовий масив раптово закінчується, і нижче за течією головна балка вже набуває степового вигляду. Заказник являє собою ділянку західного схилу і тальвегу, вкриту переважно лучним степом. Незважаючи на невеликі розміри, балка слугує дуже важливим доповненням до природного комплексу Волошанської Дачі, а флора і ентомофауна заказника відрізняються високим різноманіттям і наявністю раритетів.

Лучний степ із келерією та шавлією

БУЛАХІВСЬКИЙ ЛИМАН

ОРНІТОЛОГІЧНИЙ ЗАКАЗНИК
МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Дивовижна оаза дикої природи, яка відіграє надзвичайно важливу екологічну роль для долини всієї Самари. Булахівський лиман утворився на рівнинній місцевості солончаково-лесової тераси р. Самари, у місці, де зустрічаються води річок Березнегубатої, Солоної і балки Водяної. Ці річки мають принципово різний характер живлення і відповідно хімічні та біоорганічні параметри води. Складне поєднання різних типів води, особливості мікрорельєфу, відмінні у різних частинах лиману, коливання гідрорежиму самої Самари протягом року, висока чутливість (через мілководність) водойми до погодних змін — усе сприяє тому, що лиман «живе» як дуже

Річка Березнегубата у пониззі

динамічна і складна геоекосистема. Однією з важливих рис Булахівського лиману є висока продуктивність водойми, наявність різноманітних екотопів (відкриті солончаки, зарості очерету й рогозу, осокові купини, солонцюватий степ, плеса і піскуваті гряди). Це зумовлює високе різноманіття пташиного населення. Недарем-

Лиска біля заростей жерухи австрійської

но ця водойма здавна є модельним об'єктом орнітологічних досліджень.

У заказнику трапляються дуже рідкісні, вузькоендемічні види комах і не менш рідкісні види рослин (наприклад, шведка ягодоносна, знайдена тут вперше ще Й. Пачоським). Єдине, що засмучує, це постійні зазіхання з боку несвідомих громадян на природу унікального заказника, та ще негативний вплив павлоградського гірничо-промислового комплексу. Впливати на негативні чинники, щоб зберегти лиман у майбутньому, можна, створивши у Присамар'ї заповідну установу найвищого рангу.

Жовта плиска

Ситник Жерара

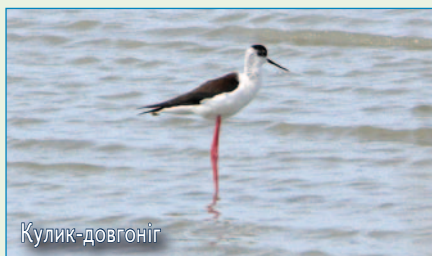
Одне з плес Булахівського лиману навесні

СОЛОНИЙ ЛИМАН

ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

У самому серці багатого на природні скарби Присамар'я широко розкинулося срібне плесо Солоного Лиману — одного з найдивовижніших природних об'єктів краю. Це найбільше природне солоне озеро в Україні, якщо не брати до уваги численні приморські лимани. Для внутрішньої, віддаленої від моря на 300 км частини України — неабияка екзотика! На відміну від інших, майже прісних степових водойм, що їх теж називають лиманами, Солоний Лиман має вельми солону воду.

Утворився він у велетенській, але неглибокій чаші на третій терасі самарської долини, де до земної поверхні підступають підґрунтові води. Залита водою мілководна ділянка площею 3,5 км² в посушливе й гаряче літо перетворюється на велетенський природний випарник: прогріта сонцем вода звітряється в атмосферу, а солі залишаються у водоймі і поступово накопичуються: так формується ропа лиману, яка є дуже своєрідним субстратом: мертва на перший погляд, позбавлена вищої водної рослинності і риб, насправді вона кипить життям незримим: міриади різноманітних бактерій, мікроводоростей, дрібних рачків знаходять у теплих і багатих хімічними елементами водах ідеальні умови для масового розмноження. Життєдіяльність їхня підсилює в багато разів процеси накопичення у донних відкладах лиману макро- та мікроелементів. Отже, Лиман є своєрідною «збагачувальною фабрикою», кінцевим «продуктом» якої є специфічний органічний намул, в якому зібрані ледве не всі відомі в природі хімічні елементи.

Кулик-довгоніг

Пташиний острів

Молодий мартин жовтоногий

Унікальні лікувальні влаивості намулів стали, однак, найбільшою загрозою подальшій долі лиману: будівництво курортних корпусів, надмірний забір намулів, зростання кількості рекреантів... Тепер Лиман сам потребує лікування, а найкращим для нього був би режим спокою та невтручання.

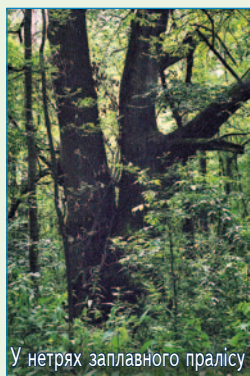
ВАСИЛІВСЬКА КОЛОНІЯ СІРИХ ЧАПЕЛЬ

ОРНІТОЛОГІЧНИЙ ЗАКАЗНИК МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

В одному з найглухіших куточків Самарського лісу, в гущавині вільхових боліт і віковичних дібров, на межі заплавної тераси та піщаної арени, здавна оселилася гніздова колонія сірих чапель. Ці великі й, на перший погляд, незграбні птахи, зазвичай, оселяються щільними колоніями, їхні велетенські гнізда ярусами обліплюють старі дерева. З кожним роком гнізда підростають, їх стає більше, і дерево падає під їхньою вагою. Тоді чаплі змушені перебиратися на сусіднє дерево. Колонія у гніздовий період

Віковичний дуб на краю
вільхового болота

У нетрях заплавного пралісу

нагадує видовище часів юрського періоду: галас і гомін, сухе клацання дзобів, хрипкі крики пташенят і постійні бійки між дорослими птахами, нестримний «аромат» аміаку, яким про-

сотане усе повітря довкола. Метушня і шелест велетенських крил, граційні тіні птахів, що нагадують і виглядом, і поведінкою більше птахоящерів... І так було в Василівській колонії чапель багато десятиліть, аж поки раптом птахи не покинули свої насиджені домівки. Нині, напевне, птахи в нашій місцевості гніздяться в густих заростях очерету. На початку 2000-х років зникли й інші лісові колонії чапель. Одна з імовірних причин — поява нової розваги серед горе-мисливців, котрі використовували гніздових птахів як мішені в тирі. Втім, наш заказник і без чапель залишається дуже цінним куточком заповідної дикої природи.

Чапля руда

КОМАРІВЩИНА

ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

Назва походить від одного з урочищ заказника, розташованого понад правим берегом р. Самари. Люди здавна підмітили, що хоча комарів улітку на Самарі скрізь удосталь, але такого їх скупчення, як у Комарівщині годі й шукати. За іронією долі, саме в цьому урочищі багато років базувався польовий табір Комплексної експедиції біологічного факультету Дніпропетровського університету, і студенти проходили «бойове хрещення» комарами у повній мірі. Щодо заказника, він створений у 1983 р. у північно-східних та східних околицях села Андріївка і включає три лісових

Розхідник — типовий вид білярічкових дібров

Діброва у пристіні (на крутосхилі корінного берега) Самари

Галерейний ліс понад Самарою

урочища в межах привододільно-балкових ландшафтів р. Самари, в яких представлені різні варіанти природних байрачних лісів, а також штучні лісові масиви з різноманітним порідним складом. Подекуди збереглися степові цілинки і ділянки лук. Рідкісний елемент у флорі заказника включає дібровні й степові види, з яких більш характерні шафран сітчастий, тюльпан дібровний, шоломник високий, живокіст кримський, лазурник трилопатевий. Тваринне населення відзначається видовим і ценотичним різноманіттям. З цінних видів трапляються цератофій багаторогий, синявці Мелеагр і Корідон, ведмедиця Геба, цикада Ледра, карабуси Щеглова і Естрайхера).

НОВОСТЕПАНІВСЬКИЙ

ЕНТОМОЛОГІЧНИЙ ЗАКАЗНИК

МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Із чотирьох ентомологічних заказників області являє найбільший інтерес і, безумовно, відіграє найважливішу роль у збереженні популяцій рідкісних, вразливих а також типових для природних екосистем регіону видів комах.

Це зумовлено дуже вдалим розташуванням і достатньо великою, як для ентомологічного заказника, площею. Територія складається з декількох ділянок, розташованих у сусідніх балкових системах правобережжя р. Самари, на північ від с. Івано-Михайлівка. У Розсохуватій балці до заказника належать урочища Плоске і Горбове (неподалік від байраку «Свиностриж»), а у Бражиній балці — урочища Парсет і Балала. У заказнику наявні одразу декілька еталонних для регіону типів екосистем — зональні степи (з псамофільними ділянками), висо-

Залізниця гірська

Джміль на горлянці

котравні болотисті луки та байрачні діброви. Справжнє «ельдорадо» для комах: тут є популяції рідкісних видів ос, джмелів, жуків, метеликів, клопів, бабок, коників, мух. Заказник є ключовою

Степ на пісках неогену: квітнуть цмин і агалик-трава

ділянкою для збереження не лише комах, але й біорізноманіття в цілому: тут є рідкісні для регіону

Буквиця лікарська

угруповання ковили вузьколистої, єдине відоме в області місцезростання аконіту Роговича, зарості рідкісних лікарських рослин — валеріани високої, оману високого та багатьох інших. Тут можна зустріти й рідкісних

«червонокнижних» плазунів — мідянку та гадюку степову. Однак заказник є лише маленьким клаптиком унікального байрачно-степового комплексу Присамар'я, природа якого має загальносвітове значення. Його необхідно заповідати повністю як національний природний парк із перспективою формування міжнародного біосферного резервату.

Стрибун безтурботний (*Cicindela soluta*)

БАЛКА БАНДУРКА

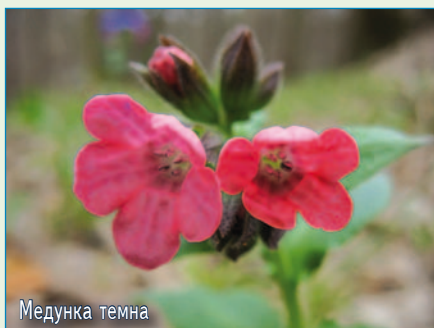
БОТАНІЧНИЙ ЗАКАЗНИК ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

Розташована на корінному правому березі р. Самари, з високими крутосхилами, посіченими ярами та балками. Найбільша цінність заказника — популяція реліктового хвоща великого в тальвезі балки. Рослинний покрив являє собою типовий байрачно-лісовий

Анемона лісова

комплекс із рідкісними видами й угрупованнями. Заказник характеризується високим багатством фауни, зумовленим різноманіттям

Медунка темна

біотопів — степових і узлісних ділянок, ясеневих, пакленових і берестових дібров, штучних лісонасаджень, вологих вільхових гаїв і лук. З території заказника визначено понад 2800 видів павуків і комах, в тому числі рідкісні форми, як наприклад, синявець семіаргус, переливниця метиска та інші. Багата і цікава фауна хребетних з видами, занесеними до Червоної книги України (мідянка, гадюка степова, борсук). Заказник є складовою частиною Присамарського природного комплексу — найвидатнішого природного об'єкту Степового Придніпров'я.

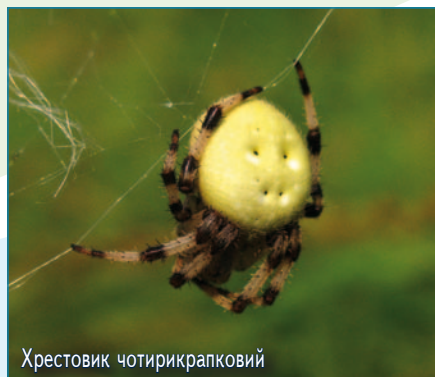
Вид на р. Самару біля гирла Балки Бандурки

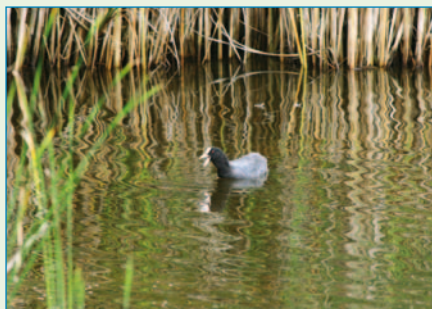
НОВОСЕЛІВСЬКИЙ ЛИМАН

ЗАГАЛЬНОЗООЛОГІЧНИЙ ЗАКАЗНИК МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Цей заказник (єдиний в області з категорії загальнозоологічних) належить до числа приміських заповідних територій. Головною спільною рисою таких об'єктів є те, що вони мають боротися за право на подальше існування у надзвичайно жорстких умовах постійного зростання урбаністичного тиску. Усе щільнішим

кільцем виростають котеджі, приватні бази відпочинку, логістичні комплекси, заправки та придорожні ресторани навколо Новоселівського лиману, який на свою біду, розташований неподалік від велелюдної Донецької траси, та ще й затиснутий між Дніпропетровськом і Новомосковськом. Лиман — дещо умовна назва. Природний комплекс заказника — це низовинна рівнина, розташована в межах долинно-терасового ландшафту нижньої течії

р. Самари. Поміж лук, солонцюватих степів і солончаків в'ється сам «лиман», який насправді є річищем терасової річки з назвою «Громадська Татарка». Поряд із Новоселівським лиманом розташований набагато більший за площею Великий лиман, який, на жаль, перетворено на промисловий рибгосп.

Незважаючи на тиск цивілізації, в заказнику продовжується життя природних екосистем. Тут гніздиться або буває на прольотах багато коловодних птахів, особливо сірих та рудих чапель, постійними мешканцями лиману є велика і мала чепури, водяні курочки, лиски, чирянки, крижні, деркачі, види куликів. У флорі особливо цікавими є популяції орхідних, цибулевих, галофільні види лободових тощо. Багато тут є й червонокнижних комах.

БАЛКА ЯГІДНА

БОТАНІЧНИЙ ЗАКАЗНИК
МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Останній перед гирлом річки Лозуватки лівобережний боковий вибалок, який вирізняється з-понад 20-ти інших балок цієї балково-долинної системи хіба що наявністю штучного лісового масиву в північній частині

балки. І тільки цій балці пощастило стати заказником, хоча, безумовно, весь природний комплекс — і долини самої р. Лозуватки, і всіх балок її басейну має важливе значення для збереження дикої природи та підтримки популяцій рідкісних і цінних видів біоти. Цілком очевидно, що тільки оберігаючи весь басейновий комплекс, можна зберегти природу в кожній окремій балці. Для цього у 2010 р. розроблено проект створення великого басейнового заказника «Річка Лозуватка».

БАЛКА ЛИПОВА

БОТАНІЧНИЙ ЗАКАЗНИК
МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Маленька бокова балка-притока Чернечої балки, зайнята байрачним лісом переважно паросте-

вого походження (тип в'язо-чорнокленових дубняків). Липа в лісі зростає переважно у вигляді невеликих пригнічених деревець. Очевидно, що ліс зазнавав свого часу суцільних рубок. Але формально він і не входить до території діючого заказника, який включає лише трав'янистий північний схил балки над байраком, порослий лучно-степовою рослинністю.

БАЛКА ОСИПОВА

БОТАНІЧНИЙ ЗАКАЗНИК МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Жителі навколишніх сіл також називають цю балку Осиковою. Дарма, що невелика, проте дуже багата на природні скарби. Є лівою притокою балки Чернечої. В її верхів'ях — острівці старого байрачного лісу з віковичними деревами, а нижче, де стіна лісу

розмикається, неподалік від днища балки, стоять в оточенні чагарів справжні дуби-велети, вік яких не менше 300 років. На відкритих схилах балки царство степової флори та фауни. Тут є ділянки лучного степу з багатим різнотрав'ям і переважанням таких злаків, як пирій середній

і волосистий, тонконіг вузьколистий; на змитих сухих пагорбах — посухостійкі угруповання типчаково-ковилового і кринітарієвого степу.

Балка Осипова разом із розташованими поряд заповідними балками Липовою, Орловою, Павлівською являють собою дуже цінний природний комплекс, який з 2010 р. об'єднано в цілісну заповідну територію з проєктованим ландшафтним заказником «Балка Чернеча» загальнодержавного значення.

БАЛКА ОРЛОВА

БОТАНІЧНИЙ ЗАКАЗНИК
МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Одна з лівих бокових балок в системі видатної балки Чернечої розташована між заповідними балками Осиповою та Павлівською, на відміну від «сусідок», набагато менша за розмірами. У вершині балки є густі зарості дерев та чагарників,

в яких виділяються старі кущі глоду, свидина, бузина, чорноклен і терен. Чимало поодиноких кущів розкидано і в пониззі балки. Між ними зростає різнотравно-злаковий степ, в якому присутні рідкісні види рослин і комах.

БАЛКА ПАВЛІВСЬКА

БОТАНІЧНИЙ ЗАКАЗНИК
МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Нижня за течією і найбільша заповідна балка-притока Чернечої балки. На тлі відкритих степових схилів по балці розкидані поодинокі віковічні дуби і груші, які створюють

надзвичайно мальовничий ландшафт. Юннати Дніпропетровського району дослідили ві-

ковічні дерева і виявили, що усі вони посаджені колишніми землевласниками балки понад 100 років тому, які за переказами, були неаби-

якими природолюбам і меценатами. У балці також є байрачний ліс, який належить до іншого заповідного об'єкту — пам'ятки природи «Павлівський ліс».

Жук майка

ОТЧЕНАШКОВІ НАДІЛИ

ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Отченашкові наділи — перш за все царство трав'янистої рослинності: колись тут пролягав широкий чумацький шлях. Донині збереглася на краю заказника стара криниця, з якої подорожні брали воду й напували волів

Масове квітіння чихавки

чи коней. Неозора рівнина утворилася за тисячі років у результаті діяльності водних мас, що стікалися у низовину з великої балкової системи б. Скотуватої, а під час весняного водопілля сюди заходила велика самарська вода. Колись трав'яниста, переважно заболочена низовина тягнулася від крутосхилів давнього самарського берега (від якого річка відступила далеко на схід) — і до річища Самари, досягаючи 5 км в ширину). Але зараз, на жаль, долина перерізана шосейними трасами та залізницею, що сполучають Дніпропетровськ із Харковом і Донецьком. І тільки великий прямокутник заказника покликаний надійно оберігати вцілілі рештки найбільшої в регіоні трав'янистої заболоченої низовини. Розмаїття фітоценозів складається з ко-

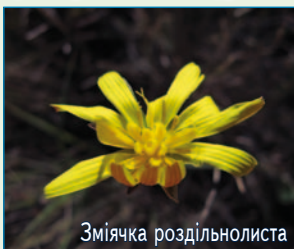

стрицевих лук, боліт із домінуванням рогозів, очерету, куги, ситників, омегу водяного, осоки берегової, солончаків та солочакових степів із полином сантонінським, типчаком, галіміоною, солеросом, безкильницею. Особливо яскравим заказник буває під час цвітіння плакун-трави. Тоді здається, що пурпурово-рожевий квіт розливається безмежним морем по всій низовині. У заказнику зберігається низка рідкісних рослин, тварин та

Плакун-трава

екосистем. Особливу цінність являють ендемічні види галофільної та лучної флори, такі як цибуля Регеля, подорожник Шварценберга, рябчик малий, рястка Фішера, рапонтікум серпієвидний.

Зміячка роздільнолиста

Цибуля передбачена

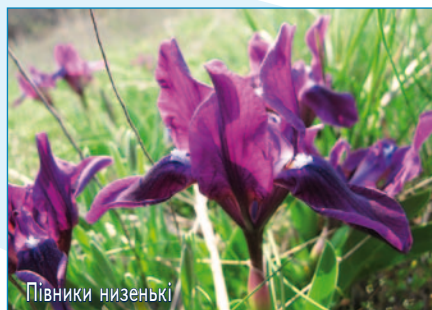
КІЛЬЧЕНСЬКИЙ

ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

Сріблястими кільцями виблискує в сонячні дні попід високою горою стрічка невеличкої річки, що несе свої води до найвідомішої в Лівобережному степовому Придніпров'ї дніпрової притоки — р. Самари. В давнину ця звивиста річка й назву отримала відповідну — Кільчень. В одному з найчарівніших куточків долини, де сходиться з річкою велика балка з байрачними лісами, а Кільчень робить дуже круті меандри, ще на початку 1970-х рр. організовано прекрасний заказник. Про Кільченський заказник можна сказати, що в ньому на невеликій території сфокусовалося надзвичайне різноманіття видів рослин, тварин та екосистем. Ландшафти представлені яружно-балковою системою з байрачно-степовим комплексом; схилами правого корінного берега р. Кільчені з еродованими глинистими ґрунтами та специфічною сухолюбною степовою рослинністю; заплавними дубовими лісами; водно-болотним комплексом;

Папороть пухирник ламкий

Півники низенькі

штучними лісонасадженнями; ділянками лучної та солонцювато-лучної рослинності.

Заказник — класичний природний об'єкт, у межах якого можна наочно простежити дію екологічних законів: як відбувається формування байрачного лісу, як змінюється рослинність залежно від крутизни та експозиції схилу, як перетворюється річкова стариця в лісове озеро та болото. Недаремно в останні роки Кільчень стала улюбленим місцем для екологічних екскурсій, які проводяться тут як для учнів, так і для вчителів-біологів, керівників гуртків, студентів.

БАЛКА БУБЛИКОВА

БОТАНІЧНИЙ ЗАКАЗНИК

МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Ця невелика балка є одним із відрогів балково-річкової системи Маячки — останньої за течією лівобережної притоки р. Самари. Незважаючи на те, що впритул до балочки простягається вулиця с. Василівки, а з іншого боку її оточили дачі, тут зберігаються фрагменти типового балкового ландшафту: є ділянки ковилово-типчакового, кринитарієвого

і лучного степу, а ще — цікавий осиковий гайок, що виріс навколо джерельця. З нього живиться розташований нижче мальовничий ставок, а обабіч струмка є розкішні зарості коловодних трав. Ставок і пониззя балки внесені до проєктованого у 2010-му році ландшафтного заказника «Річка Маячка».

Осиковий гайок

Свидина кров'яна

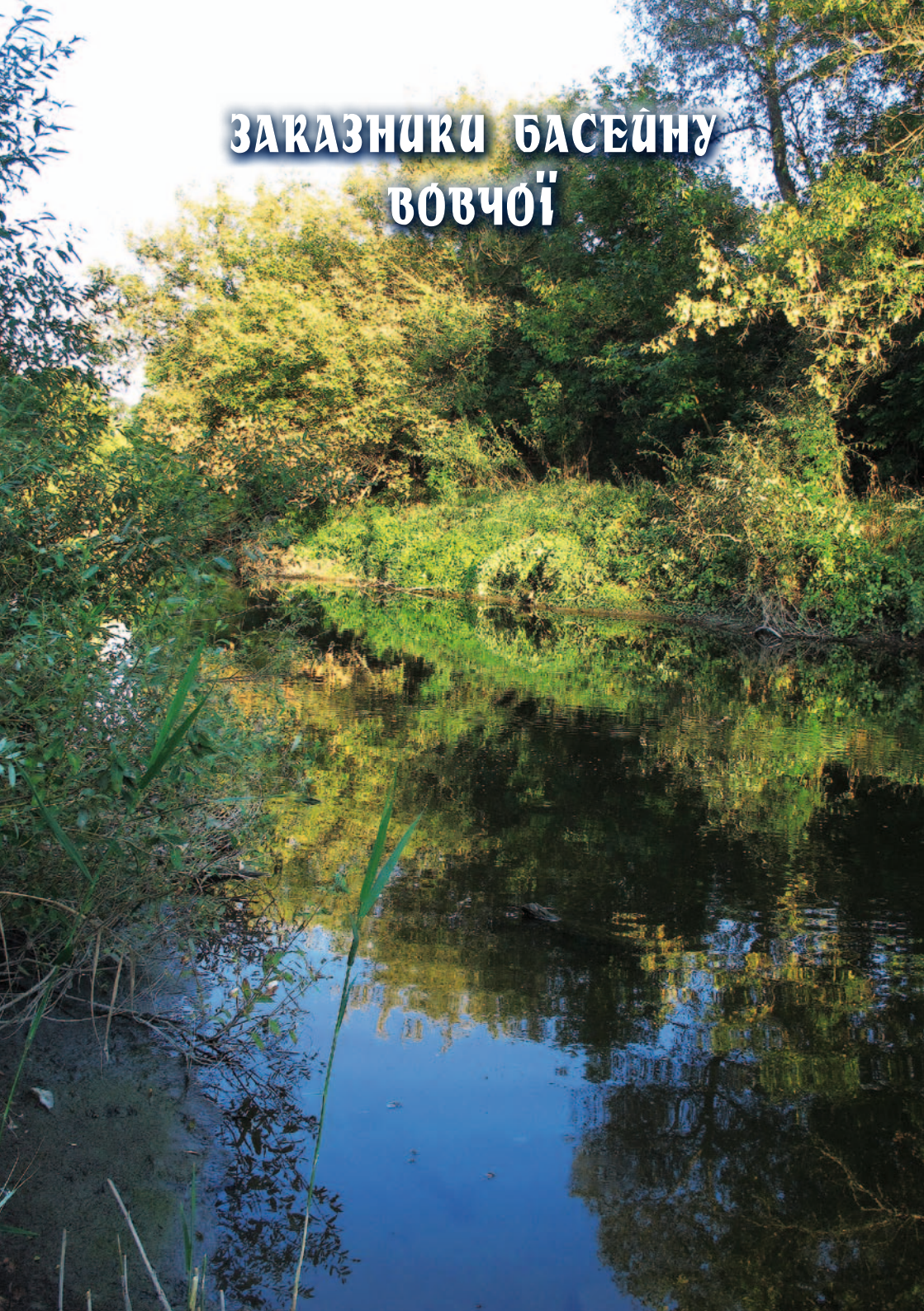

Смикавець бурий

ЗАКАЗНИКИ БАСЕЙНУ ВОВЧОЇ

1. Балка Горіхова	8. Річка Гайчур	15. Бакаї
2. Новопавлівський ліс	9. Андріївський ліс	16. Преображенський
3. Вершина	10. Покровський	17. Надвовчанський
4. Дібрівський	11. Чаплино-Васильківський	18. Балка Сад
5. Воронівський	12. Дебальцевські лимани	19. Балка Городище
6. Березо-Вишневецький	13. Новогригорівський	20. Старовишневецький
7. Річка Янчур	14. Річка Соломка	21. Урочище Могила Баба

Басейн р. Вовчої є частиною Самарського басейну, але в контексті цього видання розглядається окремо. Не в останню чергу це визначається й тим, що р. Вовча і за довжиною русла, і за площею водозбору, і за обсягом стоку навіть перевищує Самару. В межах дніпропетровської частини басейну — 21 діючий заказник. Характерним для Вовчої є достатньо рівномірне розташування їх по території басейну. Як зазначалося вище, така ситуація зумовлена тим, що саме для районів, де протікає Вовча, декілька років поспіль виконувався етап регіональної про-

грами екомережі (формування ядер екомережі, тобто об'єктів природно-заповідного фонду). Цікаво, що до 1990-го року в басейні Вовчої було лише два заказники — «Дібрівський» і «Старовишневецький». Нажаль, контури новостворених заповідних об'єктів не завжди відповідають принципам екомережі, оскільки через складнощі при погодженні проектів деякі цінні ділянки так і не віднесли до складу заповідних земель. Нині вони залишаються у статусі зарезервованих земель, а мережа заповідних об'єктів відповідно буде уточнюватися і доповнюватися.

БАЛКА ГОРІХОВА

ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК
МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Балка Горіхова починається у Донецькій області, але більша частина її (понад 10 км по тальвегу) пролягає по теренах

Заплавна низовина біля гирла балки Горіхової

Мажівського району Дніпропетровщини, між річками Солоною та Вовчою. З 2011-го року балку оголошено ландшафтним заказником. Окрім балки, у складі його є важлива ділянка долини р. Вовчої, яка вузькою смугою тягнеться від міжобласного кордону до місця злиття Вовчої з Солоною (неподалік с. Філія).

Різноманіття екосистем складається з різних типів степових угруповань, ділянок річки, островців лісу та очеретово-рогозових, ситникових і осокових боліт у широкій низовині, при злитті балки Горіхової та річок Солоною, Мокрі Яли та Вовчої.

Річка Солона на західній околиці заказника

ВЕРШИНА

ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК
МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Створений у 1998 р. на відвалах відпрацьованого ще у 1976 році кар'єру в межах Вершинської ділянки Просянівського родовища первинних каолінів.

Перші згадки про каоліни Просяної в літературі знаходимо у В.О. Домгера (1881 р.): «... *здесь (по р. Берестовій, біля сіл Гаврилівка та Маломихайлівка – М.В.) имеются залежи белой глины в 3-х местах: в балках Киричковой, Десятириковой и Москальцевой...*; *кроме того, при устье б. Завыбородинной, ...открыт карьер для Екатерининской железной дороги в белой глине*». Інтенсивніша розробка каолінів

Кар'єр з видобутку каолінів
Просянівського родовища

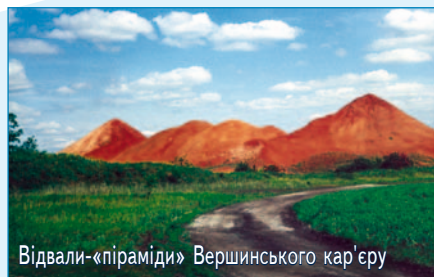
Просянівського родовища починається з 1896 р. У 1965-му році розвідано і передано до експлуатації Вершинський поклад, запаси якого склали 27,9% від загальних усього родовища.

Тож пізнавальна цінність заказника значно збільшується можливістю відвідати діючі кар'єри з видобутку каолінових руд. Україна належить до однієї з провідних країн із виробництва збагачених каолінів і постачає на світовий ринок 1 млн. тон каоліну, а за кількістю розвіданих запасів посідає перше місце в світі.

У кар'єрах одного з найбільших в Україні Просянівського родовища каоліну можна спостерігати відміни розрізу кори звітрування, розвинутої по ультраметаморфічних породах докембрію (гнейсах, гранітах, мігматитах).

Велетенські білосніжні конусовидні відвали родовища нагадують єгипетські піраміди і в сполученні з пірамідами відвальних порід червоного, бурого і сірого кольорів створюють привабливий для ока краєвид серед одноманітної степової рівнини. Але назва заказника не пов'язана зі своєрідними вершинами відвалів. Поряд є однойменне село, яке отримало таку назву тому, що знаходиться високо на вододілі.

За 35 років, відколи існують відвали, природа встигла загоїти рани: високі суглинисті схили поросли чагарниками і лісом, подекуди сформувалися лучно-степові ділянки, тут осе-

Відвали-«піраміди» Вершинського кар'єру

лилися не лише типові для степової зони рослини і тварини, а навіть рідкісні види, занесені до Червоної книги України. Майже гірський рельєф, багаті та дивовижні екосистеми, що утворилися як результат складного поєднання природних і техногенних процесів на відвалах в умовах степу, забезпечують оригінальність і високу природоохоронну цінність заказника. «Вершина» є важливим місцем для навчально-пізнавальних екскурсій школярів і молоді Покровського району і всієї області.

НОВОПАВЛІВСЬКИЙ ЛІС

ЛІСОВИЙ ЗАКАЗНИК МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Великий лісовий масив, який майже дорівнює за площею славнозвісному Дібрівському лісу. Розташовується між річками Вовчою і Кам'янкою. Тут із правого берега

Пороги на р. Кам'янці (притока р. Вовчої)

Кам'янку оточує стіна Дібрівського лісу, а з лівого — Новопавлівського. Щоправда, останній набагато молодший за віком і має повністю штучне походження. Домінують тут листяні лісонасадження (дуб, в'язи, ясен, є також тополі та верби), а у північній частині масиву, на алювіальних пісках є й сосняки. Біля лісу є мальовниче урочище з виходами гранітів і водоспадом, а неподалік — старовинна чиста криниця. З назвою лісу свого часу вийшов казус: адже він росте за 25 км від с. Новопавлівки, але зовсім поряд із сс. Підгаврилівкою та Гаврилівкою, і тому місцеві жителі знають його як «Гаврилівський ліс».

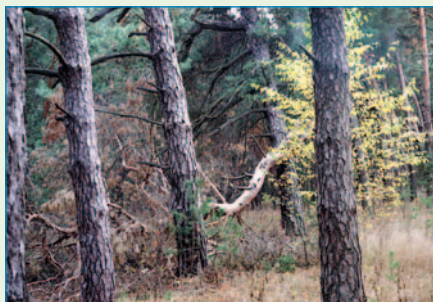

ДІБРІВСЬКИЙ

ЛІСОВИЙ ЗАКАЗНИК

ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

На південному сході Дніпропетровщини, на порубіжжі з Донецькою і Запорізькою областями, приховалася подалі від великих промислових міст зелена перлина, яка хоча й не така велика і різноманітна, як Самарський бір, але не менш відома серед знавців природи. Тут, у вигині річки Вовчої, біля старовинного козацького села Великомихайлівка споконвіку шумить дубами та соснами Дібрівський ліс. Кажуть, свого часу його насадив запорожець Діброва. Можливо прадавній мешканець дійсно насаджував в цих краях ліси. Однак не вірогідніше, що козака, зимівник якого розмістився в дібровах по р. Вовчій, так і охрестили «Дібровою»? Принаймні сучасні дослідження деревних насаджень і флори

в цьому лісовому урочищі свідчать на користь його природного походження.

Дивний лісовий острів серед степу. Він ще далі відступив у степ, аніж Самарський ліс. Звісно ж, не на «голому місці»

вирос він посеред степу. Вовча робить тут велику петлю, всередині якої утворився піскуватий арен-

Береги р. Вовчої біля Дібрівського лісництва

но-заплавний масив. Специфічні ґрунтові умови і достатнє зволоження дали змогу оселитися тут лісам. Варто зазначити, що Дібрівський ліс — єдине місце на Дніпропетровщині, де широка лісиста заплава поєдналась із скелястими крутими берегами Вовчої. Саме це надає неповторності й особливого колориту місцевості. Різноманіття Дібрівського лісу складають заплавні діброви, сосновий бір, в якому подекуди трапляються ділянки вікового лісу, а також — реліктові гайки березнячків та осичників — «колки». В одному з куточків лісу, на струнких високих соснах, існує старовинна гніздова колонія сірих чапель.

З Дібрівським лісом пов'язані й історичні сторінки нашого народу. В цьому лісі, наприклад, донедавна ріс віковий дуб-велет, біля якого під час повстанської боротьби із австро-угорськими військами збирались об'єднані загони дібрівського та гуляйпільського отаманів Феодосія Щуся і Нестора Махна. З тих пір

так і величали це дерево — Дуб Махна. На жаль, у 2002 році невідомі злочинці підпалили пам'ятного дуба, якому було не менше 400 років. Більше того, єдина вціліла гілка не давала, напевне, спокою невігласам, які через декілька років знищили й її, обірвавши життя найстарішому мешканцю Дібрівського лісу.

Дібрівський ліс — є важливою пам'яткою українського степового лісівництва. Перші лісові культури (соснові) були створені тут у

Дуб Нестора Махна

середині XIX ст. під керівництвом одного з фундаторів наукового степового лісознавства В.Є. Граффа. Пізніше тут працювали Г. Висоцький, О. Бельгард. Завдяки їхнім трудам та ще — невтомній праці поколінь рядових лісівників Дібрівський ліс нині є еталоном вдалого екологічно виважаєного лісівництва в умовах степу. Заказник «Дібрівський» — один із найстаріших у регіоні. У перспективі саме цей природний об'єкт може стати головним заповідним ядром комплексної природно-заповідної установи вищого рангу, яку вкрай необхідно створити на Покровщині.

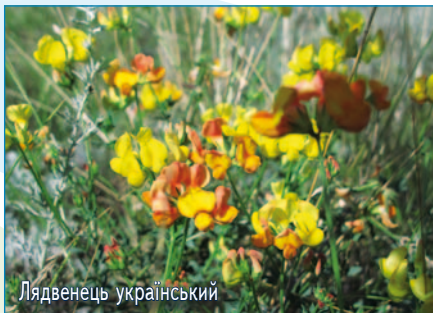

ВОРОНІВСЬКИЙ

ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК
МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Розташований неподалік від Дібрівського лісу, на протилежному лівому березі р. Вовчої, і включає в себе вузьку долину р. Вороної (ліва притока Вовчої, зливається з нею біля с. Орестопіль). Крім основної долини до заказника увійшли декілька балок-приток Вороної, в тому числі велика степова балка Тернова. Зі сходу заказник межує з Донецькою областю. Річка Ворона, хоча й

Лядвенець український

невелика, проте вельми повноводна, а до появи каскаду потужних ставків (вище за течією, на Донеччині) була ще більшою, прощо свідчать дуже виразні меандри річища в її нижній течії. На схилах долини збереглися цінні ділянки цілинних степів.

Шавлія ефіопська («кведмеже вушко»)

БЕРЕЗО-ВИШНЕВСЬКИЙ

ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК
МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Заказник басейново-річкового типу, який охороняє долину і балкову мережу малої р. Вербової (права притока Янчура). Нині

Зарості полину австрійського

річка пересихаюча, але по річищу створено потужний каскад ставків (загалом у басейні їх 25!). Вони мають важливе значення як угіддя для коловодних птахів, але найбільша цінність заказника — низькотравні цілинні степи.

Сухе річище р. Вербової

Один із ставків у долині р. Вербової

РІЧКА ЯНЧУР

ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК
МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Янчур — досить велика та повноводна степова річка, головна притка Гайчура (права), майже весь її басейн знаходиться за межею Дніпропетровської області, південніше. До заказника належить лише нижня ділянка її течії — від с. Першотравневе до гирла (біля с. Остапівське), а також північні схили балки Скотоватої (права притока Янчура, частина

її також знаходиться у Запорізькій області). В заказнику охороняються степові, лучні, водно-болотні та річищні екосистеми. Є також деревно-чагарникові зарості у заплаві та на схилах корінного берега. В заплаві трапляються маслинові рідколісся.

РІЧКА ГАЙЧУР

ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК
МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Під охороною в заказнику — два типи ландшафтів: річково-берегові та приводо-балкові. Балки різняться між собою: є дуже пологі, майже рівнинні (Широка, Криничувата),

Дзміль глинистий

Гнейсові пороги на р. Гайчурі

є більш глибокі й виразні, з краще збереженою степою рослинністю, а подекуди — з кам'янистими виходами (Громова, Кам'янка). В ландшафтному комплексі заказника вио-

Балка Широка — ліва притока р. Гайчура

кремлюються діляються ділянки корінного лівого берега, вкриті ксерофільним чагарниковим степом.

АНДРІЇВСЬКИЙ ЛІС

ЛІСОВИЙ ЗАКАЗНИК
МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Ліс у вигині р. Гайчур, навпроти с. Андріївки — це залишки парку на місці колишнього панського маєтку. Від первинних насаджень майже нічого не збереглося, за винятком групи сторічних

красенів-дубів, які облямовують ліс з півдня і мальовничо схиляються над річкою. Решта території після рубок стихійно заросла чагарниками, кленом американським, білою тополею, бузиною. Дуже мальовниче, але, на жаль, засмічене місцевими рекреантами природне урочище.

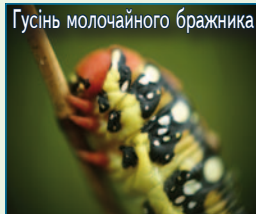

ПОКРОВСЬКИЙ

ЕНТОМОЛОГІЧНИЙ ЗАКАЗНИК
МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Являє собою фрагмент вузької балочки, що тягнеться поміж полями від с. Орли

Гусінь молочайного бражника

до с. Цикове, де розчиняється у піщаних кучугурах арени. В межах заказника представлені вузькі смуги лучно-степової рослинності та заболочений, вкритий заростями очерету тальвег (вище і нижче заказника є ставки). Незважаючи на малу площу, водяться деякі рідкісні види комах (махаон, майка звичайна, очняк волове око, джміль оперезаний). Заказник потребує розширення.

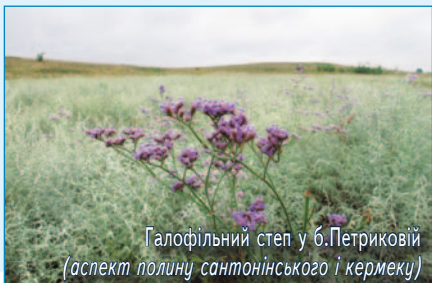
ЧАПЛИНО-ВАСИЛЬКІВСЬКИЙ

ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК
МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

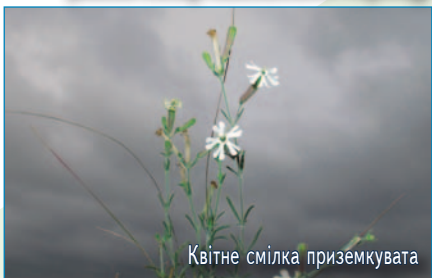
У заказнику представлено два типи ландшафтів — заплавно-річковий та балково-степовий. Перший містить річище, береги і лучну заплаву р. Вовчої на ділянці від с. Пришиб до північно-західних околиць с. Григоровки. Другий тип включає балкові системи — Петрикову, Журавлеву, Васильківську, Перцеву і Григорівські яри. У балках, незважаючи на значну антропогенну порушеність, збереглися дуже цінні ділянки степу із рідкісними ендемічними видами біоти.

Краєвид у одній з балок заказника

Галофільний степ у б.Петриковій
(аспект долини сантонінського і кермеку)

Квітне смілка приземкувата

ДЕБАЛЬЦЕВСЬКІ ЛИМАНИ

ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК
ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

Цінна ділянка заплавно-терасового ландшафту у межах річки Верхньої Терси та Вовчої, на західній околиці с. Дебальцеве. Поряд із заходу, через річку Верхню Терсу,

Острівець із рогозу вузьколистого

починається заказник «Новогригорівський», а зі сходу, через р. Вовчу — ділянка заказника «Чаплино-Васильківський».

Мілководні плеса, зарості очерету, рогозів, куги, бульбокомишу, осок, лепешняку у поєднанні з остепненими луками мають високу цінність і як осередок збереження раритетної флори, і як місце гніздування коловодних птахів (ІВА-територія) та нересту риби. Режим водно-болотних угідь частково регулюється людиною.

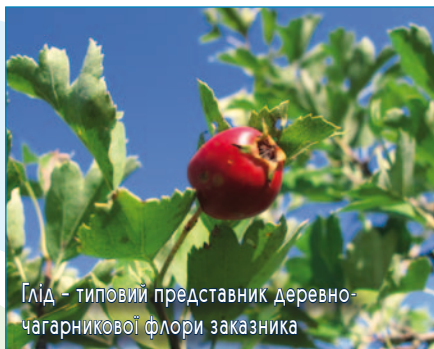

Чепура велика

НОВОГРИГОРІВСЬКИЙ

ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК
МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Є однією з ключових територій екомережі басейну р. Вовчої, найближчі сусідні екологічні ядра — заказники «Річка Соломчина», «Дебальцевські лимани», «Чаплино-Васильківський» і «Бакаї». Включає три лівобережних балкових системи нижньої течії басейну р. Верхньої Терси, які тягнуться пара-

Глід – типовий представник деревно-чагарникової флори заказника

льно одна до одної з південного заходу на північний схід. Охороняються приводільно-балкові схили, тальвегові та водно-болотні ландшафти з багатим видовим спектром флори і фауни. Найбільшу цінність в заказнику представляють степові екосистеми. Характерною рисою заказника є те, що до його складу включено також польові лісосмуги.

Степова балка із заростями очерету по всьому тальвегу

БАКАЇ

ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК
ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

Дуже своєрідний ландшафт заказника являє собою рівнинну низовину Вовчанської долини, по якій звиваються

численні протоки і стариці, реліктові залишки річища Вовчої, котра в цій місцевості не раз змінювала свій шлях. Ці протоки, розташовані на околиці смт. Васильківки, зберегли свою давню архаїчну назву — бакаї.

Є цінними водно-болотними угіддями, важливими для іхтіофауни, птахів і коловодних ссавців. Суходільні простори між бакаями вкриті переважно луками і пасовищами, де зберігаються рідкісні види флори.

РІЧКА СОЛОМЧИНА

ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК
МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Невелика р. Соломчина є останньою за течією лівою притокою р. Верхньої Терси. Вся долина її являє собою балково-степовий природний комплекс, і тільки біля гирла річка утворює широку вологу заплаву. По схилах Соломчини, її найбільшої балки-притоки Широкої та менших балок збереглися типові степові фітоценози, в яких є такі рідкісні види як горицвіт весняний, сон лучний, ковила волосиста, види кермеку і шипшини, астрагал шерстистоквітковий. У небі можна зустріти

Краєвид у балці Широкій
(права притока р. Соломчини)

рідкісного степового хижака — канюка степового та його поширенішого родича — канюка звичайного. Тримаються в заказнику луні та шуліки. З рідкісних комах по балках р. Соломчини трапляються поліксена, вусач-коренеїд хрестоносець, ктир шершенеподібний та інші.

Солонцюваті луки в нижній течії річки. Квітне жовтозілля Швецова

ПРЕОБРАЖЕНСЬКИЙ

ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК
ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

За північною околицею райцентру Васильківки, понад берегами р. Вовчої збереглися дуже мальовничі заповідні ландшафти, які з 2005-го року оголошені ландшафтним заказником. Незважаючи на молодий вік заповідної

Краєвид біля Преображенського джерела

території, вона вже увійшла до «сузір'я» класичних заказників Степового Подніпров'я. Цінність його, окрім дуже високої естетики краєвидів, зумовлюється високим різноманіттям екосистем — петрофільних, степових, аренно-борових, річкових, чагарникових.

Тут є все, з чим може асоціюватися заповідна природа в нашому краї: надзвичайно мальовничі ландшафти р. Вовчої зі степовими схилами, ске-

Породи докембрійського віку біля р. Вовчої

Узлісся соснового бору

Гай з білих тополь біля р. Вовчої

лястими ділянками та гаями; багата і різноманітна флора і фауна із степовими, каменелюбними, лісовими, пісколюбними, боровими, лучними та водно-болотяними видами. Особливу цінність мають об'єкти гідрологічної спадщини — річище р. Вовчої, яке зберегло тут природний характер, і особлива гордість заказника — прозорі живодайні джерела. Одне з них набуло такої великої сла-

ви, що вже відіграє «ведмежу послугу» всьому заказнику: адже до нього стікаються «паломники» з усіх найближчих околиць — Павлограду, Васильківки та навколишніх сіл. Потік відвідувачів, черга з автомобілів, поява назаконних «малих архітектурних форм», потолочений рослинний покрив і порушений ґрунт, сміття — аж ніяк не узгоджуються з режимом заказника.

Неподалік джерела, понад Вовчою — геологічний

Цілюще джерело

музей просто неба. Скелі відтінків іржаво-вохристого кольору складені залізистими кварцитами, багатими на слюду звітрілими гнейсами, гранітами, амфіболітами і кристалічними сланцями.

У серці заказника «Преображенський»: вечір над р. Вовчою

НАДВОВЧАНСЬКИЙ

ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК
МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Заказник являє собою комплекс балок лівобережної частини басейну р. Вовчої, розташованих на північному заході Васильківського району, а також ділянку високого лівого берега р. Вовчої, вкритого

Річка Вовча біля заказника

степом і деревно-чагарниковими рідколіссями. Він тягнеться шестикілометровим мальовничим пасмом на північ від с. Воскресенівка. Звідси відкриваються чарівні краєвиди широкої долини Вовчої аж ген до пагорбів Васильківського вододільного степу.

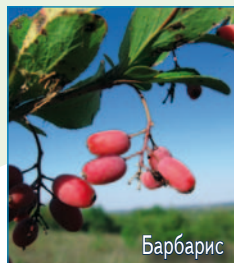
Крутосхил корінного лівого берега р. Вовчої

Слід зазначити, що до заказника увійшли не тільки надвовчанські балки (такі, як Богданова, Купша, Ставки), але й ті, які є правими притоками р. Середньої Терси (Киришівська) і Малої Терси (Кирикова).

БАЛКА САД

БОТАНІЧНИЙ ЗАКАЗНИК
МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Балка розташована на південному краю високого порізаного неглибокими ярами корінного лівого берега р. Вовчої, що простягнувся мальовничими пагорбами від с. Воскресенівки до с. Троїцького. Колись низ балки підмивали води Вовчої, а нині річище відступило далеко на схід, залишивши широку рівнинну долину, на жаль, майже повністю розорану. З іншого боку, з 2009 року поряд із цим заказником створено новий великий ландшафтний заказник «Надвовчанський».

Барбарис

«Балка Сад» — це поєднання байрачного лісу, штучних лісонасаджень на правому схилі та чагарниково-степових рідколісь на лівому, сонячному схилі. У лісі є ділянки ясеново-дубового гаю і специфічні для байрачних лісів осикові куртини. На степових схилах — кущі та деревця шипшини, груші, аличі, терену, бруслини й глоду. Балка — справжня оаза лікарських рослин і оселище для тварин лісового, узлісного та степового фауністичних комплексів.

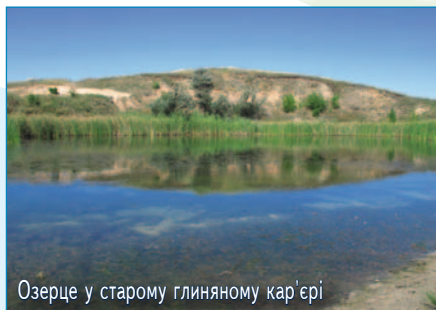

БАЛКА ГОРОДИЩЕ

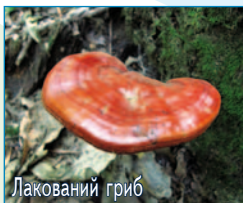
ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Один із дуже важливих заказників, який охоплює найвидатнішу балкову систему лівобережжя р. Вовчої. Головна балка Дубова та дві її найбільші ліві притоки — Караванцева та Московка простяглися дугою з південного заходу

Озерце у старому глиняному кар'єрі

на північний схід, де їх водотоки розвантажуються у долину р. Вовчої. Балки вельми глибоко врізані, з більш порізаними ерозією правими і пологими лівими схилами. Є маленькі та великі ставки. По Дубовій балці подекуди відслонюються строкаті глини з гіпсовими друзами, а в Караванцевій балці є вторинні каоліни.

Лакований гриб

Степові простори балки Дубової

Став у пониззі балки Дубової

Флора заказника надзвичайно багата, особливу цінність має степовий комплекс, в якому є декілька видів ковили, червонокнижні астрагали, кальцефільні види — солодушка великоквіткова, берізка лінійна, ендемічні цибулі, рідкісні весняні ефемероїди. У б. Караванцевій є три лісових масиви. Переважно штучні деревостани (ясеневі, дубово-ясеневі та дубово-пакленові) створені на місці споконвічних байрачних дібров і є єдиними відомими байраками (разом із лісом у балці Сад) у басейні р. Вовчої. Мальовничий ландшафт,

Солодушка

суцільність території, велика довжина, розмаїття екотипів, концентрація рідкісних видів біоти дають підстави оцінювати заказник як одну з найважливіших заповідних територій регіону.

Кермек перетинчастий на узліссі байраку

СТАРОВИШНЕВЕЦЬКИЙ

ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

У заказнику заповідано класичний байрачний ліс, кращий із п'яти, які збереглися у басейні р. Нижньої Терси. Цей осередок байрачних лісів, які зростають у балках лівого макросхилю річкової долини, є одним із найпівденніших у Придніпров'ї, і тому має особливо важливе значення, оскільки є форпостом, в якому

Тюльпан дібровний

проходить природна межа ареалів деяких лісових видів рослин і тварин. У байраку представлені пакленові, ясеневі та липові діброви, трапляються осикові куртини. Такий спектр лісових угруповань свідчить про його повноцінну і первинну структуру, притаманну байракам степової зони цілком природного походження. У лісі подекуди збереглися столітні дуби, старі клени. На півдні байрак облямовує зеленими шатами мальовничий старовинний ставок. Структурно заказник складається з трьох окремих байраків, які сходяться гірлами до головної балки, і струмки кожного з них живлять Старовишневецький став. У флорі заказника найбільший інтерес являють види дібровного екологічного комплексу (неморальні та кверцетальні види). Повноцінно представлена група весняних ефемероїдів, із яких більшість є рідкісними видами різних категорій — рябчик руський, тюльпан дібровний, медунка темна,

чотири види зірочок (рід *Gagea*), рястка Буше, конвалія звичайна, проліски сибірська та дволиста, ряст ущільнений, адокса мускусна і багато інших. Ще більше рідкісних видів у фауні безхребетних, особливо — комах. Заказник має важливе значення для лісових

Поліксена

птахів і звірів (орел-карлик, великий яструб, борсук, лісова куниця, види кажанів).

УРОЧИЩЕ МОГИЛА БАБА

ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Назва — від давньої могили Баба (колись на ній височила кам'яна половецька баба). Цікаво, що у XIX ст. неподалік було й поселення з такою назвою. Заказник включає розгалужену балкову систему, в якій головною є балка Водяна, що тягнеться від с. Зайцеве

до с. Булахівки, і впадає у р. Березнегувату, на краю Булахівського лиману. Між гирлами рр. Березнегуватої та Водяної є унікальне лісове урочище Круглик, теж внесене до заказника.

Балки заказника неглибокі, з рівнинними схилами і заболоченими або зрідка, навпаки, повністю сухими тальвегами. У верхів'ях вони продовжуються далеко в поле вузькими смугами очерету, які виростають уздовж виходів підґрунтових вод до поверхні. Нажаль, у багатьох місцях балки зазнають перевипасання або навіть розорані. Водно-болотяна рослинність балок, великі та малі ставки (їх у системі балок 12) — формують сприятливі умови для гніздування коловодних та болотяних птахів. Заказник є водночас і важливим екокоридором для регіональної екомережі. На жаль, не всі цінні ділянки басейну б. Водяної включено до складу заказника.

ЗАКАЗНИКИ ПОРОЖИСТОГО ДНІПРА

Дуже багаті на природі скарби балки і малі річки порожистої частини Дніпра. Разом із дніпровими берегами і самою рікою, у водах якої нині «відпочивають» грізні і неповторно мальовничі дніпрові пороги, вони утворюють особливий ландшафтно-історичний комплекс. Його особливість — чергування глибоких байраків і степових цілинок, які гармонійно доповнюються скелястими ділянками вздовж берегів Дніпра. За рівнем біорізноманіття і цінністю для охорони природи цей комплекс відповідає статусу національного природного парку. Першим етапом на шляху до його

створення було оголошення у правобережній частині порожистого Дніпра регіонального ландшафтного парку «Придніпровський».

Заказники у правобережній частині відсутні, і представлені тільки на лівобережжі. Безпосередньо з подніпровськими яружно-балковими, байрачними ландшафтами, а також з акваторією Дніпра пов'язані три з них («Урочище Яцеве», «Балка Ворона» і «Балка Велика Осокорівка»), а заказник «Урочище Хорошеве» — знаходиться осторонь, біля витоків річки Вороної, і презентує вже інший, вододільно-балковий степовий комплекс.

УРОЧИЩЕ ЯЦЕВЕ

ЛІСОВИЙ ЗАКАЗНИК

ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

Розгалужена балкова система є одним із південних форпостів байрачних лісів у порожистій частині р. Дніпра з добре збереженим природним лісовим масивом. Середній вік деревостанів 80–90 років, зустрічаються ділянки з віковими дубами (до 150 років).

Основні лісоутворюючі породи байраку – дуб звичайний, липа серцелиста, клени гостролистий і польовий, в’язи гладкий і граболистий. У травостої переважають дібровні види. По узліссях та у відвершках балок збереглися степові та узлісні комплекси. В заказнику росте 9 видів вищих судинних рослин, занесених до Червоної книги України – рябчик руський,

Ряст ущільнений. Біла форма

Одна із віковичних лісових груш Яцевого Яру

ковили найкрасивіша та Лессінга, рястка Буше та інші. Надзвичайно різноманітна фауна безхребетних — понад 2500 видів, в тому числі рідкісні — турун угорський, сатир Герміона, блакитна й малинова стрічка.

Фауна хребетних — типова для байрачно-степових комплексів і включає такі раритетні види як степова гадюка, мідянка, зелена ящірка, борсук та інші.

Назва Яцевого яру, як і нині затопленою острова на Дніпрі, що був навпроти яру, походить від імені козака-зимовчака Яцька.

УРОЧИЩЕ ХОРОШЕВЕ

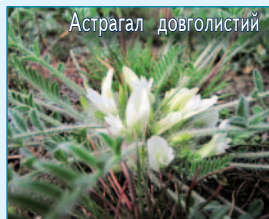
ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Історія заповідання цієї території починається з кінця 1990-х років, коли запорізька дослідниця, ботанік і краєзнавець С. Корзун, примітила з вікна електрички широку ділянку, на якій колосилася ковила. Обстеживши її, одразу зрозуміла — цей степ неабиякий, балок є чимало, але з таким рівнем збереженості степової флори, з такою кількістю рідкісних видів і в ріднішій Запорізькій області, та і взагалі по Україні знайти можна дуже небагато. Тому невагаючи звернулася до Держуправління екології в Дніпропетровській області з клопотанням заповідати урочище, яке найменували на назвою найближчого населеного пункту — невеликого пристанційного села Хорошеве. Слід згадати, що й до того вчені Дніпропетровського

університету теж обстежували цю унікальну балку, і теж робили цінні ботанічні знахідки, але тоді до заповідання якось не дійшло.

Сучасний заказник охоплює лише найкраще збережений фрагмент балки Широкої разом із

Астрагал довголистий

Вусач
земляний хрестоносець

її боковим, не менш широким вибалком, де різноманіття степових фітоценозів просто вражає багате. Однак, з 2011-го року складено проект розширення цієї території шляхом заповідання

всієї балки Широкої — від витoku і майже до гирла (балка є правою притокою р. Вороної).

БАЛКА ВОРОНА

ІХТІОЛОГІЧНИЙ ЗАКАЗНИК МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Ворона — насправді не балка, а річка, ліва притока Дніпра, одна з декількох річок, що впадають у Дніпро в районі дніпрових порогів. Але заказник свого часу не випадково назвали «балкою». Протягом ХХ-го століття річку спіткала доля багатьох українських річок: надмірне розорювання схилів і навіть тальвегу, численні ставки, зарегулювання рівня Дніпра (через що річки стали підпертими, а відповідно послабилася течія, котра є першою ознакою життєвості річки. От і перетворилася річка на струмок, і вже наприкінці минулого століття, коли створювали заказник, Ворона дійсно більше нагадувала звичайну балку, а не річку. Але той факт, що річку згадують в історичних документах щонайменше з XVI-го століття, свідчить, що вона була не такою вже й малою, а вельми важливою водною артерією на ті часи. Втім, при створенні заказника основним об'єктом заповідання була

не сама річка, а її гирлова частина, де утворилася велика затока після створення першого на Дніпрі сумнозвісного Дніпровського водосховища. Річище Вороної потонуло у водах Дніпра, а навпроти колишнього гирла утворилися два мальовничі дніпровські острови — Великий та Малий Махортети. Ця новоутворена затока після встановлення вторинної гідробіологічної рівноваги у водосховищі стала одним із найбільших і найважливіших нерестовищ на всій довжині Дніпра від Дніпропетровська до Запоріжжя. Також дуже важлива роль цієї водойми і для росту мальків риб та нагулу. Катастрофічні масштаби браконьєрства спонукали іхтіологів

Краєвид на острів Великий Махортет з лівого берега Дніпра

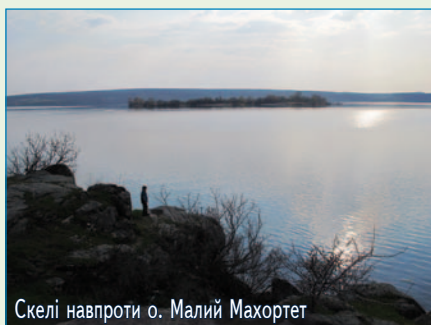
і природоохоронців регіону до створення на Дніпрі двох важливих іхтіологічних заказників — «Балки Вороної» і сусідньої з нею «Балки Великої Осокорівки».

Затока Вороної утворює власне придаткове плесо Дніпровського водосховища, вплив підпору якого відчутний углибі долини Вороної на 4 км.

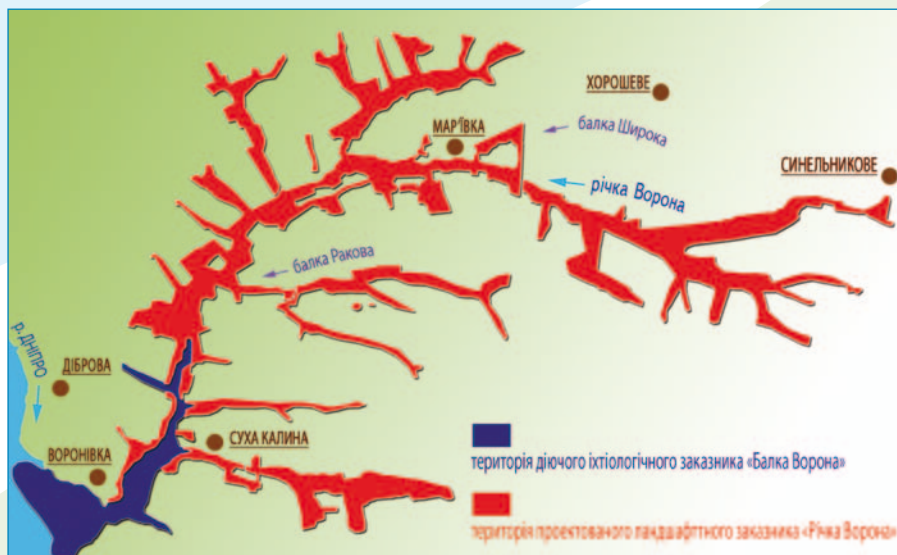
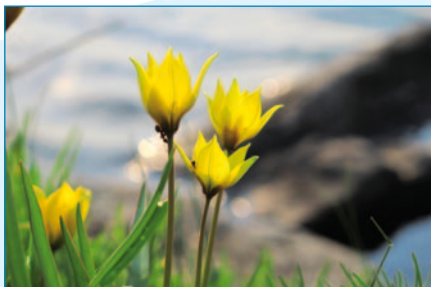
Заповідна байрачна діброва

Середні глибини 5–6 м, однак уздовж берегів є широкі смуги мілководь. Із 53 видів риб сучасної фауни водосховища у затоці Вороної іхтіологами зареєстровано 41! У складі заказника є також дуже цінні ділянки суходільних екосистем — сте-

Скелі навпроти о. Малий Махортет

пи, луки, болота, байрачні ліси і гранітні скелі. У 2010 році створено проекти ландшафтних заказників — «Річка Ворона» і «Урочище Хорошеве», оголошення яких дозволить зберегти природу басейну р. Вороної в цілому.

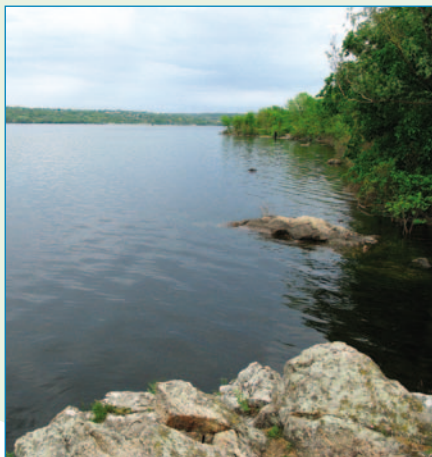

БАЛКА ВЕЛИКА ОСОКОРІВКА

ІХТІОЛОГІЧНИЙ ЗАКАЗНИК МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Осокорівська затока за розмірами — друга на Дніпровському водосховищі після Самарської. Утворилася в гирлі річки Осокорівки з лівого боку Дніпра навпроти одного з найбільших островів на дніпрових порогах — острова Дубового (нині повністю затоплений). У самій р. Осокорівки є різні варіанти назв, але за прийнятою на сучасних топографічних картах схемою ручай, що тече зі сходу, від Славгороду, називають Плоскою Осокорівкою, з річку, що тече їй назустріч із півночі (від Опанасівки) — Осокорівкою, а після їх злиття, утворюється річка-затока Велика Осокорівка. Як і затока Вороної, Осокорівка відіграє ключову роль у підтримці популяцій більшості видів риб, які населяють води Дніпровського водосховища. Крім того, що акваторія затоки дуже важлива для нересту і нагулу, вона відіграє не менш важливу роль і для зимівлі риб. За даними В.М. Кочета і О.А. Христова (2010 р.), в Осокорівці виявлено 44 види риб! Слід зазначити, що з цієї кількості

28 видів належать до природоохоронних категорій і охороняються Червоною книгою, Бернською конвенцією та Переліком рідкісних видів тварин Дніпропетровської області, а 5 видів (стерлядь, білизна, в'юн звичайний, атерина чорноморська, морська голка чорноморська) занесені до Червоної книги МСОП (IUCN).

Але цінність заказника не обмежується його ключовою роллю для комплексу іхтіофауни. У самій затоці є цікаві та рідкісні види водної флори, берегові схили вкривають степові цілинки, які слугують оселищами багатьом рідкісним видам рослин, безхребетних і хребетних тварин. У

північній частині заказника є невеликі лісові урочища по вершинах бокових вибалків-притоків Осокорівки, в яких зберігається лісовий флоро-фауністичний комплекс. Як і для Вороної, для басейну Осокорівки у 2010 р. розроблено проект ще одного заказника — ландшафтного, який включатиме усю балкову мережу басейну вище за течією.

ПЕРЕЛІК ЗАКАЗНИКІВ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ (на 1.09.2010)

№	Назва заказника	Тип	Значення	Площа, га	Рік ств.
Апостолівський район (2)					
1	Кам'янський	ландшафтний	заг.-держ.	2615,0	2008
2	Заплава р. Базавлук *	орнітологічний	місцев.	-	1990
				2615,0	
Васильківський район (10)					
3	Бакаї	ландшафтний	заг.-держ.	690,0	2005
4	Дебальцевські лимани	ландшафтний	заг.-держ.	429,3	2005
5	Преображенський	ландшафтний	заг.-держ.	312,6	2005
6	Гришаї	ландшафтний	місцев.	134,24	2009
7	Надвовчанський	ландшафтний	місцев.	1059,5	2009
8	Новогригорівський	ландшафтний	місцев.	338,9	2009
9	Річка Соломчина	ландшафтний	місцев.	385,1	2009
10	Річка Чаплина	ландшафтний	місцев.	733,0	2009
11	Чаплино-Васильківський	ландшафтний	місцев.	825,6	2009
12	Балка Сад	ботанічний	місцев.	38,6	1990
				4946,8	
Верхньодніпровський район (6)					
13	Велика Западня	лісовий	заг.-держ.	157,0	1974
14	Балка Парна	лісовий	місцев.	361,0	1990
15	Урочище Балка Глибока	ботанічний	місцев.	150,0	1977
16	Урочище Балка Гостра	ботанічний	місцев.	175,0	1977
17	Урочище Балка Дурна	ботанічний	місцев.	136,0	1977
18	Урочище Балка Климова	ботанічний	місцев.	272,0	1977
				1251,0	
Дніпропетровський район (9)					
19	Кільченський	ландшафтний	заг.-держ.	100,0	1974
20	Урочище Яцеве (з охоронною зоною)	лісовий	заг.-держ.	175,0 (1189,0)	1974
21	Балка Цегельна	ландшафтний	місцев.	2,5	1992

* - у складі земель заказника «Кам'янський»

№	Назва заказника	Тип	Значення	Площа, га	Рік ств.
22	Отченашкові Наділи	ландшафтний	місцев.	400,0	1995
23	Балка Бубликова	ботанічний	місцев.	11,3	1979
24	Балка Липова	ботанічний	місцев.	3,1	1972
25	Балка Орлова	ботанічний	місцев.	9,4	1979
26	Балка Осипова	ботанічний	місцев.	14,4	1972
27	Балка Павлівська	ботанічний	місцев.	28,0	1979
				743,7	
Криворізький район (1)					
28	Інгулецький степ	ландшафтний	заг.-держ.	65,6	2002
				65,6	
Криничанський район (1)					
29	Вишневський	ландшафтний	заг.-держ.	615,0	2005
				615,0	
Магдалинівський район (2)					
30	Приорізький	ландшафтний	заг.-держ.	6148,0	1998
31	Топчинський	ентомологічний	місцев.	85,5	1982
				6233,5	
Межівський район (3)					
32	Новопавлівський ліс	лісовий	місцев.	650,0	1990
33	Балка Горіхова	ландшафтний	місцев.	1097,1	2011
34	Балка Скелька	ландшафтний	місцев.	507,1	2011
				2254,2	
Нікопольський район (1)					
35	Богданівський	ландшафтний	заг.-держ.	1387,0	1998
				1387,0	
Новомосковський район (8)					
36	Комарівщина	ландшафтний	заг.-держ.	288,0	1983
37	Солоний Лиман (з охоронною зоною)	ландшафтний	заг.-держ.	341,0 (112,0)	1980
30	Приорізький	ландшафтний	заг.-держ.	2229,0	1998
38	Балка Бандурка	ботанічний	заг.-держ.	125,0	1974
39	Балка Ягідна	ботанічний	місцев.	32,0	1979
40	Василівська колонія сірих чапель	орнітологічний	місцев.	144,0	1979
41	Новостепанівський	ентомологічний	місцев.	245,0	1982

№	Назва заказника	Тип	Значення	Площа, га	Рік ств.
42	Новоселівський лиман	заг.-зоологічний	місцев.	287,0	1988
				3691,0	
Павлоградський район (4)					
43	Булахівський лиман	орнітологічний	заг.-держ.	100,0	1977
44	Балка Городище	ландшафтний	місцев.	1053,6	2008
45	Тернівський	ландшафтний	місцев.	2156,0	2008
46	Урочище Могила Баба	ландшафтний	місцев.	625,7	2009
				3935,3	
Петропавлівський район (3)					
47	Мар'їн Гай	ландшафтний	заг.-держ.	2803,0	2005
48	Петропавлівські лимани	ландшафтний	заг.-держ.	4193,0	2005
49	Заплава р. Самара **	орнітологічний	місцев.	-	1990
				6996,0	
Покровський район (8)					
50	Дібрівський	лісовий	заг.-держ.	1079,0	1974
51	Вершина	ландшафтний	місцев.	48,4	1998
52	Воронівський	ландшафтний	місцев.	644,4	2010
53	Річка Гайчур	ландшафтний	місцев.	1254,5	2010
54	Річка Янчур	ландшафтний	місцев.	978,4	2010
55	Андріївський ліс	лісовий	місцев.	10,0	1990
56	Покровський	ентомологічний	місцев.	30,6	1982
57	Березо-Вишневецький	ландшафтний	місцев.	1076,9	2011
				5122,2	
П'ятихатський район (4)					
58	Грушуватський	лісовий	заг.-держ.	598,0	1974
59	Комісарівський	лісовий	заг.-держ.	947,0	1974
60	Грабівський	ботанічний	заг.-держ.	207,0	1974
61	Урочище Балка Яранська	ботанічний	місцев.	4,2	1977
				1756,2	
Синельниківський район (4)					
62	Старовишневецький	ландшафтний	місцев.	113,4	1985
63	Урочище Хорошеве	ландшафтний	місцев.	15,0	2001
64	Балка Велика Осокорівка	іхтіологічний	місцев.	2000,0	1982

** - у складі земель заказника «Петропавлівські лимани»

№	Назва заказника	Тип	Значення	Площа, га	Рік ств.
65	Балка Ворона	іхтіологічний	місцев.	422,0	1985
				2437,0	
Царичанський район (1)					
66	Озеро Довге	гідрологічний	місцев.	22,0	1979
				2254,2	
Юр'ївський район (3)					
67	Волошанська Дача	орнітологічний	заг.-держ.	648,0	1974
68	Балка Водяна	ботанічний	місцев.	5,0	1979
69	Шандрівський	ентомологічний	місцев.	101,0	1982
				2254,2	
місто Кривий Ріг (3)					
70	Балка Північна Червона	ландшафтний	заг.-держ.	28,0	1983
71	Балка Північна Червона	ландшафтний	місцев.	26,0	1988
72	Візирка	ландшафтний	місцев.	121,0	2001
				175,0	

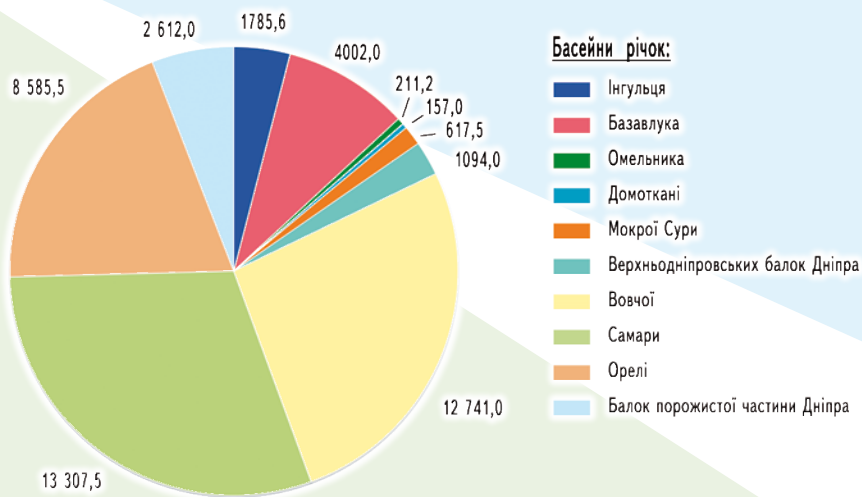

Рис. 8 Площі земель, зайнятих заказниками, по басейнах річок Дніпропетровської області (в гектарах) ***

*** – Басейни річок Томаківки, Малої Кам'янки, Самоткані, де відсутні заказники, не показані

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Акинфиев И.Я. Растительность Екатеринослава в конце первого столетия его существования.— Екатеринослав: 1889. — Ч. I. — 233 с.
2. Балки Придніпров'я очима дітей / Упоряд. П. Чегорка, В. Манюк.— Дніпропетровськ, 2001.— 64 с.
3. Бельгард О.Л. Про місце знаходження граба (*Carpinus betulus* L.) на Дніпропетровщині // Збірник робі біологічного факультету Дніпропетровського держ. університету.— 1938.— Вип. 2.— С. 143—146.
4. Бельгард А.Л. Степное лесоведение.— М.: «Лесная промышленность», 1971.— 336 с.
5. Борейко В.Е. История заповедного дела в Украине. Изд. 2, доп. / Сер.: «История охраны природы».— Вип. 30.— 2002.— 272 с.
6. Геологічні пам'ятки України / За ред. В.І. Калініна та ін. У 4-х томах. — К., 2007. — Т. II. — 320 с.
7. Домгер В.О. Геологические исследования в Южной России.— Спб., 1902.— 188 с.
8. Домоткань: минуле, сучасне, майбутнє / Упоряд. П. Чегорка, В. Манюк. — Дніпропетровськ, 2003.— 135 с.
9. Екологічна енциклопедія: У 3-х т. / Редколегія: А.В. Толстоухов та ін. — К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2006.— Т. 1: А-Е. — 432 с.; — Т. 2: Є-Н.— 416 с.; — Т. 3: О-Я.— 472 с.
10. Каталог раритетного біорізноманіття заповідників і національних природних парків України // Фітогенетичний фонд, мікогенетичний фонд, фітоценотичний фонд. Під наук. ред. д.б.н. С.Ю. Поповича.— К.: Фітосоціологічний центр, 2002.— 276 с.
11. Каталог унікальних природних об'єктів Дніпропетровщини / За заг. редакцією А.Г. Шапара.— Дніпропетровськ: ІПРЕ НАНУ, 2008.— 56 с.
12. Кочергін І. Олександр Поль: мрії, справи, спадщина.— Дніпропетровськ: Національна Гірнична академія України, 2002.— 222 с.
13. Ковтонюк Б. Запасний шлях «Із варягів у греки», або таємними дорогами запорозьких козаків // Свята справа-XXI.— 2010.— № 3—4.— С. 71—87.
14. Кучеровський В.В. Конспект флори Правобережного степового Придніпров'я.— Дніпропетровськ: Проспект, 2004.— 292 с.
15. Манюк Вад. В. Екологічна абетка Придніпров'я: [навч. посіб.] / В.В. Манюк. — Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2008.— 80 с.

16. Манюк В.В. Природно-заповідний фонд Дніпропетровщини (станом на 1 грудня 2010 року): [навч. посіб.] / Вад. В. Манюк, Вол. В. Манюк.— Дніпропетровськ, 2010.— 116 с.
17. Манюк В.В. Геологічні пам'ятки природи Дніпропетровщини // Бористен.— 1998.— №2.— С. 2–4.
18. Манюк В.В. Проблема збереження геологічних пам'яток природи Дніпропетровщини для краєзнавства та потреб туризму // Туристично-краєзнавчі дослідження. Зб. наук. праць. Вип. 2.— Федерація профспілок України, інститут туризму.— К.: ЧП Кармаліта, 1999.— С. 354–367.
19. Манюк В.В. Туристичні аспекти використання геологічних пам'яток природи // Сталій розвиток туризму на узбережжі Чорного моря.— Одеса, 2001.— С.50–59.
20. Манюк В.В. Геологічні пам'ятки Дніпропетровщини у природному середовищі та житті людини // Січеславщина: Краєзнавчий альманах.— Вип. 4. Скарби Придніпровського степу / За ред. Г.К. Швидько.— Дніпропетровськ, ДОУНБ, 2002.— С.5–31.
21. Манюк В.В. Перелік геологічних пам'яток природи Дніпропетровської області // Проблеми розвитку природно-заповідного фонду Дніпропетровської області та шляхи залучення молоді до її вирішення.— Дніпропетровськ, 2003.— С.90–92.
22. Манюк В.В. Історичні передумови створення національного геологічного парку «Орлине гніздо» // Охорона і менеджмент об'єктів неживої природи на заповідних теренах: матер. міжнар. наук.-практ. конф.— Гримайлів-Тернопіль: Джура, 2008.— С.175–181.
23. Манюк В.В. Природна краса і геологічна цінність узбережжя Каховського водосховища // Свята справа-XXI.— 2009.— №1–2.— С. 33–39.
24. Манюк В.В., Манюк Вад.В. О необходимости сохранения техногенных объектов геологического наследия в Среднем Приднепровье // Вісник ДНУ, серія: геологія, географія.— 2009.— Т. 17.— Вип.11.— №3/2.— С. 28–32.
25. Манюк В.В. Моніторинг геологічної спадщини, як однієї з важливих складових навколишнього природного середовища // V науково-практ. конф. «Моніторинг навколишнього природного середовища: науково-методичне, нормативне, технічне, програмне забезпечення».— Крим, Коктебель: НПЦ «ЕКОЛОГІЯ, НАУКА, ТЕХНІКА».— 2010.— С. 74–76.
26. Мороз П. Статський радник. Невідомі сторінки історії лісового лісорозведення // Лісовий і мисливський журнал.— №5.— 2008.— С. 24–25.
27. Наш Римський ліс / Упоряд.: П. Чегорка, В. Колісник, В. Манюк.— Дніпропетровськ: 2005.— 76 с.
28. Петренко В.М., Лындя А.Г. Днепрпетровщина заповедная: Путеводитель.— Д.: Промінь, 1980.— 160 с.
29. Приймачук В. (Тротнер В.) Балка Північна Червона.— 2006 // <http://psk.at.ua>

30. Приймачук В. (Тротнер В.) Кривий Ріг — це не тільки копальні // Експедиція XXI.— 2008.— № 7.
31. Природні скарби Дніпропетровської області (путівник) / За заг. ред. А.Г. Шапара.— Дніпропетровськ: ІПРЕ НАН України, 2008.— 28 с.
32. Природно-заповідний фонд України: території та об'єкти загальнодержавного значення.— К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2009.— 332 с.
33. Птахи степового Придніпров'я: минуле, сучасне, майбутнє: Матеріали Перших Вальхівських читань / Відп. ред. П.Т. Чегорка.— Дніпропетровськ, 2007.— 180 с.
34. Реєстр заповідних об'єктів Дніпропетровської області / Уклад. К.М. Обухова.— Дніпропетровськ, 1983.— 43 с.
35. Реєстр природно-заповідного фонду області (рос. мовою) / Відп. за випуск К.М. Обухова.— Дніпропетровськ, 1993.— 71 с.
36. Романченко Г.Н. К истории Криворожского бассейна // Труды института истории, естествознания и техники.— М., 1995.— Т. 3.— С. 20–35.
37. Свята справа.— Вип. 1, 2, 3, 4, 6.— 1997–2002.
38. Свята справа-XXI.— Вип. 1, 2, 3–4, 5, 6, 7.— 2007–2010.
39. Тарасов В.В. Флора Дніпропетровської та Запорізької областей. Судинні рослини. Біолого-екологічна характеристика видів: Моногр.— Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, 2005.— 276 с.
40. Червона книга Дніпропетровської області (рослинний світ) / За ред. А.П. Травлєєва.— Дніпропетровськ: ВКК «Баланс-Клуб», 2010.— 500 с.
41. Червона книга України. Рослинний світ / за ред. Я.П. Дідуха.— К.: Глобалконсалтинг, 2009.— 900 с.
42. Яворницький Д.І. Дніпрові пороги: Геогр.-істор. нарис.— Дніпропетровськ: Промінь, 1989.— 142 с.
43. Manyuk V. Geological heritage of a southern part of Ukraine // Natural and Cultural landscapes.— Proceedings of a conference, Dublin castle, 2002.— P. 93–98. Edited by Matthew Parkes, 2004.
44. Manyuk V. Preservation of the Geological Heritage of Ukraine: new steps towards the creation of a data base of geosites // ProGEO NEWS, № 2.— 2005.— P. 1–3.
45. Manyuk V. Peculiarity of Geoconservation in Ukraine // IV International Symposium ProGeo on the Conservation of the Geological Heritage.— Braga, Portugal, University of Minho, 2005.— Page 26.
46. Manyuk V. Potential objects for creation of a Network National Geoparks in Ukraine // ProGEO Symposium «Safeguarding our Geological Heritage», Kyiv — Kamianets-Podil'sky, 2006.— P. 30–32.

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК

Андріївський ліс	95	Кам'янський	39
Бакаї	97	Кільченський	85
Балка Бандурка	79	Комарівщина	77
Балка Бубликова	86	Комісарівський	23
Балка Велика Осокорівка	111	Мар'їн Гай	69
Балка Водяна	73	Надвовчанський	100
Балка Ворона	109	Новогригорівський	97
Балка Горіхова	89	Новопавлівський ліс	90
Балка Городище	101	Новоселівський лиман	80
Балка Липова	81	Новостепанівський	78
Балка Орлова	83	Озеро Довге	62
Балка Осипова	82	Отченашкові наділи	84
Балка Павлівська	83	Петропавлівські лимани	67
Балка Парна	48	Покровський	95
Балка Північна Червона (заг.-держ.)	28	Преображенський	98
Балка Північна Червона (місц.)	28	Приорільський	59
Балка Сад	100	Річка Гайчур	94
Балка Скелька	66	Річка Соломчина	98
Балка Цегельна (Кирпична)	55	Річка Чаплина	70
Балка Ягідна	81	Річка Янчур	94
Березо-Вишневецький	93	Солоний Лиман	75
Богданівський	42	Старовишневецький	102
Булахівський лиман	73	Тернівський	71
Василівська колонія сірих чапель	76	Топчинський	63
Велика Западня	50	Урочище Балка Глибока	49
Вершина	89	Урочище Балка Гостра	46
Вишневецький	54	Урочище Балка Дурна	46
Візирка	35	Урочище Балка Климова	47
Волошанська дача	72	Урочище Балка Яранська	51
Воронівський	93	Урочище Могила Баба	103
Грабівський	50	Урочище Хорошеве	108
Гришаї	70	Урочище Яцеве	106
Грушуватський	26	Чапдино-Васильківський	96
Дебальцевські лимани	96	Шандрівський	58
Дібрівський	91		
Заплава р. Базавлук	43		
Заплава р. Самара	68		
Інгuleцький степ	32		

ЗМІСТ

ЗАКАЗНИКИ – ТЕРИТОРІАЛЬНА ОСНОВА ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ РЕГІОНУ	5
ПРИРОДА ЗАКАЗНИКІВ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	14
Заказники басейнів річок Інгульця і Саксагані	21
Заказники басейнів річок Кам'янки і Базавлука	37
Заказники Верхньодніпровщини: басейни Омеляника, Домоткані, Дніпра	44
Заказники басейну річки Мокрої Сури	52
Заказники басейну річки Орелі	56
Заказники Присамар'я Дніпровського	64
Заказники басейну річки Вовчої	87
Заказники порожистого Дніпра	104
ПЕРЕЛІК ЗАКАЗНИКІВ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	112
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	116
АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК	119

Віддруковано в ТОВ «Роя Принт»

пр. Кірова, 97-К, м. Дніпропетровськ, 49054, тел. (056) 794-61-04 (05)

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4121 від 27.07.2011

Більше дізнатися про заповідну природу Степового Подніпров'я можна
за адресами: <http://dikun.at.ua> та <http://manuk-geo.ucoz.ua>

